

İktisat

dergisi AYLIK DERGİ

Prof. Dr. Nuri KARACAN
Büyük Sanayi Kuruluşlarında
Kamulaşma Eğilimi

Kâzım ALPAY
Türkiye'de Ücret ve Maaş
İstatistikleri Üzerine Bir
Değerlendirme

Dr. Ahmet ÖZSOYLU
İç Borçların Kişisel Gelir
Dağılımı Üzerine Etkileri

Dr. A. Kadir MERCÜL
Nasıl Bir Gelecek? "Fütürist
Projeler" İle İlgili Bir
Araştırma

Havva TUNÇ
İmalat Sanayinin Bir Alt
Sektörü Olan Dokuma Sanayinin
Gelişimi

Ali. O. BALKANLI
Türkiye'de Sanayileşme

Nuri ŞENEMEK
Türkiye ve Avrupa Topluluğu:
Tam Üyelik Geleceği

Erol ORTABAĞ
Say Yasası ve Termodinamiğin
İkinci Yasası: Bir Not

Fethiye ÖZVER
Creteil Val de Marne Kadın
Yönetmenleri Film Şenliği

İFMC

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI
CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR

EKİM 1991 319
5.000 - TL

EKONOMİNİN GÜNDEMİNDE “TÜTÜNBANK” VAR,

B a n k a c ı l ı k l a yakından ilgili bütün sektörlerde, hızla büyüyen, gelişen ve yenilenen Tütünbank’ın, böylesine sağlıklı bir atılımı kısa sürede nasıl gerçekleştirdiği konuşuluyor...

TÜTÜNBANK’IN GÜNDEMİNDE “SİZ” VARSINIZ...

T ü t ü n b a n k ’ ta ise, işadamlarımıza ve tasarruf sahiplerimize daha iyi hizmet sunmanın yolları araştırılıyor. Mevduatlara en yüksek faiz nasıl verilebilir, krediler çok daha işlevsel hale nasıl getirilebilir, işlemler nasıl kısaltılabilir, çağdaş bankacılığa yaraşan ve eşi olmayan ne tür hizmetler geliştirilebilir, bütün bunlar ayrıntılarıyla tartışılıyor ve uygulamaya konuluyor...

tütünbank

“Geleceğe Güven”

iktisat dergisi

AYLIK DERGI

Sayı : 319

Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni

I. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Ufuk URAS

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

NAIL SATLIGAN

Danışma Kurulu:

ASAF S. AKAT, ERDOĞAN ALKİN,
TOKTAMIŞ ATEŞ, NİHAT BATUR,
AYHAN BERMEK, NATİK BUDA,
KEMAL CİVELEK, NUSRET EKİN,
MEHMET EMANET, SEYFETTİN GÜRSEL,
AKIN İLKİN, GÜLTEN KAZGAN, SAİM KURUL,
EROL OKUYAN, ALP ORÇUN, TALAT ORHON,
İZZETTİN ÖNDER, ŞEREF ÖZGENCİL,
ORHAN SOFUOĞLU, ZAFER TUNCA,
OSMAN ULAGAY, YÜKSEL ÜLKEN

Yayın Kurulu:

PINAR ASOĞLU, BINNAZ GÖKÇEK,
ELÇİN MACAR, FİDAN ÖCAL,
MUNİSE NAAK, ÇİĞDEM ŞAHİN,
E. SEVGİ UÇAN, YÜCE YÖNEY

Kapak: MUSTAFA ÖZTÜRK

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. No:27 / 6
Taksim - İSTANBUL
Tel.: 150 50 34 - 150 16 42

Abone Koşulları:

Yıllık 50.000TL. (Öğrenci: 30.000TL.)
Yurt Dışı: Yıllık 70.000 TL.

Banka Hesap No:

AKBANK Taksim Şb. (923)
T. İŞ BANKASI Beyoğlu Şubesi (46783)
Ofset Hazırlık:
STUDIO MAC

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR

İçindekiler

Büyük Sanayi Kuruluşlarında Kamulaşma Eğilimi Prof. Dr. Nuri KARACAN	3
Türkiye'de Ücret ve Maaş İstatistikleri Üzerine Bir Değerlendirme Kâzım ALPAY	5
İç Borçların Kişisel Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri Dr. Ahmet ÖZSOYLU	19
Nasıl bir Gelecek! "Fütürist Projeler" İle İlgili Bir Araştırma Dr. A. Kadir MERCÜL	23
İmalat Sanayinin Bir Alt Sektörü Olan Dokuma Sanayinin Gelişimi Havva TUNÇ	31
Türkiye'de Sanayileşme Ali. O. BALKANLI	41
Türkiye ve Avrupa Topluluğu: Tam Üyeliğin Geleceği Nuri ŞENEMEK	49
Say Yasası ve Termodinamiğin İkinci Yasası: Bir Not Erol ORTABAĞ	53
Creteil-Val de Marne Kadın Yönetmenleri Film Şenliği Fethiye ÖZVER	59

BÜYÜK SANAYİ KURULUŞLARINDA KAMULAŞMA EĞİLİMİ: 1982-1989

Prof.Dr. Nuri KARACAN
İ.Ü. İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi

Bu yazının amacı büyük sanayi kuruluşlarında 1982'den bu yana özelleşme, ya da kamulaşma eğilimini saptamaktır. Yazı boyunca, bu iki kesimin yaratıkları görece katma değer, ayırt edici ölçüt olarak alınmıştır. Büyük sanayi kuruluşlarının kapsamı, İstanbul Sanayi Odası (İSO) tarafından 1982'den bu yana düzenlenen "Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu"na giren firmalarla sınırlandırılmıştır. İnceleme süresini 1982'den bu yana bulunmasıdır.

Yapacağımız ilk iş, 1982-1989 yılları arasında 500 büyük sanayi kuruluşunun yarattığı toplam katma değer içinde Kamu Kesimi'nin yüzde payını saptamak olacaktır. Bu oran zaman içinde artış gösteriyorsa büyük sanayi kuruluşlarında kamulaşma eğiliminin arttığını, azalış gösteriyorsa özelleşme eğiliminin arttığını söyleyebiliriz. Kamu kesiminin toplam katma değer içindeki payı Tablo 1'de gösterildiği gibidir.

TABLO 1

Yıllar	Kamunun Katma Değer Payı %	İki Yıllık Ortalama Artış %
1982	42.7	
1983	39.6	41.2
1984	42.5	
1985	53.6	48.0
1986	45.8	
1987	44.8	45.3
1988	47.0	
1989	45.8	46.4

Bu tablonun ikinci sütununda görüldüğü gibi Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT), toplam 500 büyük kuruluşun yarattığı toplam katma değer içindeki payı belirli bir artış trendi göstermektedir. Bu trend iki yıllık ortalamalar alındığı zaman daha da belirgin hâle gelmektedir. Bu gözlemden, 1982-89 yıllarında büyük sanayi kuruluşlarında kamulaşma eğiliminin egemen olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki, kamu kesimi payının 1985'te büyük bir çıkış yapıp sonra normal düzeye indiğini görüyoruz. Araştırdıkça, bunun daha önce 500 firma kapsamına alınmayan TEKEL ve TEK'in bu yıldan başlayarak hesaplara katılmasından doğduğunu gördük. 1985'te bu bir şok etkisi yaratmış, daha sonraki yıllarda reel büyüme ve enflasyon nedeniyle bu etki bastırılmıştır. Fakat 1985'ten sonraki yılları alsak bile, inceleme dönemi kısılmasına rağmen, kamu kesimi payının yine yükseldiğini görüyoruz. Nitekim iki yıllık ortalamalarda bu pay, 1986-87 yıllarında yüzde 45.3'ten 1988-89'da yüzde 46.4'e yükselmiştir. Öyleyse 1982'den bu yana bir özelleşme eğiliminin söz konusu olmadığını, aksine kamulaşma eğiliminin egemen olduğunu söyleyebiliriz.

1982-1989 yıllarını incelediğimiz zaman, 500 büyük sanayi kuruluşu içinde yer alan KİT sayısının

şılık gelen vergi iadesi miktarının net ücrete eklenmesini uygun gördük. Bu şekilde ücretlinin aylık olarak kullanabileceği gelir miktarının üst sınırına ulaşılabilceğini düşündük.

Ücretlilerin kullanılabılır gelir düzeyi net ücret + vergi iadesi toplamından oluşmaktadır. Ücretlerin alt sınırı asgari ücret, üst sınırı TİSK kaynaklıdır. Tablo-4'de görüldüğü gibi ücretlilerin başlangıç gelir düzeyi olan asgari ücret 45.841.- TL, üst sınırı TİSK kaynaklı ücret 177.567.- TL'dir.

Ücretlerin alt ve üst sınırları 1987 HHGTH Anketinde 0-199.999.- TL arasındaki gelir dilimleri i-

cama oranına sahip oldukları görülmektedir. (bkz.Tablo 5)

Bu tablonun ortaya koyduğu genel eğilim, düşük gelir gruplarının harcamalar içindeki en büyük payı zorunlu harcamalar (gıda, konut) oluşturmaktadır. 0-199.999.- TL içindeki gelir gruplarının ortalaması alınmış harcama oranları içinde, gıda ve konut harcamalarının toplamı % 68'dir. Bu oran en düşük gelir grubunda % 75.2'dir. (bkz.Tablo-3 0-50.000.- TL gelir dilimi) Genel ortalama bu oran % 52.3'tür. Buna karşın diğer harcama kalemlerinde, (ulaştırma-haberleşme, kültür-eğitim-eğlence, ev

TABLO V

1987 Yılı HHGTH Anketinde Ücretlilerin İçinde Bulunduğu Gelir Dilimlerinin (0-199.999.-TL)

Tüketim Kalıpları ile Ortalama Tüketim Kalıplarının Karşılaştırılması

	Ücretlilerin İçinde Bulunduğu Gelir Gruplarının Tüketim Kalıpları (0-199.999tl.)			Ortalama Tüketim Kalıpları (0-24.999.999 TL)
-Gıda	45.60	-	36.10	27.22
-Lokanta ve benzeri Yerlerde				
Yenen Yemekler	1.83	-	2.64	3.73
-Giyim	7.26	-	11.97	12.02
-Ev Eşyaları	6.53	-	10.33	8.92
- Ev ve Hanehalkı ile ilgili bakım	0.41	-	1.35	2.17
- Sağlık	3.21	-	2.52	2.38
- Kişisel Bakım	0.67	-	0.84	0.96
- Ulaştırma-Haberleşme	2.59	-	4.09	9.77
-Kültür-Eğitim-Eğlence	1.34	-	3.79	5.17
- Konut	29.66	-	24.52	25.10
- Diğer	0.84	-	1.88	2.52

çinde yer almaktadır. Ücretlilerin de içinde bulunduğu 0-199.999.- TL arasındaki gelir dilimlerine sahip tüketicilerin, tüketim kalıpları ile ortalama tüketim kalıplarının karşılaştırılması için tablo düzenledik (Tablo-5)

Kaynak: Tablo 3

Not: Ücretlilerin içinde bulunduğu gelir dilimlerinin, harcama oranlarının alt ve üst sınırları alınmıştır.

Tablo 5'de ücretlilerin içinde bulunduğu 0-199.999.- TL arasındaki gelir dilimlerine sahip tüketicilerin tüketim kalıpları, ortalama tüketim kalıplarından farklı olduğu görülmektedir. Harcama içindeki büyüklük bakımından, karşılaştırmada en belirgin farklılık gıda harcamalarında gerçekleşmektedir. Gıda harcamalarında düşük gelir gruplarının harcama içindeki nispi payı genel ortalamaya göre daha yüksek olmaktadır.. Ulaştırma-haberleşme, kültür-eğitim-eğlence, lokanta ve benzeri yerlerde yenen yemekler, ev ve hanehalkı ile ilgili bakım ve diğer harcamalarda düşük gelir gruplarının genel ortalamanın çok altında bir har-

ve hanehalkı ile ilgili bakım, lokanta ve benzeri yerlerde yenen yemekler ve diğer harcamalar) düşük gelir gruplarının düşük harcama oranlarına sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Asgari ücret tespitinde bir kişinin beslenme ve beslenme dışı harcamaları tüketim harcamaları anketlerdeki ortalama tüketim kalıpları esas alınarak hesaplanır. Asgari ücret düzeyi ankette en düşük gelir dilimi içinde yer almaktadır. En düşük gelir dilimine sahip tüketicilerin tüketim kalıpları, ortalama tüketim kalıplarından farklıdır. (bkz. Tablo-5) Bu durumda gelir düzeyi ile desteklenmeyen bir tüketim eğilimi esas alınarak asgari ücret belirlenmektedir. Kuramsal olarak asgari ücretin ankette karşılık geldiği tüketim eğilimi esas alınarak hesaplanmalıdır. Asgari ücretin ortalama tüketim eğilimi dışında, asgari ücretin içinde bulunduğu gelir grubuna karşılık gelen tüketim kalıpları esas alınarak hesaplanmasının en önemli sakıncası asgari ücretin düşük düzeyde belirlenmesidir. Bu durumda asgari ücret düşük gelir düzeyi sınırları içinde hapsedilir. Asgari ücret tespitinde tüketim eğilim

TÜRKİYE'DE ÜCRET VE MAAŞ İSTATİSTİKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Kâzım ALPAY

İ.Ü. İktisat Fakültesi

Maliye Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Türkiye'de resmi kurumların, işçi ve işveren sendikalarının, araştırmacıların reel ücret istatistikleri yayınladıkları bilinmektedir. Ancak bu hesaplamalarda parasal ücretlerin unsurları ve kapsamlarındaki farklılıklar nedeniyle birbirinde farklı büyüklükte ücret düzeyleri ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı ücretlerle ilgili temel sorunu ortaya koymaya yöneliktir. Bunlardan birincisi parasal ücret verileri ile ilgilidir. İkincisi reel ücretlerin hesaplanmasında temel oluşturan tüketici fiat indekslerinin kapsamına yönelik bir değerlendirme yapmaktır. Ücretlerle ilgili bu iki temel sorunun belli ölçüler içinde ele alarak ilgilileri ve araştırmacıları soruna duyarlı kılmak ve sorunun çözümüne katkıda bulunmak için böyle bir çalışma gereğini duydum.

Çalışmanın birinci bölümünde Türkiye'de ücretlerin gelişimini araştıran ve ücretler hakkında veriler yayınlayan kuruluşların ücret unsurları ve kapsamları ile ilgili yaklaşımları ele alınacaktır. Bu kuruluşların yayınladıkları ücret serilerine bölümün sonunda yer verilecektir. İkinci bölümde ise parasal ücretlerin reel düzeyinin hesaplanmasında kullanılan indeksler ve bu indekslere temel oluşturan "Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri"nin sonuçları ücret geliri elde edenler bakımından ele alınacaktır.

İ-TÜRKİYE'DE ÜCRET İSTATİSTİKLERİ

Türkiye'de ücretlerin ve maaşların yıllar itibarıyla ortalama düzeyini gösteren ücret serileri ile ilgili çalışmalar sınırlı ve yetersizdir. (1) 1990 yılı itibarıyla ücretliler ile ilgili çalışmalarda, maaş geliri elde eden 1.55 milyon devlet memuru ile ücret geliri elde eden 3.446.500 işçi olmak üzere 4.996.500 ücretliyi kapsamaktadır. Nisan 1990 Hanehalkı İşgücü Anketi'ne göre Türkiye'de 5.916.340 ücretli bulunmaktadır. (2) Bu durumda 919.840 ücretlinin geliri hakkında herhangi bir çalışma mevcut değildir.

Ücretliler hakkında veri yayınlayan kuruluşlar ile bu kuruluşların ücret tanımları şunlardır: Sosyal Sigortalar Kurumu prime esas günlük ortalama ücretler, Devlet İstatistik Enstitüsü - imalat sanayi anket sonuçlarına göre ortalama ücretler, Devlet Planlama Teşkilatı - yıllık programlarında yer alan ücret verileri ile yine aynı kurum tarafından yayınlanan (1988'de) "Memur, İşçi ve Emeklilerin Nominal Ücret Serileri (1963-1987)" çalışması, Maliye Bakanlığı memur maaşlarının hesaplanmasına ilişkin verilere yer verilen bütçe gerekçeleri, işveren sendikaları içinde özel kesimde, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu tarafından yayınlanan "Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti" çalışması, Kamu İşveren Sendikaları tarafından

* Bu çalışma yazarın hazırlamakta olduğu yüksek lisans tezinin bir bölümünü oluşturmaktadır.

yayınlanan çalışma istatistiklerinde yer alan ücret tanımları. Aşağıda, ücret verileri yayınlanan bu kurumların yayınlarının kapsadıkları işçi sayısı, ücret unsurları, ücret tanımları ve ücretleri hesaplama yöntemleri ele alınacaktır.

A- Veri Kaynakları ve İçerikleri

1- Sosyal Sigortalar Kurumu Ücret İstatistikleri

Sosyal Sigortalar Kurumu ücret verileri kurum kapsamındaki işçilerin prime esas oluşturan ortalama ücretlerini yansıtmaktadır. SSK prime esas günlük ortalama ücretler, alt ve üst sınırı kanunla sınırlandırılmış prim matrahına esas ücretlerin ortalamasıdır. (3) SSK'ya bildirimde bulunulacak ücretler kanunla belirlenmiş sınırlar içinde gösterilmektedir.

SSK prime esas günlük ortalama ücretlerin kapsamı, esas ücret, kıdem ve üretime bağlı prim ve tazminatlar vergi, sigorta primi ve diğer yasal kesintiler düşünmeden önceki brüt değerlerden oluşmaktadır. (4) Bunun yanında işçilere sağlanan kanuni ikramiyeler, aynı menfaatler, doğum-ölüm yardımları, çocuk paraları gibi esas ücrete ek olarak yapılan sosyal yardımlar günlük ortalama ücretin kapsamı dışındadır. (5)

SSK ücret istatistiklerine yöneltilen en önemli eleştiriler, taban ve tavan prime esas ücretlerin dışındaki ücretler ortalamaya yansıtılmamasıdır. Ne kadar işçinin prim taban ücretinin altında, ne kadar işçinin prim tavan ücreti üzerinde gelir elde ettiği bilinmemektedir. (6) SSK ücret verileri bazı ücret unsurlarının kapsamaması nedeni ile ücretlinin parasal gelir düzeyi hakkında tam bilgi vermez. Türkiye ekonomisinde işletme büyüklüğü bakımından orta ve küçük işletmeler yaygındır. Bu işletmelerin önemli özelliği ölçek küçüldükçe daha rekabetçi koşullarda üretim yapmalarıdır. İşverenlerin üretim maliyetlerini düşürmek için işgücüne yapılan harcamaların azaltılmasından başka seçenekleri son derece sınırlıdır. Küçük ölçekli işyerlerinde çalışanların genellikle sendikal haklardan yoksun oldukları bilinmektedir. Bu nedenle ücretlerin belirlenmesinde bireysel sözleşmeler yaygın uygulama alanı bulunmaktadır. Genellikle bireysel sözleşmelerde ücretler toplu sözleşmelere göre daha düşük düzeyde belirlenmektedir. Bu işyerlerinde fiili olarak gerçekleşen ücret düzeyleri ile ilgili resmi kurumlara bildirimde bulunulan ücret düzeyleri farklı olabilmektedir. (7) İşverenler, işçiye ödenen ücret düzeyinin altında bir ücret düzeyi ile SSK'ya bildirimde bulunabilirler. Bu durumda gerek işçinin SSK prim payı miktarı, gerek de işverenin SSK prim payı miktarı ile ücret düzeyi üzerinden hesaplanan diğer mali yükümlülükler ve kesintiler daha düşük miktarlarda yapılabilmektedir. Ücretlerin SSK'ya olduğundan daha düşük düzeyde bildirilmesi, SSK ücret ortalamasını aşağıya doğru çekmektedir.

Türkiye'de toplu iş sözleşmesi yaparak ücret alanlar, SSK ücret ortalamasını yukarıya doğru çeken bir eğilim yaratmasına karşın, toplu sözleşme düzeni dışında kalan çoğunluk ortalamayı aşağıya doğru çekmektedir. (8) Ayrıca kaçak olarak çalışan ve sayıları yarım milyon olduğu tahmin edilen işçilerin ücretleri, asgari ücret düzeyinde veya altındadır. Bu düşük ücretler SSK ücret istatistiklerine yansıtılabileseydi, ortalama ücretler daha da düşük görünecekti.

SSK ücret istatistiklerinin, kapsamındaki bazı eksikliklerine rağmen, brüt çıplak ücretin gelişimini, resmi kaynak olarak, doğruya en yakın biçimde yansıttığı kabul edilmektedir. (9) SSK ücret istatistiklerinde, kamu-özel, kadın-erkek ve faaliyet grupları ayırımına göre toplam sigortalıların ortalama günlük ücretleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

2- Devlet İstatistik Enstitüsü İmalat Sanayi Anket Sonuçları

DİE imalat sanayi anket sonuçlarından sağlanan bilgilerden, ücretle çalışanlara yapılan ödemelerin, ücretle çalışanlar sayısı ortalamasına bölünerek ortalama ücretler elde edilmektedir. (10) DİE ücret bilgileri işveren payları kesintileri dışında bordroda görülen brüt ödemelerini içermektedir. Ücret, esas ücret, fazla mesai, ikramiye, prim, tazminatlar ve aynı yardımların toplamından ibarettir. (11)

DİE'nin "Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 1987" çalışmasında işyerlerinde çalışan işçi sayısı büyüklüğüne bağlı olarak üç ayrı ücret serisi yer almaktadır. Birinci seride devlet sektörünün tamamı ile özel sektörün 10 ve daha fazla kişi çalışan işyerlerini kapsamakta ve 1978-1987 yılları arasında ortalama aylık ücretler yer almaktadır. (12) İkinci seride devlet sektörünün tamamı ile özel sektörde 25 ve daha fazla kişi çalışan işyerlerini kapsamaktadır. 1983-1987 yılları arası kişi başına aylık ücret verileri yer almaktadır. (13) Üçüncü seride ise 10-24 kişi çalışan tamamı özel sektör işyerlerini kapsamaktadır. 1983-1987 yılları arası kişi başına aylık ücret verileri yer almaktadır. (14)

DİE'nin "Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 1987" çalışmasında farklı sayıda kişi çalışan işyerlerindeki ortalama ücretleri incelediğimizde şu sonuç çıkmaktadır: 1987 yılı itibarıyla devlet sektörünün tamamı ile özel sektörün 25 ve daha fazla kişi çalışan işyerlerinde ortalama aylık ücret 216.838.- TL'dir. Anket kapsamı genişletildiğinde, devlet sektörünün tamamı ile özel sektörün 10 ve daha fazla kişi çalışan işyerlerinde ortalama aylık ücret 209.428.- TL'dir. Anket kapsamı genişletildiğinde ücret ortalaması daha düşük çıkmaktadır. Özel kesimdeki işyeri büyüklüğüne göre ücret verilerini incelediğimizde de şu sonuç çıkmaktadır: İşyerlerinde çalışan kişi sayısının büyüklüğüne bağlı olarak ortalama ücretlerde büyük farklılık görülmektedir.

1987 yılı itibariyle 25 ve daha fazla işçi çalışan özel sektör işyerlerinde aylık ortalama ücret 209.440.- TL olurken, anket kapsamı genişletildiğinde, 10 ve daha fazla kişi çalışan işyerlerinde ortalama aylık ücret 199.863.- TL olduğu görülmektedir. Anketin kapsamı 10-24 kişi çalışan özel işyerleri ile sınırlandırıldığında aylık ortalama ücret 99.635.- TL'dir. Bu durumda küçük işyerlerinde ücretlerin orta ve büyük işyerlerine göre düşük olduğu görülmektedir. Anket kapsamı 10 ve daha düşük sayıda kişi çalışan işyerlerini kapsamış olsaydı ortalama ücretler daha da düşük düzeyde olurdu.

DİE'nin "Üç Aylık Dönemler İtibariyle Başlıca Sanayi Maddeleri" adlı yayının kapsadığı bilgiler imalat sanayi anket sonuçlarından derlenmektedir. Anket 25 ve daha fazla kişi çalışan işyerlerini kapsamaktadır. 1988 yılının 1.döneminden itibaren yayın kapsamı genişletilerek ödemelere ait aylık tablolar ilave edilmiştir. Bu tablolarda ortalama saat ücretlerine yer verilmektedir. (15) DİE ücret verilerine yöneltilen en önemli eleştiri, anket kapsamı ile ilgilidir. Anketlerin daha çok orta ve büyük işyerlerini kapsadığı görülmektedir. Türkiye'de küçük işletmelerin yaygınlığı dikkate alındığında, küçük işletmelerin anket kapsamına alınmaması önemli bir eksiklikler. Bu bakımdan DİE ücret verileri Türkiye genelindeki ücret düzeylerini yeterince yansıtmadığı kabul edilmektedir. (16) DİE ücret verilerinde, mesleki ücret gelirleri ile sendikası çalışanların ücret gelirleri hakkında bilgi yoktur. DİE'nin ücret verilerini sağlayan anketler imalat sanayi dışında diğer sektörleri kapsamamaktadır. Diğer sektörlerde, özellikle hizmetler sektöründe ücret verilerinin bulunmaması eksikliği duyulan önemli bir konudur.

1990 yılı itibariyle imalat sanayi anketleri yıllık ortalamaya göre 630.450 kişiyi kapsamaktadır. (17)

3- Devlet Planlama Teşkilatı Ücret Verileri

DPT'nin her yıl yayınladığı yıllık programlarda kamu kesiminde ve özel kesimde işçi ücretlerinin yapısı, gelişimi ve devlet memur aylıklarındaki gelişmeleriyle ilgili bilgilere yer vermektedir. DPT'nin kamu kesimi işçi ücret serileri, Yüksek Denetleme Kurulu; Özel kesim işçi ücretleri Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu; memur maaşları Maliye ve Gümrük bakanlığı; asgari ücretler ile ilgili bilgiler Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı kaynaklıdır. DPT'nin yıllık programlarda yer alan işçi ücret serilerinin, kamu kesimi ve özel kesim ayrımına göre yapısı şöyledir; Kamu kesiminde nominal ücret, esas ücret ve sosyal yardımlar toplamı olarak gösterilmektedir. Nominal ücrete işveren SSK primi ve diğer ödemelerin eklenmesiyle toplam işgücü maliyeti elde edilmektedir. (18) DPT'nin yıllık programlarında yer alan özel kesim işçi ücreti serileri TİSK kaynaklıdır. DPT'nin 1988 ve 1989 yılı programlarında TİSK kaynaklı ücret

maliyeti, esas ücret, ikramiye, sosyal yardımlar ve diğer ödemeler toplamından oluşmaktadır. DPT 1990 ve 1991 yılı programlarında özel kesim işçi ücretleri, esas ücret ve sosyal yardımların toplamı nominal ücret olarak gösterilmiştir. Nominal ücrete ikramiye, prim vb. diğer ödemelerin eklenmesi ile toplam işgücü maliyeti serisi oluşturulmuştur. DPT'nin sunduğu işçi ücret serileri, gerçekte bir ücret serisi olmaktan çok işgücü maliyeti serisi olma özelliğindedir.

Kavram ve kapsam tartışmaları içinde, ücrete taraf olanların ücret tanımları şöyledir; Ücret üç kesimle (İşçi, İşveren, Devlet) ilgili olarak her bir kesim için farklı düzeyi ifade eder. İşçi için ücret, ele geçen nakdi ve aynı gelirler toplamıdır. İşveren için ücret, işçi için yapılan tüm harcamalar toplamıdır ve "İşgücü Maliyeti" esas alınır. Devlet için ücret ise, kamu gelir ve gider sistemi içinde farklı kapsamı olmaktadır. Kamu gelir sistemi içinde ücret, kanuni kesintiler öncesi bordroda görülen brüt ücrettir. Ücrete taraf olanlar, taraf oldukları duruma göre ücretlerle ilgili istatistik çalışması yapmaktadırlar.

Devletin makro ekonomik politikalarının yönlendirilmesinde ve kararların alınmasında DPT verileri önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan DPT'nin ücret verileri, başta ücretliler olmak üzere toplumun bütün kesimlerini yakından ilgilendirmektedir. Günümüzde gerek işçi ücretlerini, gerek memur maaşlarının artış düzeyinin saptanmasında hükümetin ücret ve maaşların maliyet değerlerini temel aldığı görülmektedir. Ücretlinin doğrudan yararlanmadığı ödemeleri kapsayan ücret maliyetleri, ücretin belirlenmesinde baz alınmaktadır. DPT ücret verilerinde işgücü maliyetlerinin esas alınması, ücretleri gerçekte olduğundan daha yüksek düzeyde göstermektedir. Bu durum ücret artışlarının saptanmasında ücretin tarafları arasında (işçi, işveren, devlet) önemli sorunlar yaratmaktadır.

DPT'nin "Memur, İşçi ve Emeklilerin Nominal Ücret Serileri (1963-1987)" (19) çalışması, ücret serileri bakımından en geniş kapsamlı resmi kaynaktır. Çalışma kapsamında, SSK, DİE ve TİSK kaynaklı ücret serileri ile birlikte, işçi, memur, emekli statüleri ve çeşitli meslekler, unvanlar, görevler ve dereceler itibariyle, esas ücret, ücret maliyeti, net ele geçen ve net ele geçen + vergi iadesi olarak 65 ücret serisi yer almaktadır. Ücret serilerinde yer alan maaş ve ücret maliyeti kavramı "giydirilmiş (brüt) ücret" ifade etmektedir.

4- Bütçe Gerekçeleri

Kamu görevlilerin aylıkları ve diğer kazançları 1984 yılına kadar yıllık olarak bütçe kanunlarında, 1984 yılından sonra yılda iki kez tespit edilen maaş katsayıları (Aylık katsayı, Taban Aylığı ve Yan ödeme katsayısı) ve ödemelere temel oluşturan mevzuatın değiştirilmesi ile belirlenmektedir. Devlet memurlarının aylıkları, esas aylık (Temel gös-

terge ve Taban aylığı), ek gösterge ve çeşitli zam ve tazminatlarından oluşmaktadır. Devlet memurlarının esas aylıkları, memurun gösterge tablosundaki rakamların yılda iki kez belirlenen katsayılarla çarpılması sonucu bulunmaktadır. Ek gösterge ödemeleri yine yılda iki kez belirlenen katsayının, memurun bulunduğu hizmet sınıfı, görevin önemi ve kıdemi dikkate alarak belirlenmiş olan gösterge ile çarpımı sonucu belirlenmektedir. (20)

Bütçe gerekçelerinde kamu görevlilerinin hepsini kapsayan ortalama aylık maaş verileri yer almaz. Kamu görevlilerinin aylıklarının hesaplanmasında kullanılan bazı veriler yer alır. (21) Hizmet sınıflarını dikkate alarak her bir derece ve kademeye göre hesaplanacak memur maaşlarının, bütçe gerekçelerinde yer alan kadro dereceleri itibarıyla memur kadroları tablosundaki memur sayısı ile ağırlıklandırılarak yapılacak bir hesaplama ile ortalama memur maaşları elde edilebilir. Bu şekilde hesaplanan memur maaşlarının sağlıklı ve kesin bilgiler içerdiği görülür.

Ortalama memur maaşlarının bütçe gerekçelerinde yer alan memur maaş hesaplamaları ile ilgili verileri kullanmadan, daha genel olarak hesaplamak da mümkündür. Konsolide Bütçe Harcamaları içinde yer alan personel harcamaları konsolide bütçeye bağlı memurlara yapılan ödemeleri göstermektedir. Konsolide Bütçenin personel harcamaları, Bütçe kesin hesaplarından çıkarılarak, konsolide bütçe memur kadrolarındaki memur sayısına bölünerek, ortalama brüt maaşlar elde edilir. (22) Ortalama memur maaşlarının hesaplanmasına ilişkin olarak milli gelir serilerinde yer alan "devlet hizmetleri" rakamlarını kullanarak kaba bir tahminde bulunulabilir. Milli Gelir serilerindeki "devlet hizmetleri" rakamını bütçe kanunlarındaki memur kadroları rakamlarına bölünmesi ile ortalama memur maaşları elde edilir. (23)

5- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu-"İşgücü Maliyeti"

TİSK kapsamındaki işyerlerinin işgücü maliyetindeki gelişmeleri "Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti" (ÇİLM) çalışmasında yer almaktadır. TİSK'e göre işgücü maliyeti; çıplak ücret, hafta tatili ve genel tatil ücretleri, yıllık izin ücretleri, diğer izin ödemeleri, ikramiye, prim ve benzeri ödemeler, sosyal yardımlar (24) ve diğer ödemelerden oluşmaktadır. İşgücü maliyeti hesabı şöyle yapılmaktadır. Çalışma karşılığı olmayan 90 gün (52 gün hafta tatili, 22 gün ortalama yıllık izin, 12 gün ulusal bayram ve genel tatil ve 4 gün hastalık ve mazeret izininden oluşmaktadır.) 365 günden düşülerek yılda 275 gün x 7.5 saat = 2062,5 saat üzerinden hesaplanmaktadır. (25) Buradan fiilen çalışılan saatler için işgücü maliyeti bulunmaktadır. TİSK'in ÇİLM çalışmasında yer alan nominal ve reel ücretlerin gelişimini gösteren bölümünde, aylık ortalama işgücü maliyetinden işçinin doğrudan gelir olarak yararlanmadığı ödemeler (SSK iş-

veren payı, Konut fonu ödemesi, Zorunlu tasarruf fonu işveren payı, diğer fon ödemeleri, Kıdem ve ihbar tazminatları) düşülerek aylık ortalama brüt ücretler elde edilmektedir. Brüt ücretler, işçinin doğrudan yararlandığı nakdi ve aynı gelirler toplamı olarak gösterilmektedir. (26)

1989 yılı ÇİLM araştırması TİSK'e bağlı bulunan işyerlerinde çalışan 249.354 işçiyi kapsamaktadır.

6- Kamu İşveren Sendikaları

Kamu İşveren Sendikaları (KİS), kamu kesiminde, tarım, sanayi ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren, kamu kuruluşlarında çalışan işçilerin toplu sözleşmelerini işveren adına yürütmek amacıyla 1985 yılında kurulmuştur. (27) KİS kapsamı içindeki işçilerin ücretlerine ilişkin bilgileri 1987 yılından itibaren yıllık çalışma istatistikleri yayınlamaya başlamıştır. KİS'in kullandığı ücret tanımları şunlardır.

- Esas Ücret, İşçinin 365 günlük çıplak ücret karşılığıdır.

- Bağlı Ödemeler, Esas ücrete bağlı olarak değişen ikramiye, fazla mesai, prim ve benzeri ödemeler tutarındadır.

- Ücret Benzeri Ödemeler, İş riski zammı, vardiya zammı, yol primi, harcırah, olağanüstü hal tazminatı gibi ödemelerdir.

- Sosyal Yardımlar, İşverenin ücretle ilgili mali yükümlülüğü dışında işçiye yapılan her türlü nakdi yardımlardır.

Yukarıda tanımlanan ücret unsurları toplamı, "Giydirilmiş Ücret"i oluşturmaktadır. (28) Giydirilmiş ücretlere, kanut edindirme yardımları, kıdem ve ihbar tazminatları, sigorta işveren primleri, tasarruf teşvik işveren paylarının eklenmesi ile ücret maliyeti elde edilmektedir.

7- Diğer Çalışmalar

Türkiye'de yukarıda ele aldığımız kurumların dışında da ücretler ile ilgili veriler yayınlayan kuruluşlar vardır. Bu kuruluşların ücret verileri yeterince açık olmadığından ve kapsamları hakkında bilgiler yer almadığından bu çalışmada geniş olarak yer verilmemiştir. Ancak okuyucuya ücret verileri konusunda daha geniş yelpaze sunma amacıyla bu kuruluşların ücret çalışmaları ile ilgili daha kısa açıklamalar yapılacaktır.

Sendikalar genellikle sözleşme öncesinde çalışanların mevcut ücret düzeyini ortaya koymak için, işbölümüne göre, meslek, kıdem, kalifiye-düzgibi farklı kategorilerde çalışanların ücretlerini hesaplamaktadırlar. Genellikle bu çalışmalar ya işkolu ya da işyeri düzeyindedir. Ancak bu hesaplamalardan yıllar itibarıyla ortalama ücret serisi çıkarılmamaktadır. En büyük işçi konfederasyonu olan Türk-İş'in kendisine bağlı işyerlerinde çalışan işçilerin ortalama ücretlerini gösterecek bir ücretserisi çalışması yoktur. Sadece Türk-İş'e bağlı sendika-

lar içinde Petrol-İş'in örgütlü bulunduğu işyerlerinde çalışanların ortalama günlük ücretleri 1985 yılından itibaren kendi çalışması olarak Petrol-İş Yılığında yayınlanmaktadır. (29)

Bayındırlık Bakanlığı tarafından her yıl yayınlanan inşaat girdi rayiçleri ve birim fiatları listesinde, inşaat sektöründe çalışan işçilerin çeşitli meslek ve çalışma kategorilerine göre ücretleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bakanlık yıl içinde geçerli olacak işçilik ücretlerini yılbaşında belirlemektedir. Ücret listeleri yılbaşında ilân edildiği için ücretlerin yıl içinde meydana gelen artışları yansıtmayan yılbaşı değeri, yıllık ortalama gibi görünmektedir. (30)

B- Ücret Serilerinin Kullanım Alanları

Doğru ve düzgün ücret serileri, parasal ücretin düzeyi, reel ücretlerin düzeyi ve ücretlerin mali yükleri hakkında çalışma yapma olanağı sağlayacaktır. Bu çalışmada ele aldığımız ücret verilerinin, parasal-reel ve brüt-net ücret düzeyinin gelişimini konu alan çalışmalara göre incelediğimizde şu sonuçlar çıkmaktadır.

SSK prime esas günlük ortalama ücretlerin, gerek kapsadığı işçi sayısındaki büyüklük bakımından, gerek de ücret verilerinin, genel eğilimi belirli ölçülerde doğruya en yakın yansıttığı kabul edilmektedir. (31) SSK günlük ortalama ücretler kamu-özel, kadın-erkek ve sektörel ayrımına göre belirlendiğinden araştırmacıya daha geniş alanlarda işçi ücretleri üzerinde çalışma yapma olanağı sağlamaktadır.

DPT'nin "Memur, İşçi ve Emeklilerin Nominal Ücret Serileri (1963-1987)" çalışması belli bir dönemi kapsayan çalışmadır. Ancak içerdığı ücret serileri daha sonraki yıllara uzatılabilirse ücretlerle ilgili çalışmalarda kullanılabilir. Ücret serilerinin günümüze kadar uzatılmasında en önemli sorun, gerçekleşen ortalama ücret artış oranlarının resmi veya ilgili kurumlar tarafından açıklanmamasıdır. (32)

DPT'nin yıllık programlarında yer alan kamu ve özel kesim işçi ücretlerinde, işgücü maliyeti esas alınmaktadır. İşgücü maliyeti işçinin doğrudan yararlanmadığı, işverenin ücret üzerindeki mali yükümlülüklerini de kapsamaktadır. İşgücü maliyeti ile ücret olduğundan daha yüksek düzeyde gözükmektedir. Bu yüzden işçinin ele geçen net ücretle, işgücü maliyeti arasındaki fark çok büyüktür. Net ücretle işgücü maliyeti arasındaki fark TİSK'in ÇİLM araştırmasında görülebilir. TİSK'in bu çalışmasında 1989 yılı itibarıyla işgücü maliyeti günlük olarak 44.220.- TL olarak belirlenirken net ücret yine aynı çalışmaya göre günlük olarak 18.034.- TL olmaktadır.

Reel ücretlerinin gelişimini ele alan çalışmalarda temel alınan ücret düzeyi net ücret olmaktadır. Ücretliğin dolaysız mali yüklerinin hesaplanmasında esas oluşturacak ücret düzeyleri ile ilgili so-

runlar bulunmaktadır. Genellikle ücretlilerin dolaysız mali yüklerinin hesaplanmasında ücretin brüt miktarından ücretli adına kesilen mali yükümlülükler düşülmektedir. Ancak işverenin ücret üzerindeki mali yükümlülükleri, net ücretin oluşmasında baskı yaratıyorsa ve net ücret miktarının daha alt düzeyde oluşmasını sağlıyorsa, işverenin ücret üzerindeki mali yükleri net ücrete yansıtıyor demektir. (33) Bu durumda ücretliler üzerindeki dolaysız mali yüklerin hesaplanmasında, ücretli adına kesilen mali yükler ile işverenin net ücrete yansıttığı mali yükleri birlikte ele alınmalıdır. Ücretlinin dolaysız mali yükünün hesaplanmasında ücretin brüt miktarı, işverenin ücret üzerindeki mali yükümlülüklerini de kapsayan işgücü maliyeti esas alınmalıdır.

Özellikle son yıllarda işçi-işveren arasında yapılan toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde işverenin ücreti, işgücü maliyet değeri temel aldığı görülmektedir. (34) Bu eğilim ücretlerin saptanmasında devletin taraf olduğu durumlarda da görülmektedir. Zonguldak maden işçilerin grevi süresince yetkililerce yapılan açıklamalarda temel alınan ücretin işçilik maliyeti olduğu görülmüştür. Memur maaşlarının artışının saptanmasında da bütçede yer alan personel harcamaları ödeneği temel alınmaktadır. Bütün bunlar işverenlerin genel eğiliminin, ücret üzerindeki mali yükümlülüklerin net ücrete yansıtma yönünde olduğunu göstermektedir.

DİE imalat sanayi anketlerine göre ortalama ücretler brüt ücretlerdir. Küçük işyerleri anket kapsamı dışında tutulduğundan, imalat sanayinde ortalama ücretler olduğundan daha yüksek düzeyde görülmektedir. Anketin kapsadığı işçi sayısı dikkate alındığında, Türkiye geneli için işçi ücretlerinin gelişimini konu alan çalışmalarda tek başına kullanılması mümkün değildir. Ancak imalat sanayinde ve alt sektörlerde ücretlerin gelişimini konu alan çalışmalarda kullanılması mümkündür.

Devlet memur maaşlarının hesaplandığı bordrolarda brüt maaş, devletin emekli sandığı keseneke payı, konut edindirme, zorunlu tasarruf devlet payının maaşlara eklenmesi ile oluşturulmaktadır. Brüt maaştan devlet ve memur emekli sandığı keseneke payları ve zorunlu tasarruf payları, konut edindirme yardımı, gelir ve damga vergisi kesintileri yapıldıktan sonra net maaş elde edilmektedir. Bu durumda memur maaşlarının hesaplanmasında maaşın gayri safi tutarı (kesintilerden önce yani brüt ücret) maaş maliyetini ifade etmektedir.

Asgari ücret, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlı Asgari Ücret Tespit Komisyonu tarafından brüt olarak belirlenmektedir. Asgari ücretin brüt düzeyi içinde işçi adına yapılan kanuni kesintiler yer almaktadır. Asgari ücret geliri elde eden işçi sayısının kesin olarak bilinmemesi, asgari ücret çalışmalarında sorun oluşturmaktadır. Ancak asgari ücretin bir ücret sistemi olarak Türkiye'de çok yaygın kullanım alanı olduğu bilinmektedir.

Asgari ücret geliri elde edenler bakımından reel düzeyinin ve mali yüklerin gelişimi konusunda çalışma yapmak mümkündür.

C- Sonuç

Ücret istatistiklerinde ücreti oluşturan unsurların farklı olması ücret düzeyini de farklı oluşturmaktadır. Ücretlilerin elde ettikleri gelirleri bağli olarak işçi ücretleri ve memur maaşları olarak ayırdığımızda işçi ücretleri ile ilgili veri sağlamak, memur maaşları ile ilgili veri sağlamaktan daha ko-

laydır. Ücret istatistikleri çalışması yapan kuruluşların kapsadıkları işçi sayısı sınırlıdır. SSK ücret istatistikleri dışında diğer ücret istatistikleri az sayıda işçiyi kapsamakta veya belirli sektörler esas alındığında, Türkiye geneli için işçi ücretleri hakkında bilgi vermemektedir. Son olarak, Türkiye'de ücret verilerini sağlayan ücret istatistiklerinin yeterli miktarda ve kapsamda derlenmemesi, ücretlerin gelişimi ile ilgili çalışmalarda önemli sorunlar yaratmaktadır.

Çeşitli Kaynaklara Göre Türkiye'de Ücretler (Günlük Olarak TL.)

Yıl	1 SSK İşçi- leri	2 İmalat Dev. Sek. Tamamı Özel. Sek. (10+)	3 DİE Sanayiinde Dev. Sek. Tamamı Özel. Sek. (25 +)	4 Ücretler Özel. Sek. (10-24)	5 DPT Türkiye Geneli İşçi Ücret ortalama	6 DPT Türkiye Geneli Ücret- İller Genel Ort.	7 DPT Memur Bordro Derece Ort.	8 DPT Kamu Kesimi İşçi Ücr. (İşgücü maliyeti)	9 Asgari Ücret	10 Petrol-İş İşçileri	11 TİSK Özel Kesim İşgücü Maliyeti
1980	427	893			871	872	682		180	576	1450
1981	544	1279			1247	1209	753		282	741	2105
1982	691	1595			1581	1568	1008	2497	333	919	2605
1983	944	1983	2081	822	1828	1856	1226	3191	540	1233	3182
1984	1304	2065	2716	1127	2499	2554	1662	4080	748	1699	4469
1985	1734	3596	3797	1575	3025	3134	211	5049	958	2315	6062
1986	2282	4692	4896	2104	3839	3804	2809	5950	1380	3537	7911
1987	4862	6980	7227	3321	5075	5214	3898	9934	1927	4921	12166
1988	8025		8397				6381	14842	3337	8105	20104
1989	15707		17088				14567	36512	5575	20023	44220
1990	28585		34519				28478	80049	10125		93304

TABLO I

Kaynak ve Notlar: 1. sütundaki ücretler 1980-1989 yılları arası SSK, 1989 Genel Kurul Raporu, 1990, 1990 yılı ücreti, 1990 Sosyal Sigortalar Kurumu İstatistik Yıllığı, Sosyal Sigortalar Kurumu Genel Müdürlüğü, Yayın No: 525, Ankara, 1991 yayınından alınmıştır. 2.3. ve 4. sütundaki ücretler Devlet İstatistik Enstitüsü, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 1987, Yayın No: 1454, Ankara, Mart 1991, S.3,7,8'den alınmıştır. (3.sütundaki 1988-1989 yılları arasındaki ücretler, 1988 ve 1989 yılları arası, DPT, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Mart 1991, S.117'den alınmıştır. 1990 yılı ücreti ise DİE, İmalat Sanayi (İstihdam, Ödemeler, Üretim, Eğilim), Geçici Sonuçları 1989 (IV) - 1990 (IV), Yayın No: 1456, Nisan 1991, yayınından alınmıştır. 5.6. ve 7. sütundaki ücretler, 1987 yılına kadar DPT, Memur, İşçi ve Emeklilerin Nöminal Ücret Serileri (1963-1987) Yayın No: 2119 -SPB-411, 1988 yayınından alınmıştır. 7. sütunda yer alan Memurların Bordro Dereceleri Ortalaması, 1988-1990 yılları arası memur maaş artış oranları, Genel İdare Hizmet sınıfında yer alan unvansız devlet memur maaş artış oranları ta-

rafından hesaplanarak 1987 yılına kadar olan maaş serisi 1990 yılına kadar uzatılmıştır. (1.9.1990 yılı itibariyle Genel İdare Hizmet sınıfı kadrosunun % 82.2'sini kapsayan 5. ve 11. dereceler arası devlet memurlarının 2. kademeleri hesaplamaya konu olmuştur. Hesaplama aile yardımları ve kişiye özel ödemeler kapsam dışında bırakılmıştır. İlgili yılların memur maaş ortalaması hesaplanarak yıllık artış oranlarına ulaşılmıştır.) 8. ve 9. sütundaki ücretler DPT, 1991 Yılı Programı'ndan alınmıştır. (1990 yılı Kamu Kesimi İşçi Ücreti tahminidir.) 10. sütundaki ücretler, 1989 Petrol-İş Yıllığı'ndan alınmıştır. 11.sütundaki ücretler 1980-1982 yılları arası DPT, Memur, İşçi ve Emeklilerin Nöminal Ücret Serileri (1963-1987) yayınından, 1983-1990 yılları arası DPT, 1991 Yılı Programı'ndan alınmıştır.

II- Reel Ücretlerin Hesaplanmasına İlişkin Sorunlar

Çalışanın yaptığı iş veya hizmet karşılığında para olarak elde ettiği gelirin toplamı parasal ürettir. Parasal ücret her zaman aynı satın alma düzeyini göstermez. Bunun nedeni ücretlinin tükettiği mal ve hizmet fiyatlarının düzeyindeki değişimlerdir. Tüketim malları fiyatlarının değişmesine parasal ücret duyarlı değilse, parasal ücret değişen mal ve hizmet fiyatına oranla farklı bir satın alma düzeyini gösterecektir. Eğer tüketici fiyatlarının artış düzeyi, parasal ücretin artış düzeyinin üzerinde kalıyorsa, parasal ücretin satın alma düzeyi düşecektir. (35) Bu durumda ücretliler için parasal ücretin düzeyi kadar, tüketim mallarının fiyatlarının düzeyi de önemlidir.

Tüketilen mal ve hizmet fiyatlarının düzeyini gösteren tüketici fiyatları indeksleri DİE tarafından yayınlanmaktadır. (36) DİE tüketici fiyat indekslerine esas oluşturan Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi (HHGTH), hanehalkının anket ayı içinde gıda, lokanta, giyim, ev eşyası, ev ve hanehalkı bakım, sağlık, kişisel bakım, ulaştırma-haberleşme, kültür-egitim-eglençe, konut ve diğer benzeri yapmış olduğu mal ve hizmet tüketimi ile gelirinden oluşur. (37) HHGTH Anketi, anket yılı içinde hanehalkının gelir düzeylerine göre tüketim kalıplarını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye genelinde yapılan 1978-1979 ve 1987 HHGTH Anketleri kentsel yerler tüketim harcamaları bakımından karşılaştırılması yapılacaktır. Ücretlilerin içinde bulunduğu gelir gruplarının tüketim kalıpları ile ortalama tüketim kalıpları karşılaştırılacaktır. 1987= 100 bazlı tüketici fiyatları indekslerinin ücretlilerin tüketim kalıplarının yansıtıyıp yansıtmadığı tartışılacaktır.

A- Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketlerine Göre Tüketimin Yapısı

DİE tarafından ülke genelinde HHGTH Anketleri'nin birincisi 1973-1974 yılları arasında yapılmıştır. Bu anketin coğrafi kapsamı nüfusu 2000'den az olan köylerdir. (Nüfusu 2000'den az olan ilçe merkezleri kapsam dışında bırakılmıştır.) Bu anket esas alınarak 1973-1974= 100 bazlı kırsal yerler tüketici fiyat indeksleri oluşturulmuştur. Ücretlilerin genellikle kentsel yerlerde yoğunlaşmaları ve kırsal ve kentsel yerlerin tüketim kalıplarının farklı olması nedeni ile 1973-1974= 100 bazlı kırsal yerler tüketici fiyat indeksi reel ücret hesaplamalarında kullanılmamaktadır.

Türkiye genelinde kentsel yerler HHGTH Anketleri ilk defa 1978-1979 yılları için ve 1987 yılı için yapılmıştır. 1978-1979 yılları arasında HHGTH Anketi nüfusu 10.000'in üzerinde bulunan 40 kentsel yerleşim biriminde bir yıl süreyle uygulanmıştır. Ankette izlenen hanehalkı sayısı 822'dir. Anket sonuçları esas alınarak Türkiye, 5 bölge ve 14 büyük şehir kapsamlı 1978-1979= 100 bazlı kentsel yer-

ler tüketici fiyatları indeksleri oluşturulmuştur. Türkiye genelinde kırsal ve kentsel yerleri aynı anda kapsayan HHGTH Anketi ilk kez 1987 yılında uygulanmıştır. Nüfusu 20.000'den fazla yerleşim birimleri kentsel, nüfusu 20.000'den düşük yerler kırsal yerler olarak kabul edilmiştir. Anketin kentsel kesimde kapsanan yerleşim yeri sayısı 50, kapsanan hanehalkı sayısı 1202 olmuştur.

TABLO II

1978-1979 ve 1987 HHGTH Anket Sonuçlarının Kentsel Yerler Tüketim Harcamaları Bakımından Karşılaştırılması

TüketimHarcamaları	1978-79	1987 (1)	1987 (2)
-Gıda	41.16	27.22	31.90
-Lokanta ve Benzeri Yerlerde yenen yemekler	2.56	3.73	4.37
-Giyim	14.85	12.02	4.37
-Ev Eşyaları	10.35	8.92	10.45
-Ev ve Hanehalkı ile ilgili bakım ve Hizmet	2.04	2.17	2.54
-Sağlık	2.28	2.38	2.79
-Kişisel Bakım	0.99	0.96	1.13
-Ulaştırma ve Haberleşme	5.55	9.77	11.44
-Kültür-Eğitim ve Eğlence	3.34	5.17	6.06
-Konut	12.86	25.10	12.22
-Diğer	3.81	2.52	2.95

Kaynak: DİE, 1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları, Tüketim Harcamaları

(1) - İzafi kira dahil edilmiştir.

(2) - İzafi kira dahil edilmemiştir.

Tüketim Harcamaları

Not: Tüketim harcamaları indeksine esas oluşturan 1978-1979 HHGTH anketinde izafi kira dahil edilmezken, 1987 tüketim harcamaları indeksine esas oluşturan HHGTH Anketi'nde (2.sütun) izafi kira dahil edilmiştir. 3. sütunda gösterilen ve izafi kiranın dahil edilmediği 1987 HHGTH Anketi tüketim harcamaları indeksine esas oluşturmaz. Okuyucuya izafi kiranın dahil edilmediği 1978-1979 tüketim harcamaları ile 1987 tüketim harcamalarının karşılaştırma olanağı sağlaması için bu bilgiler burada yer almıştır.

Bu iki anket, kapsanan alan, yerleşim birimleri, örnekleme hacmi farklılıkları nedeniyle karşılaştırılması bir hayli güçtür. Üstelik 1987 yılı tüketici fiyat indeksine esas oluşturan HHGTH anketi içinde izafi kiraya sahip hanehalkının kiralari harcama ve gelirleri eklenmiştir. (38) Anketteki kapsam farklılıklarına rağmen hanehalkının harcama kalıplarında 1979'dan 1987'ye kadar meydana gelen değiş-

TABLO III

2- 1.B. Tüketim Harcamalarının Kullanılabilir Aylık Gelir Gruplarına Göre Oransal Dağılımı
Tablo 3

Tüketim Harcamaları Kullanılabilir aylık gelir grupları TL	Toplam	Gıda	Lokanta vb. yerlerde yenen yemekler	Giyim	Ev eşyaları	Ev ve hanehalkı ile ilgili bakım ve hizmetler	Sağlık	Kişisel bakım	Ulaştırma ve haberleşme	Kültür eğitim ve eğlence	Konut	Diğer
Toplam	100.00	27.22	3.73	12.02	8.92	2.17	2.38	0.96	9.77	5.17	25.10	2.52
0 - 49999	100.00	45.60	1.83	7.26	6.53	0.41	3.21	0.67	2.59	1.34	29.66	0.84
50000 - 99999	100.00	40.76	2.05	9.84	8.61	0.98	2.64	0.76	3.60	3.78	24.20	2.72
100000 - 149999	100.00	39.10	2.44	10.89	8.96	0.90	2.18	0.83	3.26	4.43	24.77	1.88
150000 - 199999	100.00	36.01	2.64	11.97	10.33	1.35	2.52	0.84	4.09	3.79	24.52	1.88
200000 - 249999	100.00	34.23	3.17	12.20	9.52	1.83	2.12	0.82	4.67	4.60	24.77	2.01
250000 - 299999	100.00	32.11	3.49	12.50	10.46	1.60	2.06	0.92	5.34	4.75	24.71	2.01
300000 - 349999	100.00	30.96	3.51	13.27	8.85	2.00	2.41	0.92	4.78	4.67	26.44	2.13
350000 - 399999	100.00	29.57	3.64	12.83	7.44	1.92	2.47	0.95	5.57	5.48	27.91	2.17
400000 - 449999	100.00	27.16	4.24	12.62	9.46	2.43	2.34	1.00	6.02	5.33	26.89	2.43
450000 - 499999	100.00	26.35	4.01	12.69	7.79	2.04	1.94	0.93	9.61	5.48	26.63	2.48
500000 - 599999	100.00	23.53	4.35	11.51	8.71	1.59	2.32	0.93	12.64	4.95	27.05	2.37
600000 - 699999	100.00	23.46	4.04	12.06	9.82	2.42	3.30	1.23	8.25	4.47	27.64	3.26
700000 - 799999	100.00	23.42	4.63	12.14	7.21	2.87	2.39	1.11	7.13	5.43	31.10	2.51
800000 - 899999	100.00	17.29	3.97	13.85	12.40	2.98	1.42	1.33	7.73	7.46	27.09	4.43
900000 - 999999	100.00	19.10	4.63	11.34	8.54	1.93	2.36	0.86	12.43	6.59	29.74	2.43
1000000 - 1499999	100.00	17.24	5.09	14.17	7.17	3.75	2.62	1.16	14.73	6.53	24.33	3.16
1500000 - 1999999	100.00	15.81	4.63	13.05	10.47	3.79	3.59	1.41	12.74	7.56	22.17	4.72
2000000 - 4999999	100.00	8.08	4.18	6.79	5.69	4.04	2.08	0.83	47.69	6.08	12.37	2.13
5000000 - 9999999	100.00	18.16	6.48	19.92	8.02	4.16	4.10	0.90	6.72	3.27	17.09	11.13
10000000 - 24999999	100.00	7.15	8.53	10.23	4.30	0.53	1.36	0.38	46.21	7.41	6.44	7.41

Kaynak: DİE 1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları, Tüketim Harcamaları

meleri görmek için karşılaştırma tablosunu düzenledik. (Tablo-2) Tablo 2'de görüldüğü gibi hanehalkının harcama gruplarının nispi ağırlıklarına göre, gıda harcamalarında (% olarak) 41.16'dan 27.22'ye düşüş, konut harcamalarında 12.86'dan 25.10'a artış görülmektedir. Diğer harcama grupları içinde, lokanta ve benzeri yerlerde yenen yemekler, ev ve hanehalkı ile ilgili harcamalarda, kültür-eğitim-eğlence harcamalarında yükseliş görülmektedir. Giyim, ev eşyası ve diğer harcamalarda düşüş vardır. Sağlık ve kişisel bakım harcamalarında harcama oranları değişmemektedir.

Kentsel hanehalkının tüketim kalıplarının ortaya çıkmasında ve tüketici fiyat indekslerinin oluşturulmasında anket sonuçları esas alınmaktadır. Anket sonuçlarından elde edilen tüketim kalıpları ortalama düzeyi göstermektedir. Belirli gelir düzeyine sahip tüketicilerin tüketim harcamaları kalıplarını görmek için, tüketim harcamalarının kullanılabilir aylık gelir (39) gruplarına göre dağılımını gösteren tablo oluşturmak gerekir. Özellikle ücret geliri elde edenler yönünden böyle bir uygulama daha anlamlıdır. Bu şekilde ücretlilerin tüketim kalıplarının ortaya çıkması sağlanabilir. Bu tüketim kalıbına göre, enflasyonun gerçek satın alma gücüne etkisi daha iyi izlenebilecektir.

Ücretliler bakımından ortalama aylık ücret düzeyinin alt ve üst sınırlarının içinde bulunduğu gelir gruplarının, 1987 yılı HHGTH Anketinde karşılık gelen tüketim harcamalarını belirlemek için iki ayrı

tablo düzenledik. (Tablo-3 ve Tablo-4) Birinci tablo (Tablo-3) Tüketim harcamalarının kullanılabilir aylık gelir gruplarına göre oransal dağılımı göstermektedir. İkinci tablo (Tablo-4) çeşitli kaynaklardan elde edilen aylık ücret verilerinden oluşmaktadır.

TABLO IV

1987 Yılı aylık Ortalama Net Ücretler

Ücret kaynakları	Net Ücret + Vergi İadesi (TL)
-Prime Esas Ücret (SSK)	108.996
-İmalat sanayi Anketleri (DİE)	156.673
-Türkiye Genel İşçi Ücr. Ort. (DPT)	118.343
-Memurların Bordro Dereceleri Ort. (DPT)	124.198
-İşgücü Maliyeti (TİSK)	177.567
-Asgari Ücret	45.841

Kaynak: Tablo 1

Not: SSK, DİE kaynaklı ücretler ve asgari ücretler, net ücret + vergi iadesi tarafımdan hesaplanmıştır. DPT kaynaklı ücretlerin, net ücret + vergi iadesi, "Memur, İşçi ve Emeklilerin Nöminal Ücret Serileri (1963-1987)" adlı çalışmadan alınmıştır. TİSK kaynaklı net ücret + vergi iadesi, TİSK'in ÇİLM araştırmasında yer alan Özel Sanayi Sektöründe Nöminal ve Reel Ücretlerin Gelişimi tablosundan alınmıştır. Ücretlilerin aylık kullanılabilir gelir düzeyini göstermek için net ücret düzeyine kar-

arttığını görüyoruz. Nitekim bu KİT'lerin sayısı 1982'de 69, 1983'de 74, 1984'de 84, 1985'de 94, 1986'da 91, 1987'de 90, 1988'de 95, 1989'da 90'dır. 500 büyük sanayi kuruluşu içinde yer alan KİT'lerin sayısı, toplam firma sayısının beşte birinden küçük olmasına karşılık, KİT katma değerlerinin toplam katma değerler içindeki payının yüzde 50'sine yaklaşması, 500 büyük sanayi kuruluşu içinde yer alan KİT'lerin, 500 büyük sanayi kuruluşu içinde yer alan özel firmalara oranla hayli büyük olduğunu göstermektedir. Yine bu dönemde KİT sayısındaki artışın bir kısmı KİT'lerin bölünmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Acaba KİT'lerin bölünmesi, KİT'lerin toplam katma değer içindeki payının artmasına yol açmış olabilir mi? Durumu farklı alternatiflere göre çözümlemeye çalışalım: (1) Bir KİT, üç ayrı kısma ayrılabilir ve bunların üçü de 500 büyük kuruluş içinde yer alsın. Bu durumda 500 firma iki firma artışıyla 502 firma haline gelecektir. Toplam KİT katma değeri değişmediği halde 2 firmanın çıkması gerekmektedir. Bunlar özel firmaysa, şimdi özel sektörün katma değer payı azaldığı için kamu kesiminin katma değer payı artar. (2) Yukarıdaki durum aynı olsun. Çıkan 2 firma bu kez KİT olsun. Toplam KİT sayısı sabit kalırken kamu kesiminin katma değer payı düşmektedir. (3) Bölünen bir KİT üç kısma ayrılabilir, bunlardan ikisi 500 büyük sanayi kuruluşu içinde yer alsın. Bu durumda 500 firma 1 firma artışıyla 501 firma haline gelecektir. KİT'lerin toplam KİT katma değeri düşerken bir firmanın çıkması gerekmektedir. Çıkacak firma KİT ise 500 kuruluş içindeki KİT payı daha da düşecek, özel firma ise 500 kuruluş içinde KİT payı artabilecektir. Demek ki KİT'lerin bölünmesiyle, 500 büyük sanayi kuruluşu içinde kamu payının artması arasında sistematik bir bağlantı yoktur. Kaldı ki, 500 büyük kuruluş içine giren KİT'lerin bir kısmı, bölünmeyle değil, büyümek suretiyle 500 büyüğün içine girmiştir.

"Kamulaşma" ya da "özelleşme" terimlerini KİT'lerde özelleşme payını arttıracak biçimde yorumlayanlar da var. Bunlara göre bir KİT, hisse senetlerinin yüzde 50'sini aşan kısmını özel kesime satmаса bile bir kısmını satıyorsa, bu KİT biraz özelleşmiş sayılır ve bu biraz özelleşmeyi toplam özelleşme içine katmak gerekir. Özelleşmeyi tanımlarken yüzde 50'nin üstünde hisse satılmış olması koşulunu, yönetime egemen olma bakımından değerlendirmeliyiz. Üstelik, örneğin yüzde 20 hissenin satılmasıyla yüzde 50'nin üstünde hissenin satılmasına yol açan nedenler farklıdır. Bu nedenle İSO haklı olarak, şirketleri kamu diye değerlendirirken, kamuca elde tutulan hisse senetlerinin yüzde 50'yi aşma koşulunu aramaktadır.

Büyük sanayi kuruluşlarında kamulaşma eğilimi artarken, siyasal iktidarın "özel kesimci olma iddialarını nasıl değerlendirmek gerekir? Ben şahsen ANAP iktidarının özel kesimden yana olma savunusu samimi buluyorum. Bir siyasal parti "biz özel kesimden yanayız. Diğer partiler de tutumlarını açıklasın" dıyorsa özel kesime angaje'dir. Siyasal iktidar özel kesime angaje olmasına rağmen büyük sanayi kuruluşlarının üretiminde zaman zaman içinde kamu ke-

siminin payı artıyorsa, buna yol açan bir neden bulunmalıdır. Bu neden KİT'lerin bünyesinde doğmaktadır. Siyasal iktidarlar KİT'lerde çalışanların hem sayısını, hem partili olarak birleşimini kontrol edecek durumdadırlar. Türkiye gibi işsizliğin büyük boyutlarda olduğu bir ülkede KİT'ler üç tip iş sağlarlar: (1) (Genel müdür, yönetim kurulu üyesi, uzman gibi) yönetici kadro, ya da üst kademe bürokrasi, (2) (İdare amiri, servis şefi, memur gibi) işleri yürüten kadro, ya da alt kademe bürokrasi, (3) Çeşitli tipte işçi. Bir partinin tutunabilmesi için, bu partinin taraftarlarına şu ya da bu yolla "çıkart" sağlaması gerekir. 1983 seçimlerinde milletvekili seçilen fakat 1987 seçimlerini kaybeden bütün ANAP'lı üyelere KİT'lerde bir uzmanlık ya da yönetim kurulu üyeliği sağlanması bunun tipik bir örneğidir. Yerel yönetimler ve meslek odalarına egemen olmayan bir iktidar partisi, çıkar sağlama bakımından özellikle KİT'lere bağlı kalır. KİTlere uzman, yönetim kurulu üyesi olanlar da kendi güçlerini arttırmak için çalıştıkları KİT'in büyümesine çalışır. Bu nedenle KİT'lerde çalışan iktidar partili elemanları artarken üretim de artar, fakat üretimin artış hızı giderek azalır, çünkü belli teknoloji düzeyinde çalışan sayısı "azalan verim kanunu"na yol açar. Örneğin 1988'de 500 büyük sanayi kuruluşu içinde yer alan KİT'lerde çalışanların sayısı, toplam 500 büyük sanayi kuruluşunda çalışanların yüzde 55.5'ini oluştururken, aynı yılda katma değer ancak yüzde 47.0'ını üretmiştir. KİT'lerin kelimenin tam anlamıyla özelleştirilmesi siyasal iktidar için önemli bir çıkar kapısının kapanması demektir. Kaldı ki özelleştirmeden sonra özel kesimce yapılacak tasfiye, ortaya hiçbir hükümetin sevimli bulamayacağı yeni bir işsiz dalgası çıkaracaktır.

KİT'lerin ve daha geniş anlamda devlet memurluğu kadrolarının bir çıkar kapısı olması gerçeği yalnız Türkiye'ye özgü bir olay da değildir. Küba'da devrimden sonra, çalışanların hiçbirinin tanımadığı, fiilen hiçbir iş yapmayan, fakat isimleri maaş bordrolarında yer alan pek çok memur keşfedilmişti. Benzer şekilde İtalya'da İkinci Dünya Savaşı sırasında kurulan "Etiyopya'nın Pamuklarını Değerlendirme Örgütü" ve "Müttefiklerin İlaç Yardımını Dağıtma Örgütü", İtalya Etiyopya'yı İkinci Dünya Savaşı sırasında kaybetmesine ve müttefiklerin ilaç yardımı İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra kesilmesine rağmen bu iki örgütün maaş bordrolarında yer alanlar 1957 yılına kadar maaşlarını almakta devam etmişler ve bu yıl da *Il Tempo* dergisinin olayı ortaya çıkarmasıyla bu iki örgütle birlikte artık işlevini yitirmiş bir dizi örgüt lağvedilmişti. Hiç kuşku yok ki, hükümetin daha önce de bu olaydan haberi vardı, fakat bu örgütlerin lağvedilmesinin ortaya çıkaracağı işsizliği karşılayacak cesareti yoktu.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Kapitalist bir ülkede daha fazla özelleşmeyi sağlama yönünde çalışan mekanizmalar olduğu gibi, kamulaşmanın artması yönünde işleyen mekanizmalar da vardır. Biz bu makedale kamulaşma yönünde işleyen mekanizmalardan yalnız birini, "KİT'lerin yol açtığı kamulaşma eğilimi"ni değerlendirmeye çalıştık.

Tablo VI.
1978-1979=100 Bazlı ile 1987=100 Bazlı Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları İndekslerinin
Kapsam Bakımından Karşılaştırılması (% Olarak)

	1978-79=100 5.000-29.999	1987=100 50.000-1.000.000
- İndeksi hesaplanan gelir dilimi (TL)		
- İndeksi hesaplanan gelir diliminin toplam hanehalkı sayısı içindeki payı	77.89	94.54
- İndeksi hesaplanan gelir diliminin toplam harcama içindeki payı	80.84	82.98
- İndekste kullanılan madde sayısı	257	347

Kaynak: DİE, Toptan ve Tüketici Fiyatları İndeksleri, Ocak 1990

geliri belirlemektedir. Asgari ücretin daha yüksek düzeyde belirlenebilmesi için ortalama tüketim kalıplarının esas alınması daha doğrudur.

B- Tüketici Fiyat İndeksleri ve Tüketimin Yapısı

1978-1979 İndeksi ile 1987 indeksinin metodolojik olarak karşılaştırılmasında şu sonuçlar çıkmaktadır. Tablo-6'da görüldüğü gibi HHGTH Anket Sonuçları tam olarak indekslere yansıtılmamaktadır. İndekslerin kapsamı, HHGTH Anket sonuçlarına göre daraltılmıştır. 1978-1979= 100 bazlı kentsel yerler tüketici fiyatları indeksinde başlangıç gelir düzeyi olan 5.000.- TL ile 1987= 100 bazlı kentsel yerler tüketici fiyatları indekslerinde başlangıç gelir düzeyi olan 50.000.- TL. ilgili yılların ortalaması alınan asgari ücretin net miktarından yüksektir. 1979 yılı ortalaması net asgari ücret 2.906.- TL, 1987 yılı ortalaması net asgari ücret + vergi iadesi 45.841.- TL'dir. (bkz.Tablo-4) Tüketici fiyat indekslerinin başlangıç gelir düzeyinin altındaki tüketicilerin tüketim kalıplarını dikkate almamaktadır. Başlangıç gelir düzeyinin altında parasal gelire sahip asgari ücretliler bakımından bu durum, asgari ücretlilerin tüketim kalıplarını dikkate almayan bir indeksle reel ücretlerin hesaplanmasıdır.

1978-1979= 100 bazlı ile 1987= 100 bazlı tüketici fiyatları indekslerinin metodolojik olarak karşılaştırılmasında, indksi hesaplanan gelir diliminin toplam hanehalkı içindeki payı (77.89-98.54), toplam harcama içindeki payı (80.84-82.98), toplam harcanabilir gelir içindeki payı (73.63-77.98) ve indekste kullanılan madde sayısı (257-347) dikkate alındığından toplam tüketim kalıplarının yansıtması bakımından 1987 tüketici fiyatları indeksleri daha geniş kapsamlıdır. (bkz.Tablo-6) Tüketicilerin yıllar boyunca tüketim kalıpları sürekli değişir. Bu yüzden eski tüketim kalıplarını esas alan bir indeks sağlıklı değildir. 1987= 100 bazlı indeks hanehalkının en son tüketim kalıplarını yansıtacağından ücretlerin reel düzeyinin hesaplanmasında bir önceki indeksten (1978-79= 100) daha doğru sonuçlar verecektir.

Ücretlilerin içinde bulunduğu gelir gruplarının harcama kalıplarını tüketici fiyatları indeksini oluşturan 7 ana harcama grubuna göre yeniden düzenledik. (40) ve 1987=100 bazlı tüketici fiyatları indeksini ana harcama grupları ile karşılaştırma yapılmasını sağladık. 1987=100 bazlı tüketici fiyatları indeksini oluşturan ana harcama gruplarının oransal dağılımına HHGTH Anket sonuçları tam olarak yansıtılmamıştır. (bkz.Tablo-6) Ücretlilerin içinde bulunduğu gelir grubunun tüketim kalıpları indeksini oluşturan 7 ana harcama grubuna göre düzenlenirken 1987 HHGTH Anketindeki değerler tam olarak alınmıştır. Harcama gruplarının fiyat indeksleri ile ücretlilerin içinde bulunduğu gelir gruplarının, indksi oluşturan ana harcama kalemlerinin oransal dağılımını karşılaştırmak için tablo düzenledik. (Tablo-7) Bu tabloda amacımız, 0-199.999.- TL gelir gruplarının indksi oluşturan ana harcama gruplarının oransal dağılımını göstermek ve harcama kalemlerinin toplam harcama içindeki büyüklüğe bağlı olarak, ilgili harcama kaleminin fiyat indeksi ile karşılaştırmaktır.

Kaynak ve Notlar: 1.sütunda yer alan 0-199.999.- TL gelir gruplarının oransal dağılımı Tablo-3'teki ücretlilerin içinde bulunduğu gelir gruplarının tüketim kalıpları esas alınarak indksi oluşturan 7 ana harcama grubuna göre düzenlenmiştir. 2.sütunda yer alan 1987=100 bazlı tüketici fiyat indeksine konu tüketimin oransal dağılımı, DİE, Toptan ve Tüketici Fiyatları İndeksleri, Ocak 1990'dan alınmıştır. 3.sütunda yer alan 1987=100 bazlı tüketici fiyat indeksini oluşturan harcama gruplarının fiyat indeksleri, DİE, Toptan ve Tüketici Fiyatları İndeksleri, Aralık 1990'dan alınmıştır.

Ücretlilerin içinde bulunduğu gelir gruplarının (0-199.999.- TL) tüketici fiyat indeksini oluşturan ana harcama gruplarının nispi büyüklüğüne bakıldığında, (bkz.Tablo-7) gıda harcamaları en büyük payı almaktadır. Gıda harcamalarının 1987=100 bazı indekste nispi payı (% olarak) 34.68 iken ücretlilerin bulunduğu gelir gruplarının indekste nispi payı 43.04 olmaktadır. Gıda harcamaları, fiyat indeksi (1988 yılı için 183) genel indeks değerinde (1988 yılı için 173) daha fazla arttığı görülmektedir. (bkz. Tablo-7, 3.sütun) Gıda harcamala-

Tablo VII.**Ana Harcama Gruplarının Fiyat İndeksleri ile Harcama Oranlarının Karşılaştırılması**

Harcama Ana Grupları	0-199.999 Gelir Grubunun Tüketiminin Oransal Dağılımı	1987=100 Bazlı İndekse Konu Tüketimin Oransal Dağılımı	1987=100 Bazlı İndeksi Oluşturan Harcama Gruplarının Fiyat İndeksleri
Genel			173.7-283 - 454
1- Gıda	43.04	34.68	183.2-310.1-509.6
2- Giyim	9.6	12.80	223.2-374.1-597.5
3- Ev Eşyası	9.31	11.24	168.3-280.9-436.6
4- Sağlık ve Kişisel Bakım	3.62	3.44	182.3-313.0-489.2
5- Ulaştırma-Haberleşme	3.4	6.48	178.7-294.0-494.7
6- Kültür-Eğitim-Eğlence	2.56	5.01	171.7-278.6-427.9
7- Konut	27.09	25.15	138.1-200.4-310.3

rı fiyat indeksi 1988'te (% olarak) 5.2, 1989'da 8.3, 1990'da 11 genel indeksten daha yüksek artış gerçekleşmiştir. Tablo-7'de 2.büyük harcama kaleminin konut harcamaları olduğu görülür. Konut harcamalarının düşük gelir gruplarının harcamaları içindeki payı (% olarak) 27.09'dur. Konut harcamaları indeksi (1988 yılı için 138.1) genel indeksten (1988 yılı için 173.7) daha düşük artış gerçekleşmektedir. (bkz. Tablo-7, 3.sütun) Tablo-7'de giyim harcamaları, sağlık ve kişisel bakım harcamaları ve ulaştırma-haberleşme harcamaları fiyat indeksi genel indeksten daha yüksek artışın gerçekleştiği görülmektedir. Ev eşyası ve kültür-eğitim-eğlence harcamaları fiyat indeksini genel fiyat in-

deksinden daha düşük artış gerçekleşmektedir. Düşük gelir gruplarının gıda ve konut harcamaları % 70.1'lik bir büyüklüğe sahipken diğer harcamalar % 29.9'luk bir pay oluşturmaktadır. 1987 yılı indeksini oluşturan ana harcama grupları içinde gıda ve konut harcamaları % 59.8'lik pay alırken diğer harcamalar % 40.2'lik pay almaktadır.

Ücretlilerin içinde bulunduğu gelir gruplarının indekse esas harcama oranları tüketici fiyat indekslerine temel oluştursaydı 1987=100 bazlı tüketici fiyatları indeksinde daha farklı olduğu görüldü.

Tablo VIII.**Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları İndeksi**

Yıllar	İst. Geçinme İndeksi 1963=100 (HDTM)	İst. Şehri Ücretliler Geçinme İndeksi 1968=100 (İTO)	Kentsel Tüketici Fiyat İndeksi 1978-79=100 (DİE)	Kentsel Tüketici Fiyat İndeksi 1987=100 (DİE)
1979	63.53	77.1	-	-
1980	94.27	75.9	-	-
1981	37.25	35.3	-	-
1982	32.67	34.7	-	-
1983	28.83	28.0	31.4	-
1984	45.58	43.7	48.4	-
1985	45.00	43.6	45.0	-
1986	34.79	36.0	34.6	-
1987	50.41	44.9	38.9	-
1988	-	77.0	75.4	73.7
1989	-	72.0	69.6	63.3
1990	-	60.2	63.6	60.3

Kaynak: 1963=100 bazlı İstanbul Geçinme İndeksi, DPT, Memur, İşçi ve Emeklilerin Nöminal Ücret Serileri (1963-1987) Yayın No: 2119-SPB-411, 1988'den alınmıştır. 2.sütun İstanbul Ticaret Odası, Fiyat İndeksleri, Şubat 1990'dan alınmıştır. 3.sütun DİE, 1989 İstatistik Yıllığı ile 1990 Cep İstatistik Yıllığından alınmıştır. 4.sütun DİE, Toptan ve Tüketici Fiyatları İndeksleri, Aralık 1990'dan alınmıştır.

Sonuç

Türkiye'de ücret istatistiklerinin yeterli düzeyde ve kapsamda derlenmediğinden ücretlerin parasal düzeyi hakkında taraflarca kabul edilebilir ortak bir ücret düzeyine ulaşılmamaktadır. İşveren ve devlet ücretlerinin olduğundan daha yüksek gösterme eğilimi içindedirler. Ücret artış görüşmelerinde baz alınan ücretin olduğundan yüksek gösterilerek daha düşük ücret artışlarının yapılması sağlanmaktadır.

Parasal ücret düzeyini belirleyen ücret istatistiklerinin gerçeğe yansıtma sonuçları içermesi için ücret gelirleri tanımının objektif ölçülere göre belirlenmesi gerekir. Ücretlilerin doğrudan yararlanmadığı ödemelerin ve bir takım sosyal yardımların ücrete eklenerek ücret düzeyini olduğundan yüksek göstermek gerçeği yansıtmamaktadır. Bu bakımdan ücret istatistikleri ücretlinin doğrudan yararlandığı ödemeleri kapsamı gerekir. Böyle bir çalışma ücret düzeyleri üzerinde taraflar arası yoğun tartışmalar olduğu günümüzde, sorunun çözümü için önemli bir adım oluşturabilir.

Parasal ücretlerin reel düzeylerin hesaplanmasında karşılaşılan sorunların başında, HHGTH Anket Sonuçlarını esas alan tüketici fiyatları indekslerinin ücretlilerin tüketim kalıplarını yansıtmaması gelmektedir. Dolayısıyla parasal ücretlerin tüketilen mal ve hizmet fiyatları karşısında gerçek durumları ortaya çıkmamaktadır. Ücretliler bakımından tüketilen mal ve hizmet fiyatlarının etkilerini tam olarak değerlendirebilmek için, ücretlilerin tüketim kalıplarını esas alan indeksleme ile reel ücret hesaplamaları yapılmalıdır.

DİPNOTLAR

(1) - Ücretler ve maaşlar farklı ödeme sistemlerinin sonucudur. Aksi belirtilmediği sürece her iki ödeme sistemi birleştirilerek ücretler kavramıyla ifade edilecektir.

(2) - DİE, Nisan 1990 Hanehalkı İşgücü Anketi'nde yer alan iktisaden faal nüfus içindeki toplam ücretliler, aktif olarak çalışan ücretlilerden ibarettir. (Aktif ücretliler 12-65 yaşı kapsamaktadır.)

(3) - Prime esas günlük ücretlerin alt sınırı gösterge tablosundaki en düşük göstergenin cari katsayı ile çarpımının otuzda biridir. Günlük ücretlerin üst sınırı ise, üst gösterge tablosundaki en yüksek göstergenin cari katsayı ile çarpımının otuzda biridir.

(4) - Mete Törüner ve Kuvvet Lordoğlu, Çalışma Ekonomisi, Beta Basım Yayın İstanbul, 1991, S.116

(5) - M.Törüner, K.Lordoğlu, a.g.e., S.98

(6) - M.Törüner, K.Lordoğlu, a.g.e., S.98

(7) - Bu açıklamalar, küçük ölçekli işyerlerinde işverenlerin, ilgili resmi kurumlara gerçekleşen ücret düzeyinin altında ücret bildiriminde bulunabilmek olanağına sahip olduğunu, bu konudaki denetimin son derece gevşek olduğunu göstermektedir.

(8) - M.Törüner, K.Lordoğlu, a.g.e., S.99

(9) - M.Törüner, K.Lordoğlu, a.g.e., S.99

(10) - Bkz. Devlet İstatistik Enstitüsü, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 1987, Yayın No: 1454, Ankara, Mart 1991, S.3,7,8.

(11) - M.Törüner, K.Lordoğlu, a.g.e., S.105

(12) - DİE, a.g.e., S.3,8

(13) - DİE, a.g.e., S.7

(14) - DİE, a.g.e., S.8

(15) - DİE ortalama saat ücret verileri Üç Aylık Dönemler İtibariyle Başlıca Sanayi Maddeleri ile birlikte DPT tarafından 1988 yılından itibaren aylık olarak yayınlanan Başlıca Ekonomik Göstergeler de yer almaktadır.

(16) - M.Törüner, K.Lordoğlu, a.g.e., S.125

(17) - Devlet İstatistik Enstitüsü, İmalat Sanayi İstihdam-Ödemeler-Üretim-Eğilim (Geçici Sonuçları) 1989 (IV)-1990 (IV) Yayın No: 1456, Ankara, Nisan 1991

(18) - DPT, 1991 yılı programı S.334

(19) - DPT, Memur, İşçi ve Emeklilerin Nöminal Ücret Serileri (1963-1987), Yayın No: 219-SPB 411, 1988

(20) - Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1991 Bütçe Gerçekleşmesi, S.74

(21) - Maliye ve Gümrük Bakanlığı, a.g.e., S.78, 79

(22) - Yöntem Üzerine Bkz.Ekrem Pakdemirli, Ekonomimizin 1923'ten, 1990'a Sayısal Görünümü, İstanbul, Milliyet Yayınları; 131, 1.Baskı, Nisan 1991, S.101

(23) - Korkut Boratav, bir "Yapısal Uyum" Operasyonu İçinde Sınıflar- Arası ve Sınıf- İçi Bölüşüm İlişkileri: 1980'li Yılların Türkiye'si, Sadun Aren'e Armağan, Der.Tuncer Burutay, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı yayını, 1989, S.93

(24) - TİSK'e göre sosyal yardımlar, SSK işveren primleri, yemek, kıdem tazminatı, mesken lojman giderleri, konut edindirme yardım fonu, ulaştırma, zorunlu tasarruf fonu işveren hissesi, yakacak, iş elbisesi, koruma malzemeleri, izin ve bayram harçlık, ihbar tazminatı, aile ve çocuk yardımları, öğrenim yardımları, doğum, ölüm, evlenme yardımları, sağlık hizmetleri, kreş, spor giderleri, spor tesisleri yapma yükümlülüğü ve diğer giderlerdir.

(25) - Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 1989 Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti, Yayın No: 102, Ankara, 1990, S.111

(26) - TİSK, a.g.e., S.4

(27) - M.Törüner, K.Lordoğlu, a.g.e., S.147

(28) - M.Törüner, K.Lordoğlu, a.g.e., S.148

(29) - Petrol-İş, '89 Petrol-İş Yıllığı, Yayın No: 25, İstanbul, Papirus Basım 1990, S.443

(30) - Korkut Boratav, "İktisat Politikası Alternatifleri Üzerine Bir Deneme", Kriz Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2.Baskı, 1987, S.99

(31) - Ali Eşref Turan, Ücretin Belirlenmesi ve Türkiye'de Ücretler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Ü.İktisat Fak.Kütüphanesi, İstanbul, 1980, S.80-M.Törüner, K.Lordoğlu, a.g.e., S.99

(32) - Ücret artış oranlarını açıklayan ilgili kurumlar işçi ücretleri için ilgili işyerlerini kapsayan toplu iş sözleşmelerinin artış oranlarını vermektedirler. Kısmi işyerlerini kapsayan toplu iş sözleşmelerindeki ücret artış o-

ranlarından işçilerin tümü için geçerli ortalama ücret artış oranlarına ulaşmak mümkün değildir. Diğer yandan Türkiye'de ancak 1 milyon işçi toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptir.

(33) - İşverenin ücret üzerindeki mali yükleri geriye doğru net ücrete yansıttığı kabul edilmektedir. İşveren mali yüklerini geriye doğru yansıtabileceği gibi nispi fiyatlar aracılığıyla ileriye doğru yansıtma olanaklarına da sahiptir.

(34) - Bkz. Sakıp Sabancı, Ücret Pazarlığı mı? Koyun Pazarlığı mı?, Rey Matbaacılık, Aralık 1990, S.25,26,48

(35) - Cahit Talas, Sosyal Ekonomi, Ankara, Sevinç Matbaası, 1976, S.5

(36) - DİE dışında, İstanbul Ticaret Odası tarafından İstanbul Şehri ücretliler geçinme indeksleri yayınlanmaktadır. İstanbul Şehri ücretliler geçinme indeksine esas oluşturan tüketim kalıplarının Türkiye genelinde kentsel yerler tüketim kalıplarını yansıtmayacağı düşüncesiyle bu çalışmada bu indeks ele alınmayacaktır.

(37) - Devlet İstatistik Enstitüsü, 1987 Hanehalkı

Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları, Tüketim Harcamaları, Yayın No: 1439, Ankara, Ekim 1990

(38) - İzafi Kira, hanehalkı kendisine ait bir evde veya lojmanda oturuyorsa bu konuda kirayla otursaydı aylık kirasının o mahallede ne olacağının tahmini miktarıdır.

(39) - Kişisel Kullanılabilir Aylık Gelir, anket yılı içinde üretim faktörlerine yapılan gerçek ödemeler (ücret, faiz, kâr, kira) ile kamu ve özel teşebbüslerde ve dış alimde kişilere yapılan tek taraflı transferlerden (dağıtılmayan şirket kârları bu ödemeler dışındadır.) Dolaysız vergiler ve hanehalkının devlete yaptığı tek taraflı transferler düşüldükten sonra kalan miktar kişisel kullanılabilir gelir olarak tanımlanmaktadır.

(40) - 1987 yılı HHGTH Anketinde yer alan 11 ana harcama grubu, indeksi oluşturan 7 ana harcama grubuna göre düzenledik. Gıda harcamaları içinde gıda ve lokanta harcamaları yer almaktadır. Ev eşyası harcamaları içinde ev eşyaları ev ve hanehalkı ile ilgili bakım harcamaları yer almaktadır. Sağlık ve kişisel bakım harcamaları tek bir harcama kalemi olarak yer verilmiştir.

PRINTAS

ÇBS

BASKI MÜREKKEPLERİ VE GEREÇLERİ SANAYİ A.Ş.

BASKI VE BASIM SEKTÖRÜNDE KALİTE + HİZMET

- ⊕ Web Ofset Mürekkepleri
- a- Cold-set
- b- Heat-set
- ⊕ Düz Ofset Mürekkepleri

- ⊕ Flexo-Tifdruck Mürekkepleri
- ⊕ Teneke Ofset Mürekkepleri
- ⊕ Lacklar ve Ofset Yardımcı Mlz.

ALPHA - Düz Ofset Mürekkepleri

Mürekkep Serileri	Isık Hızlığı	İpirtir	Nüro	Alkali	Baskı Makinesi	Baskı Altı Malzemesi	Enilene	Kuruma	Isıtı Dayanımı	Parlaklık	Sürtünme Hızı	Diğer Özellikler
Seri QF 9999 San 41 QF 9999 Kırmızı 42 QF 9999 Mavi 43 QF 9999 Siyah 49 QF 9999	5 5 8 8	+	+	+	Bütün modern makineler için özellikle hızlı çalışan çok renkli ofset	Kuşe, 1. hamur ve kartonlar için	++	+++	+++	+++	++	Infraret kurumaya duyarlı
Seri Q 8888 San 41 Q 8888 Kırmızı 42 Q 8888 Mavi 43 Q 8888 Siyah 49 Q 8888	5 5 8 8	+	+	+	Bütün modern makineler için özellikle hızlı çalışan çok renkli ofset	Kuşe 1. hamur ve kartonlar için	++	++	++	++	++	Infraret kurumaya duyarlı
Seri Q 7777 San 41 Q 7777 Kırmızı 42 Q 7777 Mavi 43 Q 7777 Siyah 49 Q 7777	5 5 8 8	+	+	+	Bütün modern makineler için özellikle hızlı çalışan çok renkli ofset	Kuşe, 1. hamur ve kartonlar için	++	++	++	+++	++	Infraret kurumaya duyarlı
Seri ALPHA-HOCHGLANZ San 41 Q 6240 Kırmızı 42 Q 6240 Mavi 43 Q 6240 Siyah 49 Q 6240	5 5 8 8	+	+	+	Bütün modern makineler için özellikle hızlı çalışan makineleri için	Kuşe, 1. hamur ve kartonlar için	++	++	++	+++	++	Infraret kurumaya duyarlı
Seri ALPHA-FRISCH San 41 N 1600 Kırmızı 42 N 1600 Mavi 43 N 1600 Siyah 49 N 1600	5 5 8 8	+	+	+	Bütün modern makineler için özellikle hızlı çalışan çok renkli ofset makineleri için	Kuşe, 1. hamur ve kartonlar için	+++	+	+++	++	++	Infraret kurumaya duyarlı
Seri ALPHACARD San 41 Q 7007 Kırmızı 42 Q 7007 Mavi 43 Q 7007 Siyah 49 Q 7007	5 5 8 8	+	+	+	Bütün modern makineler için özellikle hızlı çalışan çok renkli ofset makineleri için	Kuşe 1. hamur ve genelleştirilmiş karton ve mat sıvanmış baskı altı malzemeleri için	++	++	+++	+++	++	Infraret kurumaya duyarlı
Seri X 8445/6/7 Europa Skala San 41 X 0645 Kırmızı 42 X 0646 Mavi 43 X 0647 Siyah 48 X 1072 Siyah (Parlak) 48 X 9075	5 5 8 8 8	+	+	+	Bütün modern makineler için özellikle hızlı çalışan çok renkli ofset makineleri için	Kuşe, 1. hamur ve kartonlar için	++	++	++	++	++	Infraret kurumaya duyarlı
Seri X0349/0060/0294 Kodak Skala San 41 X 0349 Kırmızı 42 X 0060 Mavi 43 X 0294 Siyah 48 X 1072	5 5 8 8	+	+	+	Bütün modern makineler için özellikle hızlı çalışan çok renkli ofset makineleri için	Kuşe, 1. hamur ve kartonlar için	++	++	++	++	++	Infraret kurumaya duyarlı
Seri ALPHA-FOLYO San 41 N 1443 Kırmızı 42 N 1443 Mavi 43 N 1443 Siyah 48 N 1443	5 5 8 8	+	+	+	Bütün modern makineler ve özellikle hızlı çalışan çok renkli ofset makineleri için	Bütün Al. folyolar ve emici olmayan yüzeyler için	—	++	+	++	++	Infraret kurumaya duyarlı
Seri ALPHA-FOLYO San 41 F 3080 Kırmızı 42 F 3080 Mavi 43 F 3080 Siyah 49 F 3080	5 5 8 8	+	+	+	Bütün modern makineler ve özellikle hızlı çalışan çok renkli ofset makineleri için	Özel olarak P.E. folyolar için mineral yağ içermeyen bir seridir.	—	++	+	++	++	Infraret kurumaya duyarlı

GENEL MÜDÜRLÜK : P.K. 97 GEBZE-TEL.: Santral: (9-199) 41888 (3 Hat)/Direkt: (9-199) 60737 TELEX: 34116 ASR TR FAX: (9-199) 41744
FABRIKA : P.K. 97 GEBZE-TEL.: Santral: (9-199) 41888 (3 Hat) TELEX: 34116 ASR TR FAX: (9-199) 41744
İST. PAZ. ve SATIŞ MD. : P.K. 97 GEBZE-TEL.: Santral: (9-199) 41888 (3 Hat)/Direkt: (9-199) 60734/60735/60736 TELEX: 34116 ASR TR FAX: (9-199) 41744
ANKARA BÜROSU : KAZIM KARABEKİR CAD. KÜLTÜR ÇARŞISI NO: 7/73-74 ANKARA TEL: - FAX: 341 87 82
İZMİR BÜROSU : GAZİOSMANPAŞA BULVARI YENİ ASIR İŞ HANI KAT: 7/7-10 İZMİR - TEL: 14 03 16 - 13 85 54 - 13 53 89 TELEX: 52884 ÇBİZ T
ADANA BÜROSU : KIZILAY CAD. NO. 22 SERHAN İŞ HANI KAT: 6 ADANA - TEL: 11 36 85 TELEX: 62562 ÇBAD TR.
TRABZON BÜROSU : KEMERKAYA MAH. GAZİPAŞA CAD. RAZI AKSU İŞ HANI KAT: 3 DAİRE: 20 TRABZON - TEL: 14 147

İÇ BORÇLARIN KİŞİSEL GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİLERİ

Dr.Ahmet Fazıl ÖZSOYLU
C.Ü.İkt.İd. Bilimler Fakültesi

1.GİRİŞ

İhtiyaçların hergün daha fazla arttığı ve bu ihtiyaçları karşılamak için her geçen gün daha fazla harcama yapmak zorunda kalan devlet, giderlerini genel olarak vergi, resim, harç vs. gib kamu gelirleri ile karşılamaktadır. Modern devlet (refah devleti) anlayışının gereği olarak, devlet giderlerinin gittikçe artması ve devletin bu giderleri alışılagelmiş kamu gelirleri ile karşılayamaması, "kamu borçlarını" gün-celleştirmiştir. Klasiklerden, özellikle "tarihçi okul" döneminden bu yana üzerinde değişik görüşlerin tartışıldığı kamu borçları, Keynes ve sonrası mali politika aracı olması nedeniyle önem kazanmış ve büyük bir artış göstermiştir.

"Bir devlet geliri olarak kamu borçları, devletin itibarına dayanarak, belirlenen vade sonunda ödenmek üzere, bazı menfaatler karşılığında, borç verenlerin isteğine bağlı ödünç aldığı paralar" olarak tanımlanabilir. Tanımdan da anlaşıldığı gibi, kamu borçları devletin fiilen ödünç aldığı paraları ifade edip, devlet teşekküllerinin (KİT'ler ya da Sosyal Sigortalar gibi) borçlarını kapsamaz (ARSAN, Ü.1961, S.4)

Bu borçların hangi amaçla yapıldığı, hangi kaynaklardan sağlandığı ve hangi süre ile alındığı kamu borçlarının çeşitlerini oluşturur. Bu anlamda kamu borçlarını iç ve dış, kısa ve uzun vadeli, "cebri" ve "ihtiyari" borçlar şeklinde çeşitlendirmek mümkündür. Çalışmanın konusu iç borçlar, milli para ile ülke içindeki kaynaklardan temin edilen ve gerek alındığı gerekse ödendiği devrede iç kaynaklarda artırıcı veya azaltıcı etki yaratmayan borçlar şeklinde tanımlanabilir (ARSAN, Ü 1961, S.4).

Devlet için bir taraftan gelir kaynağı olan iç borçlar, diğer taraftan da geçici bir gelir olduğundan, faiz ve borcun ödenmesi sebebiyle devlet bütçesine yeni masraflar yüklemektedir.

İç devlet borçlarının miktarı, kaynakları, kullanılması, ekonomide bir çok etkilere sebep olur. İç borçlar alındığı, kullanıldığı ve borçların ödendiği zaman farklı ve değişik yönlerde etkilere yol açar. Ancak ekonomik yaşamın kompleksliği ve bir çok faktörün aynı anda etki yapması, gerçek net etkinin belirlenmesini güçleştirmekte, tesbitler tahminin ötesine geçememektedir.

İç borçların kişisel gelir dağılımı üzerine etkileri geçmeden önce bir kısıtlamanın belirtilmesi gerekmektedir: İç borçlara alışlageliş devlet gelirlerinin (vergi, harç vs.) devlet giderlerini karşılamadığı şartlarda başvurulduğu varsayılmaktadır. Bu sebeple iç borçların kişisel gelir dağılımına etkileri incelenirken, iç borç alınmasaydı, giderleri karşılamak için yeni vergilerin çıkarılması ya da vergi oranlarının artırılması gerektiği gözönüne alınmalıdır.

2. TRANSFER YAKLAŞIMI

İç borçların gelir dağılımına etkisi, 1970'lere kadar kişisel gelir dağılımı gözönünde bulundurularak

yapılan faiz ve borç ödemelerinin yol açacağı gelir nakli olarak ifade edilmiştir. Transfer yaklaşımı olarak bilinen bu yorumun ana hatları şöyledir: Devlet iç borçlanmaya gittiğinde, gelecek zaman dilimlerinde (period) faiz ödemek zorundadır. Faiz ödemeleri, tekrar borçlanmaya gidilmeyip vergi gelirleri ile karşılandığında, vergi ödeyenlerden "tahvil sahiplerine" bir transfer oluşur. Tahvil sahipleri üst gelir düzeyindekiler olduğundan, iç borçlanma ile vergi ödeyenlerden üst gelir düzeyindekilere gelir transferi yapılmaktadır.

Klasik tez olarak bilinen transfer yaklaşımını ilk olarak Adolph Wagner formüle etmiş, yaşadığı çağın koşulları ile iç borçların "çalışan sınıfın" aleyhine etki yaptığını ve "sermayedar" daha da zenginleştirdiğini ifade etmiştir. Wagner'e göre tahvil sahipleri (sermayedarlar) her zaman vergi kaçırırlarından, buna karşılık "çalışan sınıf" (dar ve orta gelirli) verginin asıl "yükünü" çektiklerinden, iç borçlanma ile dar ve orta gelirli sınıftan sermayedarlara gelir transferi oluşmakta ve bu da yüksek gelir düzeyinde sermayenin yoğunlaşmasına sebep vermektedir. (Inst.Fst 1977, S.27).

Önceleri savaşların finansmanı ya da tabii afetler sonucu giderleri karşılamak üzere iç borç alınması uzun bir süre Wagner'in görüşünü tartışmasız hakim görüş kılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmeler, özellikle sosyal devlet anlayışı sonucu giderlerin artması ve iç borçların savaş vs. finansmanı yerine, alt yapı gibi sosyal konuların finansmanında kullanılması tartışmalara yeni boyutlar getirmiştir.

1960'lı yıllarda bu konuda uygulamalı çalışmalar yapan Hessler, Transfer yaklaşımı anlayışı ile iç borçların etkisinin, faiz ve geri ödemeler yapıp aynı zamanda vergi ödeyenler tesbit edildikten sonra ortaya çıkacağını iddia eder. İç borçların gelire etkisi tahvil sahiplerinin aldığı faizden, fazladan ödendiği vergiler çıkarıldıktan sonra çıkar. Eğer tahvil sahibinin ödendiği ek vergi faiz gelirinden fazla ise negatif, az ise aradaki fark kadar pozitif etki oluşacaktır. Bu sebeple iç borçlar, uygulanan vergi sistemine göre tahvil sahiplerinin aleyhine de etkiler yapabilir (HESSLER, H.D., 1964, S.121/).

3- ANDEL'İN ELEŞTİRİSİ VE GANDENBERGER YAKLAŞIMI

Yaklaşık yüzyıl boyunca kabul edilen Transfer yaklaşımı, 1969 yılında Andel, 1970 yılında da Gandenberger tarafından eleştirilip yeni boyutlar kazanmıştır. Andel ve Gandenberger eleştirilerini yaparken belli varsayımlardan hareket etmişlerdir. En önemli varsayımları, tahviller bankalarda satın alınmayacak, emisyon hacmi değişmeyecek, faiz oranları piyasada hiçbir müdahale olmadan piyasa koşullarında belirlenecek, devlet tahvilleri diğer kıymetli kağıtlar ya da hisse senetleri gibi piyasada ayrıcalıksız satışa sunulacak şeklindedir. Bir diğer varsayım da tahvillerin ana para ödemeleri vergi gelirleri ile karşılanacaktır.

Andel'in eleştirisi basit mantık eleştirisi olup

transfer yaklaşımının metodu ile ilgilidir. Andel'a göre iç borçların gelir dağılımına etkileri ancak iç borçların geri ödendiği sürenin sonunda belirlenebilir. İç borçlar, alındığı (to), kullanıldığı (ti, ..., tn) ve geri ödendiği zaman (tn) ekonomiye etki yapar, fakat iç borçların kullanıldığı zaman gelir dağılımına etki eder iddiası hatalı olur. Transfer yaklaşımı, iç borçların kullanıldığı herhangi bir zaman dilimini (t1, ti, tn) ele alıp, faiz ödemelerini öne sürerek gelir etkisi yarattığını iddia eder. Oysa devletin borçlanması bir amaç değil, yeni vergileri ya da vergi oranlarını arttırmamak için bir araçtır (ANDEL, N. 1969). İktisat politikası araçlarının etkileri incelenirken, kesin bir sonuca varmak için diğer seçeneklerin etkileri ile mukayese imkânının olması gerekir. Andel'a göre böyle bir mukayese imkânı yoktur, bu sebeple de iç borçlanma kişisel gelir dağılımını olumsuz etkiler yaklaşımı, iddialı bir yaklaşımdır (DIECKHEUER, G. 1979, S.3).

Andel'a göre kesin bir sonuca varabilmek için, iç borçlanma ile alternatif gelir imkânları; faiz oranları, enflasyon, ekonomik büyüme ve istihdam etkileri gözönünde bulundurularak mukayese edilmelidir.

1970 yılında yayınladığı makalede Gandenberger, transfer yaklaşımının iç borçlanma ile dar ve orta gelirli kesimden zenginlere gelir transferi yapıldığı görüşüne karşı çıkmaktadır. Gandenberger'e göre tahvillere ödenen faizler, gelir transferi oluşturmazlar, zira tahvil sahipleri, tahvilleri satın aldıkları dönemde "birikimlerini" tahviller doğrultusunda kullanmışlardır. Tahvil sahipleri, borçlanmanın yapıldığı dönemde birikimlerini, sermaye piyasasındaki herhangi bir yatırım imkânı ile de değerlendirebilir ve bir "gelir" elde edebilirdi. Zenginler faiz geliri elde ediyorlar ise, bu devlet tahvili aldıkları için değil, tasarruf edip birikimleri olduğu içindir (GANDENBERGER, O. 1970, S.9).

Gandenberger, vergi ödeyenlerden tahvil sahiplerine gelir transferi olabileceğini reddedip, devlet tahvillerinin gelir dağılımına etkilerinin incelenememesi için sermaye arzı, sermaye talebi ve faiz oranlarının değişimlerinin gözönüne alınması gerektiğini iddia eder. Gandenberger'e göre devlet tahvilleri faiz oranlarını yükseltici etki yapabilir ki bu da sermaye arzı ve talebi elastikiyetinden kaynaklanır. Eğer devlet tahvilleri, fazladan sermaye talebi olduğundan, faiz oranlarına etki edip faiz oranlarını yükseltirse, tahvil sahipleri fazla gelir elde eder, bu da iç borçların gelir dağılımına etkisi olarak yorumlanabilir (GANDENBERGER, O. 1979, S.139).

Gandenberger, iç borçlanmanın gelir dağılımı ile ilgili görüşlerini üç maddede özetler: İç borçlar, transfer yaklaşımının iddia ettiği gibi kişisel gelir dağılımına etki etmez; faiz oranlarının yükselmesi sebebiyle fonksiyonel gelir dağılımını etkiler. İç borçlar, transfer yaklaşımının iddia ettiği gibi gelirin yeniden dağılımı şeklinde etki yapmayıp dolaysız olarak "birincil" etki yapar. İç borçların dolaysız gelir dağılımına etkisi yalnız tahvil sahiplerine olmayıp, iç borçların alındığı zamanda, birikim sahibi olup faiz geliri elde edecek şekilde yatırım yapanlardır

(GANDENBERGER, O., 1970b, S.15).

4- GANDENBERGER YAKLAŞIMININ ELEŞTİRİSİ

Gandenberger'in 1970 yılında yayınladığı eleştirisi ve kendi adını verdiği yaklaşımı, teorik tartışmaları şiddetlendirmiş, 1970'li yıllarda değişik görüşlerin oluşmasına sebep olmuştur.

Gandenberger yaklaşımının en büyük katkısı transfer yaklaşımının tek yanlılığını göstermesi ve tartışmaya yeni boyutlar getirmesidir. Gandenberger yaklaşımı, iktisat politikası araçlarının tek yönlü incelenemeyeceğine dikkat çekmesi, ayrıca tasarrufların değerlendirilmesinde alternatif imkânları tartışmaya açması açısından "üretken" bir yaklaşım olarak nitelendirilir.

Gandenberger yaklaşımına yöneltilen eleştiriler genellikle Gandenberger'in varsayımlarına yönelik olmuştur. Tahvillerin bankalarca satın alınmayacak olması, emisyon hacminin iç borçlanma sonucu değişmeyecek olması varsayımları pek gerçekçi varsayım olarak kabul edilemezken; faiz oranlarının piyasada müdahalesiz belirlenmesi ve devlet tahvillerinin diğer kıymetli kağıtlar gibi ayrıcalıksız satışa sunulacak olması gerçek ve uygulama dışı, ütöpik yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Ancak tüm bu varsayımlar geçerli olsa bile, Gandenberger yaklaşımının doğruluğu şüphelidir:

1- Devletin tahvil satışa sunarak fazladan sermaye talep etmesi faiz oranlarına artırıcı etki yapar, ancak dar ve orta gelirlielerin geleneksel tasarruf değerlendirmesi şekli banka faiz oranları yükselirse bu etki sözkonusudur; aksi halde iddia edilen fonksiyonel gelir dağılımı etkisi geçersiz olur (BAGUS 1981, S.353).

2- Gandenberger yaklaşımının, devlet tahvillerini satın alan birikim sahiplerinin, birikimlerinden dolayı nasıl olsa bir gelir elde edecekleri yaklaşımı da eksik bir yaklaşımdır. Eğer devlet, iç borçlanma yerine vergi alacak olsaydı, "zengin"lerin gelirlerinde Gelir x Vergi Oranı (Gv) miktarında azalma olacak, zenginler daha az birikimle daha az yatırım yapacaklardır. Oysa iç borçlanma yapıldığında, zenginlerin birikimlerinde azalma olmayacak yatırıma dönüşmektedir. (KURZ, R. 1984, S.222).

Gerek transfer yaklaşımı gerekse Gandenberger yaklaşımı çerçevesinde iç borçların kişisel gelir dağılımı üzerine etkileri teorik düzeyde tartışılmış, fakat inandırıcı ampirik bir çalışma yapılamamıştır. Bu tartışmalar somut sonuçlarda çıkarmamıştır. Gandenberger yaklaşımının gerçeklere yabancı (uzak) varsayımları bu yaklaşımın reddedilmesine neden olmuştur.

5- TRANSFER YAKLAŞIMININ ÖLÇÜLEBİLİRLİĞİ

İç borçların kişisel gelir dağılımına etkileri günümüzde transfer yaklaşımı ile özdeşleşmiştir. İç borçların, faiz ve geri ödemelerle, gelirin vergi ödeyenlerden tahvil sahiplerine yeniden dağılımına sebebiyet vereceğini iddia eden transfer yaklaşımı, iki göstergenin yardımı ile tesbit edilebilir:

1- Alt ve orta gelir seviyesindekilerin (faiz ödemelerinin yapıldığı) devlet gelirlerine (vergilere) katkıları ne kadardır?

2- Devlet tahvillerinin ne kadarı üst gelir seviyesindekilerde toplanmış ve bunlar yıllık ne kadar faiz geliri elde etmektedirler?

Prensip olarak bu iki değişkende hesaplanıp, transfer yaklaşımının sonuçları tesbit edilebilir ise de, bu doğrultuda henüz bir çalışma yapılmamıştır (KURZ, R. 1984, S.218). İç borçların kişisel gelir dağılımına etkileri, vergilerin daha çok dar ve orta gelirli taraflardan ödendiği, devlet tahvillerinin ise yüksek gelirli taraflardan alındığı şeklinde bazı ip uçlarından hareketle yorumlanmaktadır.

Devlet tahvillerinin banka ve kredi kurumlarında toplanması (ki gerek gelişmiş ülkelerde gerekse Türkiye'de en yaygın durum budur) iç borçların gelir dağılımına etkilerinin ölçülmesini tamamen güçlendirmektedir. Eğer devlet tahvilleri, kamu bankalarının satın alınıyorsa, gelir dağılımı ile ilgili çalışma yapmak içine güçleşmekte, gerek transfer gerekse Gandenberger yaklaşımları geçerliliğini yitirmektedir.

Bu konuda son olarak BAGUS'un yaklaşımı dikkatle incelenmelidir. İç borçların gelir dağılımından çok servet etkilerini inceleyen Bagus, devlet tahvilleri faiz oranları ile alternatif yatırım alanlarının getirilerinin karşılaştırılmasını önerir. Bagus'a göre devlet tahvillerinin faiz getirileri, banka faiz oranlarından daha yüksek ise, devlet tahvilleri satın alanlar lehine gelir dağılımında bozulma olur (BAGUS 1981).

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ARSAN, Ü. (1961); "Türkiye'de Cumhuriyet Devrinde İç Devlet Borçları", Ankara.

ASCHINGER, G. (1985); "Probleme der Staatsverschuldung" *Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik* 6/85 içinde.

BAGUS, J. (1981); "Zur Gültigkeit des Transfersatzes" *Wirtschaftsstudium* 7/81 içinde.

DIECKHEUER, G. (1979); "zu den Wirkungen einer öffentlichen Kreditaufnahme auf die funktionelle und die personelle Einkommensverteilung" *Finanzarchiv* 2/79 içinde.

GANDENBERGER, O. (1970); "Die Wirkungen des öffentlichen Kredits auf die Einkommensverteilung" NO-WOTNY, E. (Hg): *Öffentliche Verschuldung*. Berlin.

HELPMAN, E-SADKA, E. (1979); "Optimal Financing of the Governments Budget: Taxes, Bonds or Money?" *American Economic Review-March* içinde.

HESSLER, H.D. (1964); *Gegenwartsprobleme staatlicher Anleihepolitik*, Köln.

HOLCOMBE, R.G. -JACKSON J.D.-ZARDKOOHI, A. (1981); "The National Debt Controvers" *Kyklos* 34/81 içinde.

INST.F.St. (1977); "Institut 'Finanzen Und Steuern'-Probleme der öffentlichen Verschuldung, Bonn.

KURZ, R. (1984); "Staatsverschuldung und Einkommensverteilung" *Konjunkturpolitik* 4/84 içinde.

ZWEIENER, R. (1989); *Die Einkommensverteilungseffekte der Staatsverschuldung in einer unterbeschäftigten Wirtschaft*, Berlin.

B İ L A R ' D A B U A Y

Kürtlerin Tarihi ve Etnografisi

BİLAR'da bu yıl boyunca yurt içi ve yurt dışından "**Kürtlerin Tarihi ve Etnografisi**" yle ilgili bilimsel çalışmalar yapmış Avrupalı, Kürt ve Türk uzmanlar konferanslar verecekler. Bu çerçevede ilk konuşmayı, **Şeyh Sait Ayaklanması** üzerine başlattığı tarihsel araştırmayı Kürtler hakkındaki ilk kapsamlı antropolojik araştırmaya dönüştüren Hollandalı antropolog **Martin van Bruinessen** *14 Ekim 1991'de, saat 20.30'da BİLAR'da* verecek.

Yunanca ile Tanışalım

BİLAR'ın artık gelenekselleşmiş faaliyetlerinden olan **Yunanca ile Tanışalım** seminerleri, yine **Panayot Abacı** tarafından *7 Ekim 1991'den* itibaren veriliyor.

Kayıtlar Başlamıştır!

BİLAR'ın 4 Kasım'da başlayacak olan olağan programlı seminerler dizisinin ayrıntılı programı bu ay içersinde duyurulacaktır.

BİLAR A.Ş.

İLK BELEDİYE CAD. KÜÇÜK TÜNEL HAN. 5/5 TÜNEL - İSTANBUL

TEL: 149 42 86

NASIL BİR GELECEK! "FÜTÜRİST PROJELER" İLE İLGİLİ BİR ARAŞTIRMA

Dr.A.Kadir MERCÜL
İ.Ü.İktisat Fakültesi
İktisat Bölümü

İnsanlık varolalı beri her dönemde toplumbilimler, çağlarının verileriyle gelecek hakkında çeşitli fikirler ortaya koymuşlar, konuya endişe ile bakarak bazı öngörüşler ileri sürmüşlerdir.

Bu merak, bilimsel düşünce ve araştırma yöntemlerinin yeterince gelişmemiş olduğu dönemlerde, falcılara yönelinmesine neden olmuştur.

Sanayi devriminden bu yana toplumsal yaşamda gözlenen ekonomik ve sosyal değişimler, tarihin hiçbir döneminde olmayan hızda ve büyüklükte olmuştur. Bu durum geleceğe olan merakın yerini kaygı ve endişeye bırakmıştır. Bilimsel düşüncenin ve araştırma yöntemlerinin gelişmesiyle uygulanan yöntem ve tahmin araçları artmış, çeşitli veri ve gözlemlerle endişe duyulan konulara ilişkin geleceğe yönelik araştırmalar yapılmış, çeşitli fikirler ileri sürülmeye başlamıştır. Bu konuda da çift anlamı olan evrenin düzenine uygun olarak, çeşitli araştırmalar sonucu ileri sürülen fikirler iki ana grupta toplanmıştır:

a) İyimserler (Optimistler)

b) Kötümserler (Pessimistler)

Tarihsel gelişimi geleceğe doğru uzatarak bazı sonuçlar ileri süren ve "Ulusal ekonomi" deyimini ilk kez kullanmasıyla ün yapan İtalyan Merkantilisti Ortes (1713-1791), nüfusun artma eğiliminde olduğunu ve buna karşı ulusal gelirin artmadığını görmüş, doğumun önlenmesi gerektiğini savunmuştur (1). Klasik okulun ikinci ünlü yazarı İngiliz liberali R.Malthus'da (1766-1836) insan sayısının her yirmibeş yılda iki katına ulaşacağını, yiyecek maddelerininse bu oranda artmayacağını ileri sürmüştür (2). Teknolojinin gelişmesini sezememiş olmakla suçlanan Malthus'un ana düşüncesi azalan verim yasasıyla ilgili görülmektedir.

Bir an için bu günlere döndüğünde, nüfus sorununun çağımızın da en önemli tartışma konusu olduğu gözlenmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar ve alınan gerekli önlemler üzerine çalışmalar devam etmektedir. Günümüzde dünya, tarihin en büyük nüfus patlamasına tanık olmaktadır. Önemizdeki on yılda 800 milyon, yılda ise 80 milyon kişinin doğacağı hesaplanmakta ve bu sayının, her yıl New York ölçüsünde 12 büyük şehri doldurabilecek yeni insan şeklinde açıklaması yapılmaktadır (3)

1750 yılında 800 milyon olan dünya nüfusunun iki katına çıkışı için 150 yıllık bir süre gerekmiştir. Ancak şimdiki artış oranıyla, dünya nüfusunun iki katı artışı için 150 yıl değil sadece 37 yıl gerekecektir.

Bugüne kadar teknolojik gelişme ve yeni alanların açılmasıyla ertelenen sorun için, sınıra ulaşılan dünyamızda, çağımızın insanını nasıl bir gelecek beklemektedir?

Dünya Nüfusunu Artışı (Milyon Olarak)

Yıl	Dünya Toplamı	Gelişmiş Ülkeler	Gelişme Sürecindeki Ülkeler
1750	791	201	590
1900	1650	573	1077
1950	1506	857	1649
1970	3621	1048	2573
1980	4401	1141	3259
2000	6407	1315	5092

Kaynak: Birleşmiş Milletler nüfus istatistikleri

Ortalama Yıllık Nüfus Artışı (Milyon Olarak)

Dönem	Dünya	Gelişmiş Ülkeler	Gelişme Sürecindeki Ülkeler
1750-1800	3.7	0.9	2.8
1850-1900	7.8	4.5	3.2
1900-1950	17.1	5.7	11.4
1950-1970	62.6	10.8	51.8
1970-2000	106.1	8.6	97.5

Kaynak: Birleşmiş Milletler nüfus istatistikleri

Nasıl, İtalyan merkantilisti Ortes'in sezdiği insan çoğalışıyla toprak ürünleri çoğalışı arasındaki oransızlığı açıklayan Malthus'dan beri sorun güncelliğini koruyorsa, Rodin'in XVI. yüzyılda sezdiği para miktarıyla fiyat arasındaki kökten ilişkiyi gün ışığına çıkaran Ricardo'dan (4), bunca zaman sonra da aynı sorun tüm ağırlığı ile devam etmektedir.

ABD'nin tanınmış kamuoyu araştırma enstitüsü GALLUP, "İNSANLIĞIN ENDİŞELERİ VE MUTLU-LUKLARI" konusunda ilk kez dünya ölçüsünde, 90'dan fazla ülkeyi kapsayan araştırmasında, ortaya çıkan sonucun, dünyanın hangi bölgesinde olursa olsun ve gelir farkına bakılmaksızın en önemli sorunun artan yaşam pahalılığı ve enflasyon olarak belirlendiğini açıklamıştır (5). Bu durum karşısında hükümetlerin önlem alamamalarından şikayet edildiği belirlenmiştir (6).

Örneğin, ABD, Kanada, Japonya gibi yüksek yaşantı düzeyine sahip ülkelerde yaşayan insanların bile % 60'ı yaşam pahalılığı ve enflasyonu ülkelerinin bir numaralı sorun olarak tanımlamışlardır (7). Araştırmaya göre, incelik sırasında anılan kaygılar; işsizlik ve gıda eksikliği gibi yaşamın gereksinimelerindeki sınırlılık izlemektedir. Bu sonuncu endişeler daha fazla Hindistan ve Uzakdoğu gibi dünya nüfusunun çoğunluğunun yer aldığı ülkelerin vatandaşları tarafından belirtilmiştir (8).

Bu gerçeklerin ışığı altında yukarıda yönelttiğimiz sorumuzu bir kez daha yineleyebiliriz: Nasıl bir gelecek? Çağımızın insanını nasıl bir gelecek beklemektedir?

Günümüzde gelecekle ilgili tartışmalar tüm şiddeti ile devam ederken, listeye ağırlık olarak nüfus ve besin maddelerinden sonra enerji, doğal kaynaklar, doğal çevrenin bozulması ve teknoloji sorunları da girmiş bulunmaktadır.

Geleceğin tam bir felaket olacağını ileri süren

kötümserler, özellikle tarımsal kaynaklar olmak üzere bazı mineral ve fosil kaynaklarının önümüzdeki 20-25 yıl içinde toplumsal sistemin çöküşüne yol açacak şekilde tükeneceğini ileri sürerken; iyimserler de temel bazı kaynakların kıt olduğunu kabul etmekle beraber ekonomik ve teknolojik gelişmenin, bunların yerine daha az tükenebilir veya tükenmez kaynakların ikame edilmesiyle devam edeceğini açıklamaya çalışmaktadırlar.

Temelde çelişen iki farklı gurubu oluşturan kuruluşlar, yaptıkları çalışmalarla günümüze ve geleceğe ışık tutmaya uğraşmaktadırlar.

Günümüzde yeni boyutlar kazanmış olan bu tartışmaların başını çeken gurupları ve bu konuda yapılan araştırmaları özetlemeye çalışacağız ve bu çalışmada.

Bu araştırmaları yapan kuruluşlar ve kişiler sırasıyla şunlardır:

- a) Roma Klubü
- b) Wordwatch Enstitüsü
- c) H.Kahn
- d) B.M. Futurist Projeleri
- e) O.E.C.D. Interfutures Projeleri

ROMA KLUBÜ

1968 yılı Nisan ayında 10 ülkeden bilimadamları, eğitimciler, iktisatçılar, sanayiciler, ulusal ve uluslararası devlet görevlilerinden oluşan 30 kişilik bir gurup Roma'da Lincei Akademisinde Prof.Dr. J. Forrester başkanlığında, insanlığı tehdit eden sorunları tartışmak üzere bir araya geldiler. Roma Klubü de bu şekilde doğmuş oluyordu. Bu klubün amacı dünya sisteminin, değişik ve birbirine bağlı doğal, ekonomik, sosyal ve siyasal öğelerini anlamak, dünya politikasına yön verenlerin ve dünya

kamuoyunun ilgisini bu konulara çekmekti. Bu ilk toplantı "İnsanlığı Tehdit Eden Sorunlar Projesi" adlı bir projeye başlama kararı ile son buldu. Bu proje ile insanlığı tehdit eden sorunlar saptanacak ve gelecek için gerekli önlemlerin alınması çalışmalarının gerekliliği vurgulanacaktı. Bu sorunların ortak özellikleri değişik ölçülerde de olsa tüm toplumla da ortaya çıkmaları; teknik, sosyal, siyasal ve ekonomik öğeleri içermeleri ve aralarında karşılıklı etki ve tepkilerin olmasıdır.

1970 yılında Prof.J. Forrester dünya sorunlarının tümünü ve karşılıklı etkileşimlerini incelemeye olanak tanıyan bir teknik önerdi. Böylece projenin ilk evresi başlamış oldu. Prof.Denis Meadows tarafından yönetilen bu çalışmalar dünyada ekonomik büyümeyi belirleyen ve sınırlayan nüfus, tarımsal üretim, doğal kaynaklar, sanayi üretimi ve çevre kirlenmesi incelendi. Bu çalışmaya başlarken iki amaç gözönünde bulunduruluyordu. Bunlardan ilki, dünya sisteminin sınırlılığı ve sistemin insan sayısı ve eylemler üzerine koyduğu kısıtlamalar hakkında daha geniş bilgi sahibi olmaktır.

İkinci amaç ise, dünya sistemin uzun süreli davranışlarını etkileyen egemen unsurların birbirleriyle etkileşimlerinin saptanması ve bu gelişmeler devam ettikçe dünya çapında ortaya çıkacak potansiyel bunalımlara karşı insanlığı uyarmak ve bunları önleyecek siyasal, ekonomik ve sosyal değişikliklerin gerekliliğini ortaya koymaktır.

Yaptığı araştırmalarda, vardığı sonuçlardan ötürü "KÖTÜMSER" olarak nitelendirilen Roma Klubü, çalışmaları sonunda yayınladığı ilk kitabı olan "Büyüme'nin Sınırları"nda oldukça karamsar bir tablo sergilemiştir. Bu yapıtta aşağı yukarı 2100 yılında büyümenin sınırlarına ulaşacağı açıklanmaktadır. Dünya nüfusunun bu günkü hızı ile artmaya devam etmesi halinde, sanayileşme ile ekonomik büyüme hızı temposunu korsa, insanlığı besleyecek yeni gıda kaynakları ve yeni doğal kaynaklar bulunmazsa, çevre bozulması önlenmezse insanlığın ömrünün yalnızca yüzyıldan ibaret olacağı belirtilmektedir.

Klubün yaptığı araştırmaların sonunda yayınladığı ikinci yapıt olan "Dönüm Noktasındaki İnsanlık"ta ise bu karamsar tablo hafifletilmiş, birincisi gibi büyümeyi durdurma yerine "organik büyüme" ya da "farklılaştırmaya dayanan büyüme" yaklaşımı benimsenmiştir. Buna göre, büyümenin gerçek sınırları sosyal, siyasal ve yönetsel niteliktedir. Sorunlar saptanarak, işbirliği ile uzun süreli olarak çözümleme yoluna gidilebileceği öngörülmektedir.

WORLDWATCH ENSTİTÜSÜ:

Lester R.Brown, Eric Eckholm ve Blodeen Duhaney tarafından kurulan ve 1973 yılında faaliyete başlayan Worldwatch Enstitüsü, başkanlığını Orville L. Freeman'ın yaptığı uluslararası bir yönetim kuruluna yönetilmektedir.

Ekolojik, ekonomik ve sosyal sistemler arasın-

daki etkileşime ışık tutmak amacını güden enstitü çalışmalarını, insanlığın geleceğine ilişkin araştırmalar ve alınması gerekli önlemlerin raporlar ve kitaplar halinde yayınlanmasıyla sürdürmektedir. Kö-tümserler gurubuna dahil, geleceğe karamsar olarak bakan ve acil olarak önlemler alınması gerektiğini savunan enstitü, kurucularından Lester R.Brown'un yayınladığı son çalışmalarından "Yirmidokuzuncu gün" adlı yapıtın ikinci başlığı olan "İnsanların gereksinme ve sayısını yeryuvarlığının kaynaklarına uyumlandırma"dan da anlaşıldığı gibi, nüfus sorunu ağırlıklı olarak, geleceğin acil olarak önlemler alınmadığı takdirde karanlık olacağını savunmaktadır.

Bu teze göre, hızla artan nüfus yaşam düzeyini de aynı şekilde hızla yükseltmekte, bununla ters orantılı olarak hava, su, toprak, madenler ve enerji kaynakları aynı hızla azalarak yaşamın devamı için gerekli ortamın yok olmasını hazırlamaktadır. Bu hızlı gidiş geometrik bir hızla sürmektedir. Tehlikeli gidiş bir Fransız çocuk hikayesinden esinlenilerek nilüfer çiçeğinin artış hızı örneklemeyle açıklanmaktadır.

Buna göre, bir göle ekilen nilüfer çiçeği geometrik olarak çoğalarak 29 gün içerisinde havuzun yarısını kaplamakta, diğer yarısını kaplamak içinse ancak bir gün yeterli olmaktadır. Yani önlem almak ve gölün tüm olarak kaplanıp yaşamı engellemesini önlemek için 29 gün beklenirse, geriye kalan bir günde önlem almanın imkansızlığı en açık şekilde dile getirilmek istenmektedir.

Lester R.Brown, Worldwatch enstitüsü adına yayınladığı kitabının sonunda "Toplumsal bir dönüşüm" başlığı adı altında şunları söylemektedir:

"Küresel nilüfer havuzunda gerekli tutum, kurum ve yaşam tarzlarımızdaki değişimler toplumsal bir dönüşümden başka birşey değildir. Tüketim ve üreme düzenlerimizde düşünülen değişimlerin daha önce bir benzeri görülmemiştir. Birincisi sanayileşmiş ülkelerdeki, ikincisi ise gelişmekte olan ülkelerdeki en büyük değişime yol açacaktır.

Toplumlar içinde ve toplumlar arasında yaşam tarzlarının eninde sonunda yakınlaşması kaçınılmazdır. Tüketim alışkanlıklarını ve doğurganlık davranışını yerkürenin kaynaklarına uyarlama yönündeki toplumsal baskılar sonucunda tüketim düzeyleri ve alle büyüklüklerindeki aşırılıklar büyük ölçüde azalacaktır. Petrol kuyuları kurumaya başladıkça kamu taşımacılığı yaygınlaşacaktır. Yağca zengin hayvansal ürünlerin aşırı tüketimiyle ilgili sağlık riskleri belirginleştikçe dünyanın zenginleri arasındaki kişi başına tahıl kullanımı azalacaktır.

Sanayi devriminin başlangıcından beri toplumun biçimlenmesindeki ana dinamik büyüme ahlakı olmuştur. Bizim bildiğimiz şekliyle maddesel büyüme sonsuza dek sürmeyecekse, bunun yerini yeni bir ahlak uyarlanma ahlakı alacaktır. Değişim fiziksel alandan kaynaklansa da, bunlar eninde sonunda yeni değerlerde kendilerini gösterirler. ABD'deki

Endonezya büyükelçisi Soedjatmolzo'ya göre, "büyüme varlık nedenimiz olmamaya başlayınca yaşamın amaç ve anlamına ilişkin temel sorunlar sormak zorunda kalırız."

Sınırlanmamış materyalizmden vazgeçmek bir yas tutma nedeni olmayacaktır. Hodlbroner'in belirttiği gibi, "sınai kapitalizmin ve aynı zamanda sosyalizmin en belirleyici özelliği olan maddi ilerleme, insan ruhunu doyurmakta yetersiz kalmıştır. Stanford Araştırma Enstitüsünden Dwayne Elgin de aynı görüştedir: "Kimliklerimizi, tükettiğimiz maddi mallarla tanımlamakla, beşeri potansiyelimizi sapırtmakta ve sınırlamaktayız. Sahip olduklarımızca sahip olunmakta ve tükettiklerimizce tüketilmekteyiz. Geride kalan bir içsel yoksulluk ve yabancılaşmadır."

Önümüzde, kuşkusuz zor günler olacaktır, ancak olağanüstü heyecanlı bir dönem de olabilir bu. Rend Dubos, insanlığın geleceğine güvenle bulmakta ve şöyle demektedir: "Yeni çözümlerin arayışını destekledikleri için, bunalımlar hemen her zaman zenginleşme ve yenilenme kaynağıdır." insanlığın köklü bir toplumsal değişimin, yeni bir toplumsal sınırın eşliğinde olduğu açıktır. Yeni toplumsal düzeni oluşturmak bizim kuşağa kalmıştır. Yalnızca materyalizmi insanlığın toplumsal evriminin nihai amacı olarak görenler bunun ötesine geçmekte çekingen davranmaktadır.

Büyüme yeni bir biçimde ele almak gerekmektedir. Bizim bildiğimiz anlamda fiziksel ya da maddi büyümenin sanayileşmiş ülkelerde pek uzun sürmeyeceği olgusu bizi olgunluğun bir genel korkutmasından daha fazla endişelendirmemelidir. İnsanın ilk yaşlarındaki fiziksel büyüme, yerini bir yaşam boyu sürecek olan entellektüel, kültürel ve moral gelişmeye bırakır. Bu toplumlar için de geçerli olabilir. Büyümenin niteliğindeki bir değişim bir felaket değil, pekala bir zevk (blessing) olabilir.

Önümüzdeki değişimler, insan varlığının her boyutunu etkileyecektir: Yaşam tarzları, toprak sahipliği düzeni, aile büyüklüğü, uluslararası ilişkiler ve eğitim sistemi. Reklam aracılığıyla sürekli olarak yeni maddi gereksinimler yaratmak ve sonra bu gereksinimleri karşılamak üzere yeni ürünler çıkarmak zorunda olan bir iktisadi sistem sürdürülemez. Böyle bir sistemin günleri sayılıdır. Değişim ya zorunlu ya da gönüllü olacaktır. Değişimin bir bölümü piyasa aracılığıyla gelecek, bir bölümü zorunlu düzenleme sonucu olacak, bir bölümü ise gönüllü davranış değişiklikleriyle gerçekleşecektir. Asıl seçim gönüllü basitlik ile zorlanmış alçakgönüllülük arasında olacaktır.

Bazıları için, yaşam tarzlarında gönüllü basitliğe dönmek aşırı tüketimin yerkürenin ekosistemi üzerindeki etkilerine ilişkin duydukları kaygının bir sonucu olabilir. Başka bir güdüleyici güç küçük bir arabaya yapılandırılmış bir yazıda şöyle özetlenmektedir: "Sade yaşayın ki başkaları sadece yaşayabilsin". Gönüllü basitliği savunanlar ve açık açık daha

basit bir yaşam tarzını benimseyenler genellikle, içsel zenginliğe yol açan bir kişisel olgunluk ve bilgelik kazanmışlardır. Gönüllü basitliğe yönelişi destekleyen bir başka toplumsal eğilim ise daha çok özbağımlılık arzusudur. Çağdaş toplumda, birey, genellikle oldukça uzmanlaşmış bir roledir. Bireyler bu uzmanlaşmadan ve dolayısıyla "sistem"e psikolojik ve iktisadi bağımlılıktan rahatsız olmaya başlamışlardır. Daha fazla önbağımlılık yönündeki bu hareketin görülen belirtileri arasında, bisiklet kullanmadaki artış, evde sebze yetiştirmeye dönüş ve güneş enerjisine duyulan ilgi sayılabilir.

Yenilebilir enerji kaynaklarına geçiş, iktisadi faaliyetlerde merkezkaçlaşmaya yol açacaktır. Yenilenebilir enerji kaynaklarına fazlaca dayanmak toprağa dönüş hareketini kuşkusuz destekleyecektir. Kırsal kesimde gittikçe artan besin üretimi, sormaya yoğun istihdam biçimleri ve bol enerji arzına bağlı olan kentleşme kuşkusuz yavaşlayacak ve bazı durumlarda tersine dönecektir.

İktisadi faaliyet, yalnızca daha yerelleşmekle kalmayacak aynı zamanda daha katılamalı ve daha az hiyerarşik olacaktır. Bireysel düzeyde, dikkatler, daha basit, daha sağlıklı, iktisadi ve ekolojik açıdan daha az zedelenebilir bir yaşam tarzı yaratma yönünde çabalara çevrilecektir. Toplumun dönüşümü ilerledikçe, bireyler, temel gereksinimlerle, dünyanın Madison Avenue'lerinde yaratılan gereksinimler arasında bir ayırım yapmaya başlayacaklardır. "Daha büyük olan daha iyidir" zihniyeti, yerini "küçük olan güzeldir"e bırakacaktır.

Artırım ve sakınım günlük yaşantımıza gittikçe daha egemen olacaktır. Araştırma ve geliştirme çabalarının, daha fazla daha çok şey başarabilmek üzere düzenlenmiş teknolojilerde yoğunlaşacak biçimde yön değiştirmesi olasıdır. Nüfusun artışının durdurulmuş olduğu altı ülkeye katılmaya çabala-yan ülkelerin sayısı arttıkça, nüfus istikrarı tüm toplumlarda toplumsal bir hedef olacaktır. Bu hedeflere ulaşma çabaları, iktisadi ve toplumsal politikaların büyük aileleri değil küçük aileleri destekleme yönünde değişmesine yol açacaktır. Kadının rolü, özellikle doğurganlık oranı yüksek ülkelerde, birdenbire değişebilir. Çocuk yapma ve yetiştirme daha az, ev dışında çalışmaya ise daha çok zaman ayrılacaktır.

Yeni uyarlanan ahlaki şimdiden kök salmaya başlamıştır. Bazı çevrelerde bisiklet, artık bir aydınlık simgesi olmuştur; ve ikiden çok çocuk sahibi ailelere toplumsal sorumluluklardan yoksun gözıyla bakılmaktadır. Gelecekte, sohbet arasında, güzel bir sebze bahçesi ya da zekice hazırlanmış bir güneşle ısıtma sistemi söz konusu olabilir. Vücut sağlığının yerinde olması, Alman işadamları ya da Sovyet bürokratin genişleyen çevresinden daha çok ilgi çekebilir. Genel olarak, toplum, insanlığın refahına katkıda bulunan her şeyi değerli bulabilir ve başlıbaşına maddi sahipliği küçümseyebilir.

Bu tür bir hızlı ve yaygın değişim konusundaki

toplumsal kapasite sınanmamıştır. Bu değişim hem birey hem de kurumlar üzerinde büyük gerilim yaratacaktır. Stanford Araştırma Enstitüsünde Toplumsal Siyaset Etüdleri Merkezi Yöneticisi Willis Harman, toplumun "kendini dağıtmadan dönüşümü gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğini" merak etmektedir. Siyasal önderler panik ile rahatlık arasında bir denge bulmalıdırlar. Önderler, izleyicileriyle sürekli iletişim halinde bulunmalı ve değişim nedenlerini her zaman açıklamalıdırlar. Değişim gelmektedir; ancak kamu önderlerine duyulan güvenin sarsılması feci olabilir.

Dünya temel bir toplumsal değişimin eşiğindedir. Bunda tartışma götürecek hiçbir şey yoktur. Daha önceki "devrimler" gibi bu da bizi daha yüksek insanlık düzeylerine ulaştırabilir. Ancak diğerlerinin tersine, buna önceden hazırlıklı olmalıyız. Yaklaşmakta olan dönüşümün düzenli mi yoksa kargaşalı mı olacağı sağgörü ve irademize bağlıdır."

HERMAN KAHN

Kurucularından biri olduğu Hudson enstitüsünün (1961) direktörlüğünü yapan H.Kahn çağdaş fütüristlerin öncülerindendir. Bundan önce incelediğimiz gurupların karşıtı olarak dünyanın felakete gitmekte olduğu görüşüne katılmayan Kahn iyimserler gurubunun temsilcisi sayılmaktadır.

Kahn, çalışmalarında insanoğlunun geçmişini ve geleceğini uzun dönemde iki aşamada incelemektedir. Roma klubüne karşı geliştirdiği tezinde, uzun süreli iki dönem üzerine kurduğu sistemini bir şemaya oturtmuş ve insanlığın geleceğinin kötüye gitmediğini savunmaya çalışmıştır.

Kahn'ın ortaya koyduğu dönemlerden ilki onbin yıl önce yaşamın Tarımsal Devrim, diğeri ise şu anda yaşamakta olan "Büyük Geçiş Dönemi"dir. Bundan sonra gelmekte olan dönemde "uzaya geçiş dönemi" olacaktır. Bu olası dönem dünya ekonomik sisteminden çok farklı bir uzay ekonomik sisteminin gelişmesine neden olacaktır.

Günümüzde toplumları ilgilendiren pek çok sorunun süperendüstriyel ekonomilerin ortaya çıkışı ile ilgili olduğunu ileri süren Kahn, halen içinde bulunduğumuz 400 yıllık "büyük geçiş" dönemini şöyle özetlemektedir:

"200 yıl önce her yerde insanoğlu sayıca az, fakir, ve doğal güçlere boyun eğen bir haldeydi. 200 yıl sonra kötü talip ve kötü idareyi bir yana bırakırsak, sayıca çok, zengin ve doğal güçlere hükmeden bir halde olacaktır. Bu senaryonun kaçınılmaz olduğunu iddia etmiyoruz. Sadece bugünün verileri ve trendlerini bakarak mümkün olduğunu görüyoruz."

Uzun dönem gelecekteki süperendüstriyel toplumun, ortaya çıkacak sorunların üstesinden geleceği konusunda H.Kahn oldukça iyimser görünmektedir. Yeni teknolojilerin gelişmekte olduğunu, genetik mühendisliği gibi bazılarının korkutucu da olsa gelişmenin devam edeceğini vurgulamaktadır.

Kahn, "büyümenin sınırları" ile ilgili tartışmaya da Roma klubüne karşı olarak şu tezi getirmektedir.

"Ekonomik ve teknolojik büyüme ile ilgili temel sorunlara baktığımızda büyüme taraftarı olanların zaferini görüyoruz. Büyüme ve ilerlemenin kesintisiz, risksiz geleceğini sanmıyoruz, ama büyümeye herhangi bir alternatifi pratik olmadığı kanısındayız. Büyümeye devam etmek, onu durdurmaya çalışmaktan daha tehlikesiz görünmektedir. Tarihsel trendi değiştirmeye uğraşmanın ya da çok az etkisi olacak ya da bir felakete neden olacak. Böyle bir çalışma geliştirmekte olan ülkelere bir yarar sağlamadan gelişmiş kapitalist ülkeleri zor durumda bırakacaktır. Biz büyümeyi insanlığın koşullarını geliştirmek amacıyla makul bir şekilde kullanmaktan ve bunu başarmaktan mutluluk duyarız."

Dünya nüfusunun 18.yüzyıldan itibaren dikkat çekici bir şekilde artmaya başladığını ve bu artışın devam ettiğini belirten Kahn, böyle devam ettiği takdirde üstesinden gilememeyen sorunların çıkacağını kabul etmekte, bu artış hızının zirveye ulaştığını, 21. yüzyılda çok yüksek düzeylerde istikrara kavuşacağını belirtmektedir.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER PROJESİ

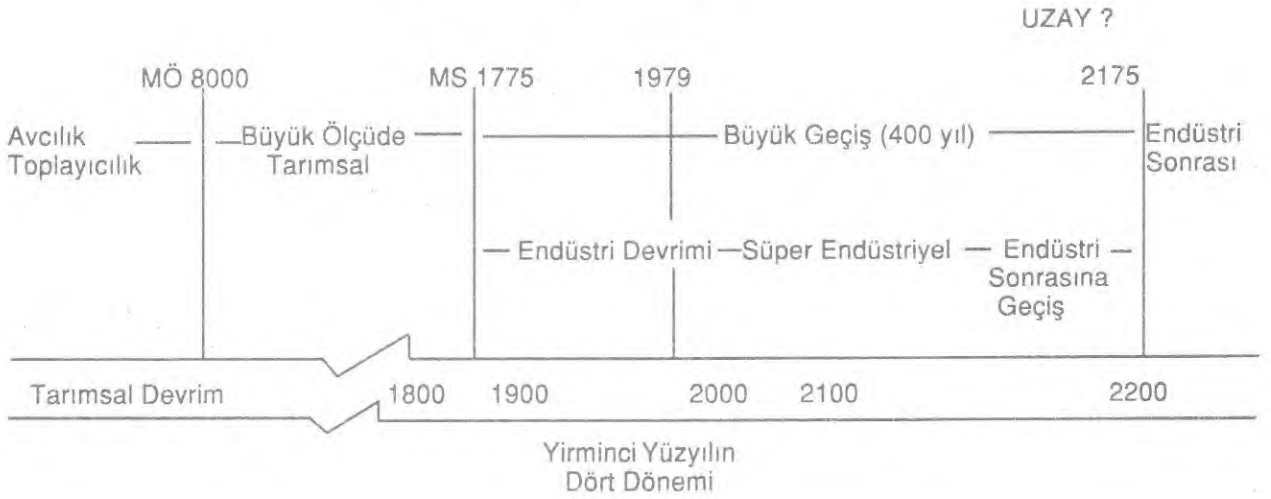
Dünya ekonomisinin geleceği konusunda yapılmış bir başka çalışma da Birleşmiş Milletler örgütünün hazırladığı rapordur. Bu rapor Vassily Loentief başkanlığında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler iktisatçılarından oluşan bir gurup tarafından hazırlanmıştır.

1990 ve 2000 yıllarında dünyanın demografik ekonomik ve ekolojik şartları hakkında bir seri tahminden hareket eden rapor, dünya ekonomisinin gelişmesiyle, özellikle önümüzdeki yıllarda ortaya çıkacak ekolojik sorunları incelemektedir (9). Böylece hazırlanan raporun esas gayesi, ekonomik büyüme, tabii kaynaklardan yararlanabilme, mal ve hizmet üretimine bağlı kirlilik derecesi ve kirliliğe karşı mücadele tedbirlerinin ekonomik unsurları arasındaki ilişkilerin incelenmesi olmaktadır (10).

Araştırmalar dünya ekonomisi konusunda çalışmalarına başlarken şu sorudan yola çıkmaktadırlar: "Keşfedilen tabii kaynaklar, tarımsal üretim, çevre kirlenmesinin ulaştığı boyutlar bilindiğine göre, dünyada sürekli bir kalkınma düşünülebilir mi?" (11).

Pozitivist bir yaklaşımla ele alınan konuda bu günün verilerinin gelecekte yaratacağı sorunlar ve alınması gerekli önlemler üzerinde durulmakta; geleceğin teknolojisi ve yeni kaynakların belirlenmesine çalışılmaktadır. Teknolojik ilerlemenin devam edeceği, "şüphesiz yeni keşiflerin çıkacağı" belirtilmektedir. Maden kaynaklarının tükenmesinde gerçek bir tehlikenin bulunmadığı, mevcut kaynakların dünya ekonomik kalkınmasını karşılamada yeterli gibi görünmesine rağmen, yeni kaynakların bulunmasının ve işletilmesinin giderek daha zor olacağı

EKONOMİNİN BUGÜNÜ VE GELECEĞİ

ve pahalılaşacağı açıklanmaktadır.

Rapora göre; gelişmiş ülkelerdeki nüfus oranı düşmeye başlamıştır. 2025 yılında istikrara kavuşacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde ise 2000 yılından sonra azalma söz konusudur. 2000 yılına kadar nüfus % 60 oranında artmaya devam edecek ve gelişmekte olan ülkelerde iki katına çıkacaktır. Böyle bir gelişmede gelişmekte olan ülkelerin tarımsal ürünlerini üç katına çıkarmalarını gerektirecektir. Bu ülkelerde üretimin (toprakların ekilebilir hale gelmesi, sulanması, kamu ve özel yatırımları, kredi, mekanizasyon sayesinde) 2000 yılında % 30 artırılması olanaklı görünmektedir.

Raporda, yatırım ve sanayileşme gibi kalkınma sürecinin diğer önemli faktörleri hakkında şu gelişmeler öngörülmektedir: Ortadoğu ve Afrika'nın petrol üreten ülkelerinde, yurtiçi yatırım oranları 2000 yılında % 41 olacaktır. Bu oran Latin Amerika'da % 31, Asya ve Afrika'nın petrol üretmeyen ülkelerinde % 23-45 olarak hesaplanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ağır sanayi hafif sanayiden daha hızlı büyümektedir. Ancak gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir farkı azalmayacak, gelişmekte olan ülkelerin hızlı bir kalkınma için GSMÜ'nün % 30-40'ını yatırımlara ayırmaları ve özellikle ağır sanayinin geliştirilmesine kanallandırmaları gerekecektir.

2000 yılında dış ticaretin gelişiminde; eğer herhangi bir değişiklik olmazsa, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle olan ticari ilişkilerinde 190 milyar \$'lık bir açık ortaya çıkacaktır. Böyle bir durumda gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınma hızı-

nın % 3.9, gelişmekte olan ülkelere ise % 5.4 olacağı tahmin edilmektedir. Bu durum, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin gelirleri arasındaki açığın azaltılmasını sağlayamayacağından uluslararası kalkınma stratejisinin ruhuna aykırı düşmektedir. Bu yüzden yeni bir uluslararası ekonomik düzenin geliştirilmesi gerekmektedir.

Raporda gerekliliği üzerinde durulan yeni ekonomik düzenin içerdiği en önemli konular; gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere olan bağımlılıklarının azaltılması, mamul madde ihracatındaki paylarının artırılması ve yatırım politikalarının daha gerçekçi biçimde planlanması şeklinde sıralanmaktadır.

Toplam tarımsal üretim (milyon\$)	1980	1990	2000
Gelişmiş ülkeler	296.0	332.2	415.4
Gelişmekte olan ülk.	228.5	401.3	681.6

Dünya üretiminde bölgesel pay (%)			
Gelişmiş ülkeler	56.4	45.3	37.9
Gelişmekte olan ülk.	36.0	43.5	62.1

Tarımsal üretimin artış hızı	1980-1990	1990-2000	1970-2000
Gelişmiş ülkeler	1.2	2.2	1.6
Gelişmekte olan ülk.	5.8	5.8	5.8

Kaynak: The Future of the World Economics, sf. 39.

Ekolojik sorunların ve çevre kirlenmesinin de ele alınmadığı raporda, kişi başına GSMH'nin 700 \$'dan az olduğu bölgelerde böyle bir tehlikenin söz konusu olmadığı, 700 \$'ın üzerinde olan ülkelerde endüstriyel faaliyetler sonucu ortaya çıkacak kirlenme unsurlarının tamamen ortadan kaldırılmasının imkansız olduğu belirtilmektedir.

Rapora göre, gelişmiş ülkelerde çevre kirlenmesinin yarattığı maliyetler GSMH'nin % 1.4 ile % 1.9'u, gelişmekte olan ülkelere ise % 5.1'i oranında olmaktadır. Böylelikle çevre kirlenmesi sorununun teknolojik gelişme sayesinde üstesinden gelinebilir olduğu, bu durumun gelişmiş ülkelere GSMH'lerinin % 15-20'si kadar ek yük getireceği öngörülmektedir.

Özetle rapordan, ekonomik gelişmenin devam etmesine engel olacak fiziksel sınırların olmadığı ancak politik sosyal ve kurumsal bazı engellerin söz konusu olduğu, hızlı bir kalkınma için öncelikle sosyal, politik ve kurumsal alanlarda esaslı iç değişikliklerin gerçekleştirilmesi ve dünya ekonomik düzenin değiştirilmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır.

INTERFUTURES PROJESİ

Dünya ekonomisinin geleceği konusunda yapılmış çalışmaların sonucunu, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere uyum içinde gelişmelerinin incelenmesine yönelik Japon hükümetinin tavsiyesiyle, OECD örgütünün organize ettiği INTERFUTURES Projesi'dir.

Kitap halinde de yayınlanan bu çalışma on üye ülkeden 15 araştırmacı tarafından hükümetin doğrudan kullanacakları bir araç olarak yararlanılabilecek şekilde hazırlanmıştır.

Interfutures Projesi olarak tanımlanan bu çalışmanın, amacı ve niteliği OECD'nin yayın organı olan "OECD observer" dergisinde "Facing the Future" başlığı adı altında şu şekilde açıklanmaktadır:

"Bu çalışmanın amacı, politikacıların, eğer problemleri çözmeyi ya da trendleri etkilemeyi amaçlıyorlarsa, göz önünde tutmaları gereken, uzun dönem etkileri olan problemleri ve trendleri belirlemektir. Ancak günümüzde geçerli olan belirsizlik gösteriyor ki ortada büyük bir süreksizlik riski vardır. Bu nedenle herhangi bir kriz durumunda ya da böyle olursa hükümetlerin insanların adapte olmaya hazır olacakları alternatif olası gelecekler hakkında fikir sahibi olmak gerekmektedir."

İnsanoğlunun 4 milyarlık nüfustan 11-12 milyarlık nüfusa geçiş evrimiyle ilgili; petrole dayalı enerji arzından yenilenebilir kaynaklara dayalı enerji arzına geçiş ile ilgili; ve şu andaki dünya tarım sisteminden, kendi kendini yenileyen agro-ekosistemlerine geçiş ile ilgili her şey kastedilmektedir.

Bu açıklamalarda da çalışmanın esas amacının, herhangi bir tahminde bulunmaktan çok OECD'ye üye ülkeler içinde gereksiz iyimserlik ya da kötümserlik yerine sadece anlaşılması gerekli önemli ko-

nular hakkındaki gerçeklerin belirlenmesinin olduğu anlaşılmaktadır.

Interfutures Projesi incelendiğinde, çalışmanın; a) Yiyecek, b) Enerji, c) Endüstriyel hammaddeler, d) Fiziksel çevre olmak üzere 4 temel kaynakla ilgili olduğu görülmektedir.

Büyümenin sınırları ve büyümeye engeller konusunda varlığı sonuçlar açısından Roma klübünün sonuçları kadar kötümser olmayan Interfutures gurubu, tarımsal açıdan 2000 yılının ötesinde ki durumdan daha az emin görünmektedir.

Bu dönemde tahıl ve yiyecek üretiminde OECD ülkelerinde tavana erişilmiş olurken, gelişmekte olan ülkelere artışın devam etmesi olası görülmektedir.

Enerji konusunda Interfutures gurubu ne fazla iyimser nede fazla kötümser görünmektedir. Konuyu kaynakların yeterliliği ya da yetersizliği olarak değil de bir sosyal tercih sorunu olarak ele almaktadır. Yaklaşık olarak yaptıkları tahmin hesaplamalarında OECD ülkelerinde talebin 1976 düzeyinin iki katına ulaşacağını öngörmektedirler. Üçüncü dünya ülkelerinin tüketimindeki artış hızının da 5/7 oranında olacağı tahmin edilmektedir.

OECD ülkelerinde enerji talebinin % 15 ilâ % 20'si nükleer enerji kaynaklarından, % 7-10'u hidroelektrik, güneş ve jeotermal enerji kaynaklarından sağlanabilecektir. Ancak eğer OECD ülkeleri fosil olmayan enerji kaynaklarına yönelmezler ve kesin enerji tasarrufu politikalarını benimsemezlerse geriye kalan % 70-78'lik miktarın kömür ve petrolden sağlanması gerekecektir. O yıllarda OPEC ülkelerinin kaynaklarının önemli kısmının tüketilmiş olacağı göz önünde bulundurulursa ve diğer ülkeler kendi kömür kaynaklarını ihracata yönelmezlerse Japonya, Batı Avrupa ve birçok üçüncü dünya ülkesi çok ciddi kısıtlamalarla karşılaşacaklardır.

Hammadde konusunda kesin belirlemelerde bulunmayan grup, çalışmalarında hammaddelerin büyük bir kısmında fiziksel kıtlığın söz konusu olmadığını belirtmekte gelecekte herhangi bir darboğaz tehlikesinin olmadığı görüşünü savunmaktadır. Bu konuda da grup şu önermeyi sunmaktadır. Cevher konsantrasyon oranlarının düşmesi ve maden çıkarımı maliyetlerindeki artış bazı mineralleri daha pahalı yapacak ve bunların yerine diğerlerinin ikame edilmesine neden olacaktır.

Projeye göre: olumsuz bir gelişme, bazı doğal kaynak çıkarımlarının çevrenin kirlenmesine neden olmasıdır. Bunun sonucu bölgesel ya da ulusal tepkiler doğabilecektir. Çevre kirlenmesi konusunda projede bunların çoğunlukla dolaylı ve birbiri üzerine eklenen türde olduğu belirtilmektedir. Çevre kirlenmesine yol açan etkenlerin genellikle ortadan kaldırılabilir türde olduğu ancak bu proseslerin çok masraflı ve uzun yıllar gerektiğinden henüz benimsenmediği açıklanmaktadır. Ancak gelecek için bu durumun tehdit oluşturduğu, raporda şu şekilde yer almaktadır: "Daha fazla fosil yakıtı kullanımı ne-

2000 yılına ait enerji arzı tahminleri : (Milyon ton)

	KÖMÜR	PETROL	DOĞAL GAZ	HİDRO. ELEK.	NÜKLEER	DİĞER
OECD AVRUPA	250	1045	420	100	625	100
Kuzey Amerika	750	1205	450	175	650	100
Japonya ve Pasifik	130	670	120	40	170	30
Toplam OECD	1130	2920	990	315	1415	230
SSCB	580	755	640	95	185	45
D. Avrupa	360	240	130	15	40	15
Toplam Gelişmiş Ülkeler	2070	3915	1760	1125	1640	290
Çin	950	555	105	50	75	45
OPEC ve diğer A.G.Ü.	270	1490	440	300	140	80
Toplam gelişmekte olan ülkeler	1220	2045	545	350	215	125
Dünya toplamı	3290	5960	2305	775	1855	415
Enerji kaynaklarının payı	%22	%41	%16	%5	%13	%3
Kaynak : OECD observer						

2000 Yılına ait maksimum tahıl talebi projeksiyonu (milyon ton)

	Doğrudan tahıl tüketimi	Dolaylı tahıl tüketimi	Toplam tahıl talebi	1977 üretiminin %'si olarak 2000 yılı talebi
OECD Avrupa	40	-	-	-
Kuzey Amerika	23	-	-	-
Japonya ve Okyanusya	24	-	-	-
Toplam OECD	87	360	447	95
SSCB	51	-	-	-
D.Üvrupa	18	-	-	-
Toplam Endüstrileşmiş Ülkeler	156	640	796	124
Çin	277	-	-	210
OPEC	99	-	-	300
Diğer A.G.Ü.	568	-	-	-
Toplam A.G.Ü.	944	567	1511	-
Dünya Toplamı	1100	1207	2307	-
Kaynak : OECD observer.				

deniyle atmosferdeki karbondioksit konsantrasyonu giderek artmakta, bunun bir kısmı bitkiler tarafından emilmekte, büyük bir kısmı okyanus tarafından alınmakta kalanı ise atmosferin konsantrasyonu bozmaktadır. Bu durum atmosferin ısısının artmasına ve iklim değişikliklerine yol açacaktır. Bu durumda doğal çevre koşullarının değişime uğraması zincirleme etkilerle insan yaşamını etkilemesi kaçınılmazdır."

Projeye göre insanlık ekosferle olan ilişkileri açısından büyük bir geçiş dönemindedir. Bu yüzden insanlık giderek ekosferdeki ekonomik faaliyetlerin etkileri ile daha fazla ilgilenmelidir.

DİPNOTLAR

- 1) HANÇERLİOĞLU, Orhan; Düşünce Tarihi S.304
- 2) a.g.e.
- 3) KIRDAR, Üner; Yeni Uluslararası ekonomik düzene doğru-Milliyet
- 4) HANÇERLİOĞLU, Orhan; Düşünce Tarihi S.309
- 5) KIRDAR, Üner; a.g.e.'den

6) A.g.e.

7) A.g.e.

8) A.g.e.

9) KOZLUCA, Oktay; "Dünya Ekonomisinin geleceği" İKV yayını.

10) a.g.e.

11) a.g.e.

İMALAT SANAYİNİN
BİR ALT SEKTÖRÜ OLAN
DOKUMA SANAYİNİN
GELİŞİMİ

Dr. Havva TUNÇ

1. OSMANLI DÖNEMİNDE DOKUMA
SANAYİ

Osmanlı İmparatorluğu, denetimi altındaki ülkelerin dokuma ürünleri talebini karşılayacak bir dokuma sanayine sahipti. İmparatorluk sınırları içinde, dokuma sanayi ürünleri ön planda olup, bütün sergi ve pazarlarda, dokuma sanayi ürünlerinin miktarı, diğer sanayi ürünlerin miktarından daha fazlaydı.

Bursa, Şam, Musul kumaşları, altınla ve gümüşle işlenmiş Trabzon ipeklileri, Merzifon'un ve Amasya'nın pamukluları, Sivas'ın kilimleri, İzmir ve Uşak'ın halıları, Kastamonu'nun beyaz fütleri, Ankara'nın tiftik kumaşları, safları ve trikoları, Kuzey Anadolu eyaletlerinin keçi kılından yapılan dokumaları, Antakya'nın örtü, perdelik ve döşemelikleri, Bileciğin kadifeleri, Rize'nin keten ve kenevir dokumaları, Bulgaristan'ın timasa ipeklileri, Arnavutluk'daki İlkadra'nın muslin ve kadife kumaşları bu dönemde üretilen dokuma ürünleridir (1).

Bursa'nın, Diyarbakır'ın, Harput'un, Halep'in ve Şam'ın ipekli kumaşları ile İzmir'in ve Uşak'ın halıları sadece ihracat için üretilmekteydi (2). Avrupa pazarlarında, Osmanlı dokumalarının niteliği Avrupa'da üretilenlerden üstün olduğu için tercih edilmekteydi (3).

Bu dönemde, dokuma sanayi, yün ipliği ve dokumaları, pamuk ipliği ve dokumaları, ham ipek ve ipek dokumaları gibi alt sektörleri içermekteydi.

İmparatorluk sınırları içinde pamuk işleyen kuruluşlar olarak, bir İngiliz şirketi tarafından kurulmuş olan Yedikule'deki pamuk filatörü, Selanikte yılda 500-600 ton iplik üreten iki flatör ve Osmanlıya ait Bakırköy bez fabrikası bulunmaktaydı(4).

1913'de toplam dokuma sanayi üretimi, toplam yün ipliği talebinin %82,5'ni, toplam kumaş talebinin %41,3'nü, toplam pamuk ipliği talebinin %20,6'sını, toplam pamuklu dokuma talebinin %9,5'ini ve toplam ipekli kumaş talebinin %4'nü karşılayabilmekteydi(5).

Dokuma sanayinde üretilen dokumaların toplam üretim değeri 100 milyon kuruş olup, bu miktar, imalat sanayi ürünlerinin toplam üretim değeri olan 760 milyon kuruşun %15'ni oluşturmaktaydı(6).

1913'de dokuma hammaddesi ithalatı 14.400.000 altın Osmanlı lirası olup, 40.900.000 altın Osmanlı lirasını bulan genel ithalat tutarının %35,21'i dir.

1913'den sonra, dokuma sektöründe, pamuk ve yünlü üreten fabrikalar varlığını sürdürebilmiş; buna karşılık ipek üretiminde bulunan fabrika-

lar tamamen yıkılmış, sadece Hereke ayakta kalmıştır.

Dokuma sektöründe görülen gerilemenin nedenleri: kapitülasyonlar, milli ekonominin yapısal bozukluğu ve kredi kurumlarının yokluğudur.

1915 sanayi sayımına göre, dokuma sanayinde bulunan işyeri sayısı, imalat sanayinde bulunan işyeri sayısının 1913'de %27,8'ini 1915'de %27,7'sini oluşturmaktadır. Buna karşılık, imalat sanayinin bir alt sektörü olan gıda sanayinde bulunan işyeri sayısının imalat sanayi içindeki payı 1913'de %28,8 iken 1915'de %27,7 olmuştur. İşyeri sayısı bakımından gıda sanayi ile dokuma sanayi arasında bir kıyaslama yaptığımızda, 1913'de gıda sanayi birinci sırada yer alırken, 1915'de her iki sanayinin aynı seviyede olduğunu görmekteyiz.

Dokuma ve gıda sanayileri toplam üretimini imalat sanayinin toplam üretimi içindeki payı %55,4'e ulaşmaktadır.

Dokuma sanayinde istihdam edilenler, toplam imalat sanayi istihdamının, 1913 ve 1915'de sırasıyla %45,8 ve %48,1'ine eşittir; mutlak olarak ise, 1913'de dokuma sanayinde çalışanlar toplamı 7.765 kişi iken, imalat sanayinde çalışanlar toplamı 16.975 dir. Yani, imalat sanayinde çalışanların yaklaşık yarısı dokuma sanayinde istihdam edilmektedir (7).

Bu sanayide işletme başına düşen işçi sayısı 103 iken, imalat sanayinde 63'dür.

Kısacası, Osmanlıda imalat sanayinin bir alt sektörü olan dokuma sanayi, gerek istihdam yaratıcı gerekse üretime katkısı açısından önemli bir sanayi sektörüdür.

2. 1923 - 1960 DÖNEMİNDE

DOKUMA SANAYİ

2.1. 1923 -1933 Döneminde

Dokuma Sanayi

Milli sanayiye geliştirmek amacıyla Büyük Millet Meclisi 688 sayılı kanunu kabul etmiştir. Bu kanuna göre: Genel Bütçe ödenekleriyle ayakta duran daire ve kuruluşların, yurt içinde imal edilen elbiselik kumaşlar yurt dışından ithal edilen kumaşlara göre %10 oranında daha pahalı olmasına rağmen, yurt içinde üretilen kumaşları satın almaları zorunlu tutulmuştur (8). 1925 yılında kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın, yeni kurulacak olan sanayi kuruluşlarına iştirak edeceği ve destek olacağı belirtilmiştir. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulduktan sonra, devletten Feshane ve Hereke Yünlü Fabrikası ile Bakırköy Bez Fabrikasını devralmış, Kayseri-Bünyan pamuk gılatürüne, Isparta iplik ve Ankara dokuma fabrikalarına ortak olmuştur. Bankanın bu katılımları yanı sıra, dokuma sektörüne ayırmış olduğu kredi miktarı çok az olmuştur. Bu nedendir ki, 1932'de 2058

ve 2084 sayılı kanunlarla, bu bankanın görev ve işlevleri, Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankasına verilmiştir. Ancak, bu kuruluşların da yetersiz olduğu görülerek 3 Haziran 1933 tarihli ve 2265 sayılı kanunla Sümerbank kurularak bu iki kuruluşun yerini almıştır.

Tablo I

Dokuma Sanayinin Üretimi (1923-1933)

Yıllar	Pamuklular	Yünlüler	İpekliler (Üretim: ton olarak)
1924		1.000	430 2
1927		2.470	563 2,7
1928		2.617	596 15
1929		3.773	763 31
1930		4.226	928 44
1931		4.473	1.224 74
1932		6.655	1.694 91,6
1933		9.110	2.281 94

Kaynak: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı,

1930-1933 yılları arasında yapılan sanayi istatistiklerine göre, bu dönemde dokuma sanayinde 9.353 firma üretim yapmakta ve bu firmalarda toplam 48.015 kişi çalışmaktadır. Bu rakam, imalat sanayinde çalışan 256.855 kişinin %14,34'ünü oluşturmaktadır.

1923 yılında, Türkiye'nin pamuk ipliği ve pamuktan yapılmış dokuma ve eşya ithalatı 53.895.000 Türk Lirasıydı ve bu değer genel ithalat tutarı olan 144.789.000 Türk Lirasının %37,22'sini oluşturmaktaydı. İplik ve pamuk ithalatındaki bu durum, 1929 yılına kadar aşağı yukarı bu seyri takip etti(9). Cumhuriyet Hükümeti, Dokuma sanayinin gelişimini sağlayacak tedbirler ile gümrük koruma sistemini uygulayarak, 1930 yılından itibaren Dokuma ürünlerinin ithalatını azaltmıştır. Örneğin, 1929 yılında 60 milyon liraya bulan pamuk ipliği ve dokumalar ithalatı, 1930'da 32.264.000 liraya, 1931'de 33.159.000, 1932'de 20.557.000, 1934'de 17.167.000 liraya düşmüştür (10).

2.2. 1933-1950 Döneminde

Dokuma Sanayi

1933'de uygulanmasına geçilen BBYSP'da: Öncelikle, ülkede yetiştirilen hammaddeleri işleyecek Dokuma Sanayinin kurulmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Dokuma, Sellüzlöz, Seramik, Maden-Metalurji ve Kimya sanayi BBYSP'da yer almış ve bu sanayi dallarının geliştirilmesi için yapılması gerekenler açıklanmıştır.

BBYSP'da Sümerbank ve Sümerbank'ın iştiraki bulunan kuruluşların kapital yekünları ve üretim miktarları belirtilmiştir (Bkz. Tablo 2). Bu kuru-

Tablo II

Dokuma Sanayinin Kapital Yekünları (1933-1938)^x

Kuruluşlar	İğ Sayısı	Tezgah Sayısı	Sabit Kıymetler
Kayseri Kombinası	33.000	1.050	5.462.000
Ereğli Bez Fabrikası	16.500	300	4.945.000
Nazilli Basma Fabrikası	29.500	650	4.548.000
Malatya Bez Fabrikası	29.000	1.000	2.433.000
Bakırköy Bez Fab. Tevii	10.000	300	1.150.000
	118.000	3.300	18.538.000

Kaynak: Necati Turgay, Türkiye'de Pamuk Yetiştirilmesi ve Endüstrisi, Ankara, 1947, s.98.

X: BBYSP'da hesaplanan tahmini değerler

Tablo III

Dokuma Sanayinin Üretimi (1933-1938)^x

Kuruluşlar	Dokuma (metre)	İplik (kilo)
Kayseri Fabrikası	30.000.000	-
Ereğli Fabrikası	121.000.000	-
Nazilli Fabrikası	17.000.000	1.722.000
Malatya Fabrikası	7.000.000	578.000
Bakırköy Fabrikası	7.000.000	-
Mevcut veya kurulması tasarlanan kuruluşlarda seri halindeki fabrikasyonagirmeyen çeşitli dokumaların 1938 yılına kadar mevcut fab. gelişimi için kabul olunan marj.	15.000.000 103.000.000	403.000 2.753.000

Kaynak: Mensucat Dergisi, 1949, s.10.

X: BBYSP'da hesaplanan tahmini üretim miktarı.

Tablo IV

Dokuma Sanayinin Durumu (1933-1938)

Kuruluşlar	İğ Sayısı	Tezgah Sayısı	Çalışan İşçi Sayısı	Dokuma (metre)	İplik (kilo)
Kayseri Bez Fab.	32.520	1.080	2.631	22.763.000	810.000
Ereğli Bez Fab.	25.400	330	1.760	4.087.000	471.000
Nazilli Basma Fab.	28.236	768	2.400	13.629.000	867.000
Malatya Bez Fab.	35.700	432	3.240	7.382.000	-
Malatya-Adana Fab.	15.000	170	992	1.940.000	1.071.000
Bakırköy Bez Fab.	27.496	630	1.173	7.491.000	1.536.000
	154.352	3.410	12.196	57.292.000	4.755.000

Kaynak: Necati Turgay, Türkiye'de Pamuk Yetiştirilmesi ve Endüstrisi, Ankara, 1947, s.99

luşların toplam üretim miktarı, dokuma için 103.000.000 metre, pamuk ipliği için 2.753.000 kilo olarak tahmin edilmiştir (Bkz. Tablo 3). Bazı zorluklar ve aksaklıklara rağmen çalışmaya başlayan bu kuruluşlar BBYSP'da tahmin edilen üretim miktarlarına pamuk ipliği hariç ulaşmamıştır (Bkz.

Tablo 4).

1935-1945 döneminde, Sümerbank fabrikalarının dokuma ve pamuk ipliği üretimlerinde artış olmuştur (Bkz. Tablo 5).

1933-1950 döneminde, gerek özel sektöre ait gerekse devlete ait fabrikaların, iplik ve doku-

Tablo V

Sümerbank Fabrikalarının İplik ve Dokuma Üretimi (1935-1945)

Yılla	Dokuma(metre)	İplik(ton)
1935	4.676.109	987
1936	23.728.142	3.757
1937	27.447.080	4.907
1938	36.394.612	7.135
1939	46.973.878	8.164
1940	47.006.498	9.578
1941	49.590.973	9.010
1942	53.675.682	8.371
1943	52.409.772	9.056
1944	60.013.693	9.658
1945	75.335.095	15.510

Kaynak: 1944 Bilanço Raporundan.

nayi yerine ithal-ikame sanayi dallarına ağırlık verilmiştir.

Bu dönemde, dokuma, tütün, gıda, dericilik, cam gibi basit teknoloji ile çalışan sanayi dalları gelişmiştir. Ayrıca, özel yabancı sermaye tarafından ve lisans anlaşmalarıyla sağlanan teknoloji transferi yardımıyla kimya, ilaç sanayi, otomotiv, tarım makine ve aletleri ve elektronik gibi sanayi dalları da gelişmiştir.

1950-1960 döneminde, dokuma, içki, gıda sektörünün üretiminin, toplam imalat sanayi içindeki payı gerilemiş, buna karşılık kimya ve temel metallerin payı artmıştır. Ayrıca, imalat sanayinde yapılan yatırımların büyük bir kısmı tüketim malları sanayine yapılmış, ara ve yatırım malları sanayine yapılan yatırımların payı çok az olmuştur (12).

3. 1960-1970 DÖNEMİNDE DOKUMA SANAYİ

İmalat sanayinin, sektörlerine göre bileşiminde meydana gelen temel değişme, ara ve yatı-

Tablo VI

Özel Sektöre Ait Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikalarının Durumu (1939-1940)^X

Fabrikalar	İğ Sayısı	Tezgah Sayısı	İplik(paket)	Bez Üretimi (24 saatteki)
Adana-Malatya	11.108	174	1.333	300
Adana Milli Men.	20.000	300	1.500	670
Tarsus Rasim Bey	15.200	208	1.403	666
Tarsus Çukurova	18.632	248	1.777	700
Mersin İpçok	15.000	-	350	-
	79.940	930	6.363	2.536

Kaynak: Adana Ticaret Borsası 1939-1940 Yıllığından

X: Bu Fabrikalar Adana-Çukurova Bölgesinde bulunmaktadır.

ma üretimleri artmıştır. Bu fabrikalar, mevcut yurt içi talebin yaklaşık yarısından fazlasını karşılamıştır.

2.3. 1950-1960 Döneminde

Dokuma Sanayi

1950 yılında Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle devletin, imalat sanayi, özellikle de dokuma sektörü üzerindeki rolü değişmiştir. Başka bir deyişle, devletçilik görüşü terk edilerek, özel sektörün teşvikine ağırlık verilmiştir. 1951 yılında toplanan Sanayi Kongresinde: sanayide özel girişime öncelik tanınması, bir sanayi bakanlığının kurulması ve özel sektör sanayicilerin oluşturacağı sanayi odalarının kurulması ilkesi benimsenerek, toplam yatırımlar içinde devlet yatırımlarının payının azalması istenmiştir (11).

İmalat sanayinde esas itibarıyla, ihracat sa-

rim malları üreten sektörlerin nisbi öneminin tüketim malları üreten sektör aleyhine yükselmesidir. Tablo 9, 1962, 1967, 1972, 1976 ve 1977 yıllarında, imalat sanayinin toplam üretiminin, söz konusu bu üç sektör arasındaki dağılımını göstermektedir.

1962 ve 1977'de tüketim malları sektörünün, imalat sanayi içindeki payı sırasıyla %62,3'den %49,3'e inerken, aynı yıllarda ara malları üretenlerin payı %9,9'dan %15'e yükselmiştir.

Dokuma ve giyim eşya sanayi 1968 ve 1969 yıllarında program tahminlerinin altında kalarak %9 oranında bir gelişme göstermiştir (13). 1969 yılında Sümerbank'ın dokuma üretimi, pamuk ipliği hariç 1968 yılındaki üretiminin altında kalmış, pamuk ipliği üretimi binde 8 oranında artmış ve pamuklu ve yünlü dokuma ile yün ipliği üretimi sırasıyla %3,2, %9,8 ve %7,1 azalmıştır. Ö-

Tablo VII
Özel Sektöre Ait Pamuklu Fabrikaların Durumu (1946)

Fabrikalar	İğ Sayısı	Tezgah Sayısı	Fiili Üretim	Pamuk İhtiyacı
Şark Sanayi	18.932	288	1.284	1.700
Pamuklu Mensucat	13.128	609	2.824	3.500
Rasim Dokur.	11.600	190	926	1.550
Ömer Şerif	3.336	66	365	500
Milli Mensucat	20.348	300	2.382	2.860
Erceyiş	-	20	170	250
Tarsus	21.920	-	2.928	4.768
Mersin	12.000	-	823	350
Veliç	2.130	-	252	1.500
Yedikule	13.864	-	1.482	16.978
	117.258	1.473	13.436	

Kaynak: Sanayi Tetkik Heyeti Kayıtlarından.

Tablo VIII
İmalat Sanayinde Üretim Değerinin Dağılımı (1950-1960, Cari Fiyatlarla (%))

	1950	1960
Dokuma	26,1	21,0
İçki	2,4	1,7
Giyim	1,2	0,6
Kimya	0,6	8,0
Temel Metaller	2,9	7,3

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (Tablo 7'deki rakamlardan faydalandı), İstanbul, 1980, s.190.

Pamuklu kumaşlar iç ve dış talebe uygun olarak pamuk viskon, pamuk poliester elyafı, pamuk suni ipek ipliği veya hepsinin bir karışımı şeklinde imal edilmekteydi (15).

1970'de sekiz ilde özel sektöre ait çeşitli büyüklükte 40'a yakın tesis mevcut olup, bunlardan bir kısmı iplik, dokuma ve terbiye dairelerinin hepsini kapsayan kombine tesis olarak, bir kısmında yalnız pamuk ipliği imal eden veya iplik ve ham bez dokuyan tesisler halinde çalışmaktaydılar.

Sentetik örgü ve kumaş imalinde kullanılan sentetiğin bir kısmı yurt içinden bir kısmı da yurt dışından temin edilmekteydi. İstanbul'da 2 ve Bursa'da 2 olmak üzere toplam 4 tesisten üçü "polia-

Tablo IX
İmalat Sanayinin Toplam Üretiminin Alt Sektörlere Göre Bileşimi (%)

Sektörler	1962	1967	1972	1976	1977
1. Tüketim Malları (x)	62,3	52,9	46,6	47,7	49,3
2. Ara Malları Üretenler	27,8	35,4	39,4	36,2	35,7
3. Yatırım Malları Üreten.	9,9	11,7	14,0	16,1	15,0

Kaynak: DPT, 4BYKP, Ankara, 1973 ve 1977 Programı, s.106

X: Dokuma Sanayi Tüketim Malları Sektörü içinde yer almıştır.

zel sektörün pamuk ipliği ve pamuklu dokuma üretimini kısmen artırmıştır. Suni elyaf ve sentetik iplik üretiminde kapasite artışına bağlı olarak artış kaydedilmiştir. Ayrıca triko ve konfeksiyon imalatında 1968 yılının üstünde bir üretim artışı olmuştur (14).

mid esaslı nylon 6 devamlı sentetik iplik", diğeri ise "poliester esaslı iplik" imal etmekteydiler (Bkz. Tablo 11).

Tablo X
Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Üretimi

PAMUK İPLİĞİ (ton)	1962	1969	(1962=100, 1969 %'si)
Devlet	28.125	45.000	%60
Özel	66.000	100.000	%51
toplam	94.125	145.000	%54
PAMUKLU DOKUMA (1000 m)			
Devlet	248.200	253.000	%20
Özel	375.000	512.000	%36
toplam	633.200	765.000	%20

Kaynak: Birlik Sanayi Dairesi.

TabloXI
Devamlı Sentetik İplik Üretim Kapasitesi

Cinsi	İmalatçılar	1968 Üretim ton/yıl	1969 Üretim ton/yıl
"Poliamid esaslı devamlı	Sifaş	3.710	3.710
iplik Nylon 6"	Senteks	260	800
70 denye bazı	İslon	350	1.200
Poliester esaslı tetik			
devamlı iplik	Polüen	74	895
100 denye bazı		4.394	6.605

Kaynak: Birlik Sanayi Dairesi

4. 1970-1980 DÖNEMİNDE DOKUMA SANAYİ

4.1. Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma

Bu dönemde, pamuklu dokuma ve pamuk ipliği üretiminde artış olmuştur. Pamuklu dokumadaki üretim artışı, pamuklu dokuma kapasitesindeki artıştan kaynaklanmıştır. Finansman sıkıntısı, pamuklu dokuma üretiminin küçük üniteler halinde yapılmasını zorunlu kılmıştır.

1970-1980 döneminde, pamuklu dokuma olarak üretimde bulunan tesislerin 14 tanesi devlete, 71 tanesi özel sektöre aittir. Dokuma sanayinde yapılan yatırımların %80'i özel sektör tarafından yapılmıştır.

1980'de, toplam dokuma tezgahı sayısı 44.996 olup bunun 8.209'u devletin, geriye kalanı ise özel sektördür.

Pamuk ipliği, ihraç edilen dokuma ürünleri arasında birinci sırada yer almaktadır.

4.2. Yünlü Dokuma

1967'den sonra, yünlü dokuma üretimi artmıştır. 1967 yılında özel sektör yatırımları sonucunda kamgarn iplik kapasitesi %8'lik bir artış göstermiştir. Önce dokumacılığın yarı mamül olan kamgarn iplik üretiminin artışı, ince dokumada

%4,8'lik bir üretim artışı yaratmıştır(16).

1972 yılında yünlü sanayide mevcut iş sayısı 446.596'ya, tezgah sayısı 5038'e ulaşmıştır.

4.3. İpekli Dokuma

İpekböcekçiliği, köy-aile işletmelerinde yardımcı bir gelir kaynağı olarak yapılmaktaydı. Son yıllarda ipek böcekçiliği ile uğraşan aile sayısı gittikçe azalmaktadır. Bunun nedeni, tarımda gelir getirici yeni iş olanaklarının ortaya çıkması ile birlikte dutlukların sökülmesi ve en önemlisi sanayinin gelişmesi sonucunda Suni ve Sentetik elyaf üretiminin artmasıdır.

4.4. Suni İpekli Dokuma

Suni ipek üretimi, Gemlik suni ipek fabrikasının kurulması ile birlikte başlamış, ucuz oluşu ve bekleme periyodunun olmayışı nedeniyle hızla gelişmiştir. Fakat, bu gelişme ipek böcekçiliğinin gelişmesine engel olmuştur. Bu nedenle 1974 yılında Bursa'da ipek böceği yetiştirilmesini teşvik etmek amacıyla bir kongre yapılmış, fakat olumlu bir gelişme sağlanamamıştır. İpek böcekçiliği üretim düştüğünden, ipek üretimi ve sonuçta ipek ihracatı azalmıştır.

Tablo XII
İplik, Dokuma ve Halı Üretimi

		1983	1984	1985	1986	1987
Pamuklülüğü	A	51.233	53.907	50.741	51.307	54.134
(ton)	B	210.190	240.865	241.834	268.019	302.125
Yün İpliği	A	5.275	5.606	4.932	4.652	4.523
(ton)	B	31.254	33.415	38.804	42.888	45.085
Pamuklu Dokuma	A	245.017	259.644	214.225	224.057	233.847
(Bin metre)	B	306.120	313.436	295.163	262.034	334.151
Yünlü Dokuma	A	6.668	6.568	5.982	5.487	6.593
(Bin metre)	B	16.690	16.997	16.949	16.653	16.052
Halı	A	176.462	201.866	203.350	220.259	219.876
(m2)	B	5.844.359	6.971.830	9.716.060	12.748.441	16.202.150

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Cep Yıllığı, Ankara, 1988, s.181

A: Kamu Kesimi

B: Özel Kesim

Tablo XIII
Dokuma, Giyim Eşyası ve Dericilik San. Üretim Artışı
(Bir önceki senenin aynı dönemine göre % değişme)

	1987				1988	
	I	II	III	IV	I	II
Kamu	20, 1	13, 2	28, 3	15, 8	-1,4	-4,2
Özel	1, 8	10, 9	10, 1	7, 0	16,3	4,7

Kaynak: TÜSİAD, 1989 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, İstanbul, 1989, s.47.

Tablo XIV
Dokuma Sanayinde Göstergeler

		İşyeri Sayısı	Çalışan Ortalaması	Ödenen Yıllık Ücret 000 000 TL.	Girdi	Çıktı
981	A	31	30.082	12.601.1	30.580.8	50.800.0
	B	1.217	138.785	452.717.6	225.471.3	367.479.9
1982	A	32	30.984	17.863.7	41.519.9	70.441.8
	B	1.223	142.865	58.078.3	325.790.8	523.351.9
983	A	31	32.233	21.783.8	63.216.8	101.264.2
	B	654	140.559	79.671.9	438.118.9	696.078.4
1984	A	26	32.550	28.271.0	81.253.5	141.539.6
	B	634	148.122	112.829.4	648.896.9	1.078.937.6
1985	A	26	30.842	35.454.4	130.639.2	203.782.0
	B	686	143.863	157.652.3	1.073.260.1	1.672.906.4

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Cep Yıllığı, Ankara, 1988, s.150.

Tablo XV
Dokuma Sanayinde İhracatın Durumu
(milyon Dolar)

1985	1.789,5
1986	1.850,7
1987	2.707,1

Kaynak: DPT

5. 1980'DEN GÜNÜMÜZE DOKUMA SANAYİ

Toplam sanayi üretiminin %84'ünü oluşturan imalat sanayi, ekonominin itici gücü olmuştur. Son yıllarda, imalat sanayinin ihracata yönelik, kalite ve fiyat açısından dünya pazarlarında gelişmiş ülkelerle rekabet edebilen bir yapıya kavuşturulması planı, 1987 Nisan ayında Avrupa Topluluğuna tam üyelik başvurusuyla daha güncel hale gelmiştir. Uygulanmakta olan yatırım politikasının bir sonucu olarak, konut ve alt yapı yatırımlarına girdi sağlayan imalat sanayinin alt sektörlerinde üretim artışları kaydedilmiştir. İmalat sanayinin alt sektörleri olan kağıt, kimya ve petro kimya, çimento, demir-çelik, demir dışı metallerden benzin hariç petrol, pamuk ipliği ve pamuklu dokuma, otomobil otobüs ile sülfürik asit üretiminde artış kaydedilirken; tarım makineleri, şeker, filtreli sigara ve bira, yün ipliği ve yünü dokuma, azotlu ve fosfatlı gübreler ile çekici, kamyon, kamyonet, minibüs üretiminde düşüş kaydedilmiştir (17).

Kamu kesiminin, pamuk ipliği ve pamuklu dokuma üretimi artmıştır. Özel kesim, halı, pamuk ipliği ve yün ipliğinde üretim artışı elde etmiş, yünü dokumada ise üretim aynı seviyede kalmıştır (Bkz. Tablo 12).

Dokuma, Giyim eşyası ve deri sanayinde kamu kesimi 1987 yılında, 1986 yılına göre, olağanüstü bir başarı gösterdikten sonra, 1988 yılında tam bir gerilemeye girdi. Buna karşılık özel kesim, 1988 yılının birinci çeyreğinde 1987'nin birinci çeyreğine göre, %16,3 gibi çok yüksek üretim artışına ulaştıktan sonra, aynı yılın ikinci çeyreğinde üretim artış oranı %4,7'ye düştü (Bkz. Tablo 13).

Dokuma sanayinde, işgücü yoğunluğu özel kesimde daha yüksektir. İşyeri başına çalışanlar ortalaması giderek azalmakta olup, bu azalma, yeni işyerlerin kurulması ve kuruluş aşamasında az işçi kullanılmasıyla bağlantılıdır (Bkz. Tablo 12).

Bu sanayi dalında, küçük ölçekli üretim daha yaygındır. Şöyleki, 1985 yılında toplam 17.250 işyerinin 15.881'i küçük ölçekli (1-9 kişi çalışan), 657'si orta ölçekli (10-24 kişi çalışan), 712'si ise büyük ölçekli (25 ve daha fazla çalışan) işyerleridir (18).

1987 yılında, dokuma sanayi %81,5 kapasite

te kullanımı oranıyla, imalat sanayinin diğer alt sektörlerinden taş ve toprağa dayalı sanayi (%82,5) ve kağıt-basım sanayi (%82,5)'nin ardından üçüncü sırada yer almaktadır (19).

1986 yılında, 154,4 milyon dolar olan pamuk ihracatı 1987'de 34,5 milyon dolara düşmesine rağmen, pamuk ipliği ihracatı 1986'da 279 milyon dolardan, 1987 yılında 340,5 milyon dolara çıkmıştır (20).

Dokuma ve deri sanayii, özellikle deri giyim eşyasının hızlı ihracat artışı, genelde toplam talepteki canlılıktan olumlu etkilenmiş ve üretimlerinde artış kaydedilmiştir.

6. SONUÇ

Osmanlı döneminde, üretilen dokumaların, toplam üretim değeri 100 milyon kuruş olup, bu miktar imalat sanayinin toplam üretim değeri olan 670 milyon kuruşun %15'ini oluşturmaktaydı.

1913'den sonra, dokuma sektöründe pamuklu ve yünü üreten fabrikalar varlığını sürdürabilmiş, buna karşılık ipek üretiminde bulunan fabrikaların tamamı yıkılmış, sadece Hereke ayakta kalmıştır.

Dokuma sanayinde çalışanların toplam işgücüne oranı 1913 ve 1915 yılları için sırasıyla %45,8 ve %48,1dir.

Cumhuriyetin ilk on yılında, sanayide gelişmenin sağlanması için bazı önlemler alındı. Alınan önlemlerden en önemlileri, Sanayi ve Maadin Bankası'nın (1925) kurulması ve Sanayi Teşvik Yasası'nın (1927) çıkarılmasıdır. Fakat, Sanayi ve Maadin Bankası'nın uygulamada yetersiz kalması sonucunda, bu bankanın görev ve işlevleri Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na verildi. Daha sonra, Sümerbank (1933) kurularak bu iki kuruluşun yerini aldı.

1933'de uygulamasına geçilen BBYSP'da dokuma sanayine önem verilmiş, planda öngörülen yatırımların en büyük bölümü (%36'sı) dokuma ve (%23'ü) demir-çelik sektörüne ayrılmıştır.

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle devletin imalat sanayi üzerindeki rolü değişmiştir. 1951 yılında toplanan Sanayi Kongresinde, sanayide özel sektöre öncelik verilmesi, toplam yatırımlar içinde devletin yatırımlarının payının azaltılması istenmiştir.

1923-1950 arasında dokuma sanayinde üretim artışı olmuş ve toplam imalat sanayi içindeki payı artmıştır. Buna karşılık 1950-1960 arasında dokuma, içki, gıda sektörünün toplam imalat sanayi içindeki payı gerilemiştir.

1962'de tüketim malları sektörünün (dokuma sanayi bu sektörün içindedir), imalat sanayi içindeki payı % 62,3 iken 1977'de % 49,3'e düşmüştür. Buna karşılık ara ve yatırım malları üreten

sektörlerin payı yükselmiştir.

1980 ve sonrasında pamuk ipliği ve pamuklu dokumu üretimi artmıştır. 1980 sonrası özel sektörün üretimi, kamu sektörüne göre fazla olmuştur.

DİPNOTLAR

- (1) Necati Turgay, Türkiye'de Pamuk Yetiştirilmesi, Ankara, 1947.
- (2) Ibid., s.96.
- (3) Ibid.,
- (4) Ibid.,
- (5) Ibid., s.97.
- (6) Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim YY. C.15, İstanbul, 1985, s.1353.
- (7) 1913-1915 Sanayi Sayımı.
- (8) Op.cit., s.98.
- (9) Ibid.,
- (10) Ibid.,
- (11) DİE, Türkiye Milli Geliri ve Harcamaları, YN:680, Ankara, 1978.
- (12) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, Akbank yayını, İstanbul, 1980.
- (13) Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, İktisadi Raporu, 1970, s.131.
- (14) Ibid.,
- (15) Ibid., s.132.
- (16) Ibid., s.184.
- (17) İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Rapor,

1988 s. 24

- (18) DİE, Türkiye İstatistik Cep Yıllığı, Ankara, 1988, s.140.
- (19) İTO, op. cit., s.26.
- (20) Ibid., s.81.

KAYNAKLAR

- CİLLOV, Haluk, "Dünya'da ve Türkiye'de Pamuk", İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, İstanbul, 1959.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Akbank Yayınları, İstanbul, 1980
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yayınları, Cilt: 7, İstanbul, 1985
- DİE, Türkiye İstatistik Cep Yıllığı, Ankara, 1988.
- İTO, 1987-1988 Ekonomik Rapor, İstanbul, 1987/1988.
- KEPENEK, Yakup, Türkiye Ekonomisi, Savaş yayınları, Ankara, 1984.
- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yayınları, Cilt:5, İstanbul, 1985.
- TÜSİAD, 1989 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1989.
- TURGAY, Necati, Türkiye'de Pamuk Yetiştirilmesi, Endüstrisi, Ticareti, Ankara, 1947.
- Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları 1970, 1971, 1974, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981 İktisadi Raporu.
- ZAIM, Sabahattin, Mensucat Sanayinde Ücretler, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi yay., İstanbul, 1947.

Şimdi herkes Akkartlı

Artık pek çok kişinin Akkart'ı var. Akkartlılar haftanın her günü, günün her saati bankalarına girebiliyorlar. AkMatik'lerde banka işlemlerini yapıyor, özel telefonları Aktel'den (188 12 88 - İstanbul) hesap bakiyelerini, günlük döviz kurlarını, İMK Borsa bilgilerini, en yakın AkMatik'lerin bulunduğu yerleri anında öğreniyorlar, Akkart hızını yaşıyorlar.

Üstelik Akkart sahipleri, indirimli kaza sigortasından yararlanıyor, Akkadın dergisine ücretsiz sahip oluyorlar.

AKBANK
"Güveninizin Eseri"

*Siz de hemen bir Akbank şubesine uğrayın.
Akkart'ın avantajlarından yararlanın.*

AkMatik

TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME

Ali O. BALKANLI

I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi
İktisat Anabilim Bilim Dalı
Araştırma Görevlisi

A- SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

1. Genel Olarak İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi

Sanayileşmenin sağlanması ve bu çerçevede iktisadi gelişmenin sürdürülebilmesi için 1960'lı yıllarla birlikte bir kısım gelişmekte olan ülkede ihracata dönük sanayileşme adı altında yeni bir stratejinin uygulamaya konulduğu görülür. 1960'lı yılların dünya ekonomisine baktığımızda, gelişmiş ülkeler bir iç tasarruf fazlalığı ve buna bağlı olarak bir durgunlak yaşamaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler ise kaynak ihtiyacı içerisinde ve aynı zamanda çeşitli nedenlerle ithalata gereksinme duymaktadırlar. Böyle bir görünüm arzeden dünya konjonktüründe de bir canlanma dönemine girebilmek uluslararası ticaretin geliştirilmesi ve liberalleşmesini içermiştir. Gelişmiş ülkelerin ve gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu bu koşullarda gelişmekte olan ülkelere dışa açılmayı doğuran bu strateji her iki grubun çıkarlarının uyuşması nedeniyle uygulamaya konulmuştur.

Dünya ulusları arasında yeni bir işbölümünü ifade eden bu gelişmenin gerilerine gittiğimizde, dünya ülkelerinin bir kısmında 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve üretim sürecinde atölye (lonca) üretiminden fabrika üretimine geçişi ifade eden sanayi devriminin uluslararası yeni işbölümünün temel hareket noktasını oluşturduğu söylenebilir. Çünkü 19. yüzyılın başlarına kadar dış ticarette korumacılık öğretisine dayanan İngiltere 1890'larla birlikte sanayi devrimini gerçekleştirmesine bağlı olarak üretimi arttırmak için girdi ithalatını ve ürün ihracatını arttırmayı ön plana almış ve bu çerçevede dış ticaretin serbestleşmesinin savunuculuğunu yapmaya yönelmiştir(1). Daha sonra Almanya ve diğer ülkelerin katıldıkları bu süreçte, karşı tarafta ise sanayi devrimini gerçekleştiremeyen diğer ülkeler yer almıştır. Sanayi devrimini gerçekleştirememiş ülkelerin tarımsal ürünler ve hammaddeler üreterek ihraç etmeleri, fakat buna karşın sınai ürünler ithal etmeleri şeklinde ortaya çıkan bu işbölümü, çağdaş azgelişmişliğin ekonomik temelini oluşturmuştur.

1930'lu yılların sonuna kadar dünya ülkeleri arasında varlığını sürdüren bu işbölümü başlıca 1929 yılında gelişmiş ülkelere talep yetersizliği şeklinde ortaya çıkan 'Büyük Depresyon'un az gelişmiş ülkelerin ihracatı üzerindeki olumsuz etkisine, süreklilik arzeden ödemeler dengesi açıklarının varlığı ve artan milliyetçilik hareketlerine bağlı olarak, sınai ürünlere karşı hızlı efektif talep artışlarının yaşandığı ortamda (2) bir değişimle karşı karşıya kalmıştır. Tarımsal ürün ve hammadde üretim ve ihracatına dayanan bir ekonominin ithal ettiği sınai malları ithal etmek yerine yurt içinde

üretmeye yönelmesini ifade eden bu değişim ile bir kısım az gelişmiş ülkede ithal ikamesine dayalı olarak sanayileşme gayretleri ortaya çıkmıştır.

2. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi

Üretim kaynaklarının sanayi kesimine tüketim malları üreten kesimlerden başlayarak yayılmasını öngören bu stratejiye göre devlet önemli bir role sahiptir. Sanayileşmiş ülkelerin varolduğu bir dünyada az gelişmiş ülkelerin sanayileşmelerini sağlayabilmeleri ve bunu pür bir piyasa mekanizmasıyla gerçekleştirmeleri doğal olarak gerçekçi olmayacaktır. Bu ise sanayileşme sürecinde devletin ekonomiye müdahale etmesi gereğini doğurur. Strateji ile bütünleşen devlet müdahaleciliğinin birincil olarak iç pazarı dış rekabetten korumak üzere gümrük tarifeleri, kotalar, kambiyo denetimi ve ithal yasakları etrafında toplandığı görülür. İkinci olarak, devlet her ne kadar tasarrufları düşürücü bir etkiye sahip olsa bile, yatırımları teşvik etmek üzere reel negatif faiz politikası izleyerek sanayi kesimine ucuz finansman imkanları sunar. Üçüncü olarak, döviz tahsisı yoluyla geliştirilmek istenen sanayi kesimlerine ekonomide kıt kaynak olan döviz dağıtılır. Bu yöntem ile ekonominin ithal kapasitesi sanayinin emrine verilmiş olur. Bunlardan daha da önemlisi, hızla sanayileşmenin sağlanması için devlet özel teşebbüsün yanı sıra kendisi de açık finansman yöntemini de bilinçli olarak kullanarak yatırımlara yönelir.

İthal ikameci Sanayileşme Stratejisinde devlet iç pazarı dış rekabetten korumak için koruma politikası uygularken, bunda amacı, uzun dönemde iç talebin desteğinde tüketim malları sanayilerinden başlayarak yatırım malları sanayilerine doğru sanayileşmeyi gerçekleştirmektir. Süreç bu şekilde geliştiğinde birlikte, bu strateji uygulamalarından beklenen başarının sağlanabilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerekir.(3) Öncelikle sanayileşme sürecinde girdiler ve yatırım malları ithalatında bir darboğaz yaşanmamalıdır. İkinci olarak, sanayileşmenin ileri aşamalarına doğru gidildikçe, üretim sermayesinin payı yükselirken, buna bağlı olarak verimliliğin de yükselmesi gerekir. Üçüncü olarak, kurulan sanayilerin yapısı gereği ilk aşamada dışa açılmadığı çerçevede üretimleri artarken, iç talep de bu artışa uyum göstermelidir. Bunların yanı sıra diğer bir konu da ekonomik gelişme sürecinde tasarruf darboğazı ile karşılaşılmalıdır. Ancak temel kabul edilebilecek bu şartların gerçekleşmesiyle, strateji kendisinden bekleneni gerçekleştirebilecek, ülke ekonomik gelişme sürecinden kopmayacaktır.

İthal ikameci Sanayileşme Stratejisinin az gelişmiş ülkelerin tarımsal bir görünüm arzeden ekonomilerinin sanayileşme yörüngesine oturmasında önemli bir yere sahip olduğu gerçek olmakla birlikte, gerek yapısından kaynaklanan ve gerekse uygulamadan doğan çeşitli sorunlar nedeniyle stratejiyi uygulayan ülkelerin bir kriz ortamına girmele-

ri söz konusu olmuştur. Esas olarak döviz darboğazına bağlı olarak ortaya çıkan bu olumsuzluk, ithal ikamesinin uzmanlaşmayı engellemesi, iç pazar darlığına yol açması, kaynak israfı ve işsizliğe yol açması, ödemeler dengesi açıklarını doğurması, enflasyon ve dışa bağımlılık yaratması gibi etkileriyle birleştğinde, bu stratejiyi uygulayan ülkelere bir kısmında zaman içerisinde sanayileşme stratejisinde ihracata dönük sanayileşme yönünde bir değişimi doğurmuştur.

2. İhracata Dönük Sanayileşme Stratejisi

Teorik temellerini Adam Smith'in Serbest Dış Ticaret öğretisine kadar uzatabileceğimiz bu stratejinin ihracat ve ekonomik gelişme bağlamında ilk olgun nüvelerinin 1938 yılında Sir Denis Robertson tarafından ortaya atıldığı görülür(4). İhracatın iktisadi gelişme üzerinde etkili olduğu genelde bilinen bir gerçektir. Nasıl ki, ithal ikamesi, iç talep, teknolojik değişim, GSMH artışı üzerinde etkili oluyor ise, ihracat da benzer bir etkiye sahip olabilir. Fakat bu etkileme sürecinin sınırlarını çizmek ve betimlemek de gerekir. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki, ihracat ekonomik gelişmenin motoru (export as engine of economic development) olabileceği gibi, aksine engelleyicisi de olabilir ve hatta nötr bir etkiye de sahip olabilir(5). İhracatın iktisadi gelişmenin motoru olabilmesinin teorik temellerine inildiğinde, bunun Keynesgil teorinin dış ticaret yorumuna, karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşmanın iktisadi gelişme üzerindeki olumlu etkilerine, iç pazar darlığının kırılarak ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasına, dış rekabetin yurtiçi sanayileri rasyonel davranmaya zorlayarak verimliliğin artmasına ve ihracatın iktisadi gelişme için gerekli olan malların ithaline imkan vermesine dayanır. Az gelişmiş ülkelerde bilindiği üzere, döviz darboğazı ve tasarruf açığı ekonomik gelişmenin önünde en önemli iki engeldir ve ihracata dönük sanayileşme, bir yandan ihracat artışının döviz pozisyonunda rahatlamaya yol açması, diğer yandan dış ticarete serbestinin sermaye hareketlerine imkan vererek dış kaynak girişini hızlandırması yoluyla tasarruf açığına çözüm bulmaya yardımcı olur.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin dinamik yorumuna göre kaynakları yönlendirerek uzmanlaşmayı öngören bu stratejide (6) ihracatın ekonomik gelişmeyi besleyen bir kesim olması, ilk olarak, ihracat mallarının arz ve talep esnekliklerinin yüksek olmasını ve ihracatçı kesimlerin diğer üretim kesimleri ile sıkı bir bağlantıya sahip olmasını gerektirir. Aynı zamanda, ihracat artarken ihracatın bileşiminde sanayi malları olarak nitelenen yurt içi katma değeri yüksek olan malların nisbi payının artması gerekir. İhraç mallarının dış talep esnekliği ve iç arz esnekliği düşük olan hammadde ve gıda maddelerine dayalı olması veya ihracat edilen malların ikame olunabilirliği durumunda ihracat iktisadi gelişmenin gerisinde kalabilecektir(7). Bun-

ların yanısıra ihracatta artışın ekonomik gelişme üzerinde olumlu etkiye sahip olabilmesi için ihracat artışının doğurduğu gelirlerin lüks tüketim ve spekülâtif yatırımlara değil, sınai üretimi artırıcı alanlara yatırılması gerekir(8). Ülkede ihracata bağlı olarak gelir artışı yaşanırken bu gelirler lüks tüketime ve spekülâtif alanlara yatırılırsa, ihracat artışının ekonomik gelişme üzerinde olumlu etkiye sahip olacağı söylenemez.

Sözü edilen strateji dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere uygun olarak seçilen sanayilerde dikey bağlantıları (yatay bağlantıları da) dikkate alarak ihracatın önderliğinde sanayileşmeyi esas alırken, kaynakların kıt olduğu ve her sektöre yatırım yapmanın etkinliği azaltacağını ileri sürer(9). Dengesiz gelişme diyebileceğimiz bu yatırım kriteri ile yatırımların daha fazla gelişme umudu veren stratejik kesimlere yapılması söz konusu olurken, ekonomide firmalar açısından önem taşıyan ölçekten doğan tasarrufların ortaya çıkmasına imkan sağlar(10). Bu bağlamda ünlü iktisatçı J.A. Schumpeter'in görüşüne yer verecek olursak, bazı sektörler öncü role sahiptir ve bir sektörde ortaya çıkan gelişme, diğer sektörlerde de gelişmeyi uyabilir(11). İşte ihracata Dönük Sanayileşme Stratejisinde de ihracat bu noktada öncü bir kesim olarak ortaya çıkar. Bu stratejide kaynakların karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu alanlarda dikey entegrasyonu sağlayacak bir biçimde yönlendirildiği, geri ve ileri bağıntıya sahip olduğu düşünüldüğünde bu etki daha kolay anlaşılacaktır(12).

Ihracata dönük sanayileşme stratejisinde kaynak dağılımı ile ilgili diğer bir konu da kaynakların sanayi kesiminde dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere göre yönlendirilmesidir. Söz konusu yönlendirmenin önce emek-yoğun ağırlığı fazla olan hafif sanayilerden mi yoksa sermaye-yoğun ağırlığı daha fazla olan ağır sanayilerden mi başlayacağını cevabını aydınlığa çıkartmak gerekir. Dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teorisi altında bu sorunun cevabı ülkedeki faktörlerin nisbi bolluğu ile ilgili olacaktır. Eğer bir ülkede sermaye kit ve emek bol ise bu durumda sanayileşmenin emek-yoğun üretim tekniklerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı hafif sanayi sektörlerinden başlayacağı öngörülür. Ancak söz konusu ülkeler yatırım yapılacak alanları belirlerken salt bugünkü faktörel konumunu değil, uzun vadede ortaya çıkabilecek faktörel konumunu da göz önüne alarak yatırımlara girişeceklerdir.

Burada ihracata dönük sanayileşmeden bahsederken ülkenin kendi ürettiği mallara yönelik korumacılık tedbirlerini kaldırması, kaynakların etkin kullanılması açısından önemli bir düzeye ulaştığının da ifadesi sayılmalıdır. Korumacı iktisat politikaları altında kaynakları etkin kullanmak konusunda ciddi bir zorunluluk duymayan firmaların stratejinin mantığı gereği piyasanın rekabete açılmasıyla birlikte fiyatlandırma ve kalite konusunda eksik rekabetçi davranışlara giremeyecekleri ileri sürülebi-

li(13). Artan rekabet ortamının firmaların ürünlerinin fiyatlarını ve kalitelerini rakiplerinin ürünleri düzeyine zorlaması, aslında üretim maliyetlerini düşürücü ve yeni teknolojilerin kullanımını teşvik edici bir etkiye sahip olacaktır. Firmaların çeşitli teşviklerle dış pazara açılması söz konusu olduğunda, bir yanda iç pazarın darlığı sorunu ortadan kalkarken diğer yanda üretim maliyetlerini düşürücü faaliyetler ilk aşamada üretim tesislerinin tam kapasite kullanımını doğuracak; bu ise verimliliği artırıcı bir etkiye sahip olacaktır.

Ihracata dönük sanayileşmekte olan ülkelerden söz ederken bunların uygulamalarının başarısının altında yatan başlıca etkenlerin (a) Dış piyasa koşulları, (b) Ürünlerin rekabet gücü ve (c) Mal çeşitlendirebilmeye ilişkin olduğunu belirtmek gerekir(14). Dış piyasa koşulları dışsal bir etken olarak, dünya pazarlarında ilgili mallara ilişkin olarak toplam arz ve talebin durumuna bağlıdır. Dış piyasalarda talebin arza göre canlı olması halinde ülkeler fazla zorlanmadan ihracatlarını arttırabilirler. Ihracata dönük sanayileşen bir ülke için dış piyasa koşulları genel olarak veri olmak durumundadır. Fakat bunun dışında ihracat başarısını etkileyen 'Rekabet gücü' ve 'Mal çeşitlendirebilme' için aynı şey söylenemez. Bunlar özelliği gereği içsel etkenlerdir. Ihracata dönük sanayileşen ülke sınai ürünlerde rekabet gücünü arttırarak ve ihracat mali çeşitlendirmesine giderek başarı sağlayabilir.

Birçok ihracata dönük gelişmekte olan ülkede ihracat ürünlerinin rekabet gücünü arttırmak üzere döviz kuru politikası, ithalat rejimi, maliye politikası teşvikleri ile kredilere ilişkin teşviklerle ürünlere rekabet gücü kazandırılmaya çalışılır. İhracat ürünlerine rekabet gücü kazandırılmasında fiyatlar bazında çoğu gelişmekte olan ülkede görülen diğer bir teşvik de düşük ücret politikasının izlenmesidir. Ürünlerin rekabet gücünü arttırmak üzere sağlanan parasal ihracat teşviklerinde önem taşıyan nokta bu teşviklerin imalat sanayi kesimlerine mi yoksa pazarlamacı da diyebileceğimiz ihracat (ticaret) kesimlerine mi tanındığıdır. Çünkü ihracatı teşvik politikasının esas amacı bilindiği üzere her ne kadar genel olarak ihracatın artırılması olmakla birlikte strateji bağlamında tarımsal ürünler ve hammaddelerden dış talep gelir esnekliği yüksek sanayi mallarına doğru ihracat ikâmesidir. Bu bağlamda ihracat teşviklerinin her ne kadar ihracat (ticaret) kesimleri ile ilgili olmakla birlikte özellikle imalat sanayi-ihracat ilişkisini kurabilmek açısından ağırlıklı olarak imalat sanayine tanınması söz konusudur. Nitekim ihracata dönük sanayileşen Güney Kore ve Tayvan deneyimlerinin de gösterdiği bu olmuştur(15).

B. TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME ÇABASI

1. 1980 Öncesi Türk Ekonomisine Genel Bir Bakış

Cumhuriyetin kuruluşunu ifade eden 1923 yılın-

dan 1930'lara kadar geçen dönemde Türkiye'nin bir yanda Kurtuluş Savaşı'nın yaralarını sarma, diğer yandan yeni kurulmanın doğurduğu kimlik bunalımına çözüm bulma arayışında olduğu görülür. 'Laissez-faire' ideolojisinin ve fiyat istikrarının ön planda yer aldığı bu dönemin ardından 1930 yılına gelindiğinde fiyat istikrarı geçerliliğini koruduğu halde, ihracat gelirlerinde yaşanan düşüş ve ithalat giderlerindeki artış sonucu 'laissez-faire' içerikli politikaları geri plana itilerek ithalatta sınırlamalara gidilmiştir(16).

1929 yılında dış ticarete yaşanan bu değişimin ardından 1933 yılına gelindiğinde bir sanayileşme planı hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. Girişimci-sermayedar sınıfın yeterince gelişmemiş olması nedeniyle yatırımlarda devletin ağırlıklı olarak ortaya çıktığı bu dönemde, stratejik bir temele sahip olmasa da ithal ikamesi yoluyla sanayileşme çabalarının başladığı görülür. Esas olarak ülkenin doğal kaynaklarını kullanacak ve tüketim malları ve kısmen de ara malları üreten sanayilerin kurulmasına yönelinen bu dönemde (1933-1938), yapılan yatırımlar Dokuma (Toplam yatırımların %50'si), Şeker sanayi, Kimya sanayi, Maden sanayi, Kağıt ve ürünleri sanayi ve Toprağa dayalı ürünler sanayilerinde yoğunlaşmıştır(17).

1933-1938 dönemini kapsayan I. Beş Yıllık Sanayileşme Planı ile başarılı sonuçlar elde edilmesinin ardından II. BYSP hazırlıklarına başlanmış fakat ortaya çıkan II. Dünya Savaşı koşulları sonucu uygulanamamıştır. 1954 yılına gelindiğinde tekrar önem kazanmaya başlayan sanayileşme gayretleri sonucunda ağırlıklı olarak tüketim malları sanayilerinde olmak üzere ithal ikamesine gidilmiş ve bu 1958 yılına dek sürdürülmüştür. Bu dönemde ithal ikamesinin en fazla görüldüğü sektör Petrol ürünleri sanayi olmuş ve bunu Dokuma ve Giyim sanayi izlemiştir. Yine bu dönemde Elektriksiz makineler, Lastik ve Elektrikli Makineler ve araçlar sanayilerinde önemli ölçüde ithal ikamesine gidilmiştir(18).

1957 yılı ile birlikte enflasyonda ciddi bir tırmanma kendini gösterirken, döviz darboğazına bağlı olarak ithal güçlükleri eşliğinde üretimde tıkanıklıklar ortaya çıkmıştır. 1954-1958 yıllarını içeren bu plansız sanayileşme dönemi bu şekilde ekonominin bir krize girmesi sonucu sona ermiştir (19). 1963 yılına kadar süren ara dönemin ardından 15 yıllık bir prespektife sahip olan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı kabul edilmiş ve bununla 1977 yılına kadar sürecek olan ithal ikamesine dayalı planlı sanayileşme döneminin temelleri atılmıştır.

1963 yılı ile birlikte başlayan bu dönemde, ilk olarak uygulamaya konan I. BYKP'nin (1963-1967) sanayileşmeyi ön plana almakla birlikte, yatırımlar itibarıyla dengeli gelişmeye dayandığı görülür(20). İthal ikameci ekonomi politikaları izleyen bir ülkenin döviz darboğazını aşmada ilk etapta esas çıkış kanalı tarımsal ürünler ihracatı olduğu düşünülün-

ce bu seçim (de'acto) tutarlı olmaktadır. Ancak gerek uygulamaya bakıldığında ve gerekse daha sonraki planlardaki seçişe ve uygulamaya bakıldığında bunun gerçekleşmediği; tersine dengesiz gelişme kriterine dayanıldığı görülür. İncelenen planlı dönemde (1963-1977) ortalama %6.7'ye ulaşan bir reel GSMH gelişme hızı sağlanmıştır. Ancak 1978 yılı ile başlayan kriz ortamı, gelişme hızının düşük değerler almasını doğurmuş ve hatta krizin yoğun olarak yaşandığı 1979 ve 1980 yılında negatif değerler almıştır. 1963 yılından 1978 yılına gelene kadar üretim yapısında sanayi kesimi lehine %15.5'den %25.8'e ulaşan bir gelişme yaşanmıştır. Sektörler itibarıyla gelişme hızlarına bakıldığında ise I. BYKP'nin uygulandığı 1963-1967 döneminde sanayi sektöründe üretim artış hızı yıllık ortalama %11.2, II. BYKP döneminde (1968-1972) %9.2, III. BYKP döneminde (1973-1977) %9 olmuştur. Buna karşın tarım kesiminde gelişme hızı sanayi kesiminin gelişme hızının altında kalmıştır(21).

1980 öncesinde sanayi kesiminde (imalat sanayi) yaşanan bu gelişme ile ithal ikamesi arasında bir bağlantının bulunduğu gerçektir. Ancak bu bağlantının dönemin tamamı için ve her sektör için geçerli olmadığını belirtmek gerekir. 1933-1938 arasında sanayileşme planı eşliğinde, 1954-1958 yılları arasında plansız olarak, 1963-1967 döneminde kalkınma planı eşliğinde ve yüksek düzeylerde ve 1968-1973 döneminde ve sonrasında düşük düzeylerde ithal ikamesine gidilmesi söz konusu olmuştur(22). Öte yandan ilk etapta ülkenin zenginliğine sahip olduğu doğal kaynaklara dayalı alanlarda ağırlıklı olarak tüketim malları üreten sanayilerin kurulmasına yönelindiği, 1963 yılı ile birlikte ise başta tüketim malları olmak üzere ara ve yatırım malları üreten sektörlerde de ithal ikamesine gidildiği görülür(23).

Bunların yanı sıra imalat sanayiine yönelen sabit sermaye yatırımlarında alt kesimler itibarıyla ara malları üreten sanayilere verilen ağırlık dikkat çekicidir. 1963-1967 dönemini içeren I. BYKP döneminde %53.16'lık bir yatırım payına sahip olan bu kesimler, 1968-1972 yıllarını kapsayan II. BYKP döneminde %68.17'lik sabit sermaye yatırımına konu olmuş ve 1973-1977 döneminde de bu pay %60 olmuştur. Bu kesimler içerisinde I. plan döneminde Demir-dışı metaller sanayi ve Kimya sanayi başta gelirken II. BYKP döneminde Kimya sanayiinin bu ağırlığı sürmüş ve bunu %13.89 ile Demir-Çelik ve %9.72 ile Demir-dışı metaller sanayi izlemiştir. III. BYKP döneminde ise %15'lik yatırım payı ile Demir-Çelik sanayi başta gelirken, bunu %9 ile Petrol Ürünleri sanayi izlemiştir(24).

Tüketim malları üreten sanayilerde ise I. BYKP döneminde %28, II. BYKP döneminde %17.5, III. BYKP döneminde %26.8'lik yatırım yapılarından, alt-sanayiler itibarıyla her üç dönemde de Dokuma ve Giyim ve Gıda sanayilerinde önemli ölçüde yatırım

gerçekleştirilmiştir. Yatırım malları sanayilerinde ise I. BYKP döneminde %13.8'lik yatırım yapılırken, II. BYKP döneminde bu pay %14.3'e yükselmiş; ancak III. BYKP döneminde düşüş göstererek %13.20 olmuştur. Alt-sektörler arasında en fazla yatırım yapılan alanlar I. BYKP döneminde Madeni eşya ve Taşıt Araçları sanayileri olurken, II. BYKP döneminde Taşıt araçları sanayiinin yanı sıra, Makina imalat sanayii, Elektrikli ve Elektronik araçlar sanayiinde, II. BYKP döneminde ise yine aynı sanayilerde önemli ölçüde yatırım yapılmıştır.

Bebek endüstrileri tezinde de öngörüldüğü gibi, bir dönem sonra ihracata yönelmesi planlanan (25) ithal ikameci sanayiler irrasyonel ve sistemsiz olarak uygulanan korumacılığa bağlı olarak (+) ilkel teknoloji kullanan, kapasite altı çalışan, fiyatlar ve kalitede dış dünyadan kopuk, rekabete ayak uyduramayan kuruluşlar haline gelmişlerdir. Bu bir yanda kaynak israfına yol açarken, tüketiciler açısından da refah kaybı anlamına gelmiştir. Ancak daha da önemlisi rekabet edememeleri nedeniyle ihracat yapamamaları sözkonusu olmuştur. Tarım kesiminin ihracatının da gerilediği bir ortamda ise döviz darboğazı sorunu ekonomik gelişmenin önünde önemli bir engel olarak yer almıştır.

2. 1980 Sonrası Ekonomi Politikaları ve Sanayileşme Sorunu

Esas olarak döviz darboğazından kaynaklanan (buna reel negatif faiz politikası nedeniyle tasarrufların düşüklüğünü ekleyebiliriz) kriz ortamı, üretimde de düşüşleri beraberinde getirmiş; enflasyonun da yüksek düzeylerde seyrettiği bu ortamda krize çözüm olmak üzere ekonomide stratejik nitelikte ekonomi politikası değişikliklerine gidilmesi sözkonusu olmuştur. 24 Ocak Kararları da denilen bu ekonomi politikası değişiklikleri ile bir yanda iç dengede fiyat istikrarının sağlanması, diğer yanda dış dengede de ihracatın artırılarak döviz darboğazının çözülmesi öngörülmüştür. 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konan bu kararlar başlıca şu noktalarda özetlenebilir:

-İhraç mallarına rekabet gücü kazandırmak üzere ihracatın teşvik edilmesi

-İç talebi kıstak ve ihraç mallarının maliyetini azaltmak için reel olarak düşük ücret politikasının izlenmesi

-Yabancı sermaye girişlerinin teşvik edilmesi

-İthalatta kısmi liberasyona gidilmesi

-Reel pozitif faiz politikasının uygulanması

Bu tasnifin dışında 24 Ocak sonrasında ihracatın teşvikine yönelik olarak yürürlüğe konan politika değişikliklerine baktığımızda bunların (a) Sabit ve katlı döviz kuru sisteminden tek ve esnek kur sistemine geçiş (b) İhracata vergi iadesi (c) Kurumlar vergisi istisnası, (ç) Vergi, resim, harç istis-

nası, (d) Geçici kabul rejimi, (e) İhracat kredisi ve sigortası, (f) İhracata döviz tahsis ve döviz tahsis önceliği, (g) İhracatçı şirketlerin teşviki ve (h) İthalatın liberasyonu (özellikle girdi ithalatı açısından) üzerine toplandığı görülür. İhracat teşviklerinin büyük bir kısmı her ne kadar 1980 öncesinde de geçerli ise de, 1980 sonrasında özellikle döviz kuru politikasının değiştirilmesi ve teşvik oranlarının artırılması söz konusu olmuş; bunun sonucunda da ihracat 1980 yılında 2.510 milyon dolar iken, 1988 yılına gelindiğinde 11.662 milyon dolara, yaklaşık beş katı tutarında bir artış gösterilmiştir. Öte yandan daha da önemlisi ihracatta ortaya çıkan bu artışın ağırlıklı olarak sanai ürünler üzerine dayanması olmuştur.

İhracatta yaşanan bu gelişmeye karşın sanai üretimde de benzer bir gelişme yaşanmıştır. Özellikle ihracata dönük olarak çalışan sanayi sektörlerinde üretimde önemli sayılabilecek artışlarla karşılaşmıştır. Bu dönemde tüketim malları üreten sanayiler içerisinde ihracat/üretim oranı 1983 yılında %44.32, 1987 yılında %65.1 olan Dokuma ve Hazır Giyim sektöründe üretim endeksi 1982 yılı 100 kabul edildiğinde 1988 yılına gelindiğinde 176.48'e yükselmiştir(26). Üretimde ve ihracatta yaşanan olumlu gelişmeye karşın, sanayileşmenin asli ölçütü olarak kabul edilebilecek olan sanayi sektörü sabit sermaye yatırımlarının seyrine baktığımızda tersine, olumsuz bir gelişmenin yaşandığı görülür. Öyleki 1963-67 döneminde toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı %20.4 iken 1968-1972 döneminde %26.7'ye, 1973-77 döneminde %28.4'e, 1980 yılında da %34.7'ye yükselmiştir. Oysa bu yükselme 1980 sonrasında sürdürülemezdir. 1982 yılında %28.7'ye düşen imalat sanayi sabit sermaye yatırımları 1985 yılında %22'ye düşmüş, 1988 yılına gelindiğinde ise %15.1 düzeyine inmiştir. Buna karşın konut, turizm gibi hizmet sektörlerinin toplam sabit sermaye yatırımlarındaki payında yükselme yaşanmıştır.

Bu gelişmenin yanı sıra ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün 1980'den 1988'e geçirdiği değişimin de üzerinde durmak gerekir. Bu bir yandan karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu sektörlerin ihracatlarının toplam ihracat içindeki yerini bir sebep-sonuç ilişkisi içinde incelememizi sağlarken diğer yandan 1980 sonrası uygulanan ihracatı ve yatırımları teşvik politikalarının, daha da genel olarak 1980 sonrası ekonomi politikalarının ülkenin karşılaştırmalı üstünlük alanlarını ne derecede genişletebildiğini tespit edebilme imkanı sağlayacaktır. Üretimde karşılaştırmalı üstünlüklerin tespitinde üretilen ürünün ihracat içindeki nisbi payının ithalat içindeki nisbi payına bölünmesi ile elde edilen oran bir karşılaştırmalı üstünlük göstergesi olarak kullanılabilir. Bu yöntem ile 1980 yılı itibarıyla üretim kesimlerindeki karşılaştırmalı üstünlüklere baktığımızda, 1458 ile Dokumacılık sektörü başta gelirken, bunu 807.30 ile Tarım ve Hayvancılık sek-

törü izlemiş; Cam ve Seramik sektörü 307.50, Tarıma dayalı ürünler ise 189.50 ile dördüncü olmuştur. 1988 yılına gelindiğinde ise Dokumacılık sektörü 1.516.60 ile başta gelirken, bunu 1.225 ile Deri-Kösele, 577 ile Tarım ve Hayvancılık, 316.70 ile Orman ürünleri, 204.10 ile Cam ve Seramik, 118.80 ile Tarıma dayalı ürünler, 108.30 ile Demir-Çelik, 102.30 ile de Madeni eşya sanayiinde dikkate değer bir karşılaştırmalı üstünlük söz konusu olmuştur(27). Buradan anlaşılan ülkede sektörel karşılaştırmalı üstünlükte 1980'den 1988'e Demir-Çelik sanayiinde, Madeni eşya sanayiinde bir gelişme yaşanmıştır. Yoksa 1980 öncesi karşılaştırmalı üstünlüğün söz konusu olduğu sektörler 1980 sonrasında da yerlerini korumuşlardır.

Öte yandan ihracat başarısında dışsal bir etken olan dış konjonktür koşulları gözönüne alındığında, ilk etapta söylenmesi gereken şey, Türkiye'nin 1960'lı yıllarda bu stratejiyi uygulamaya koyan G.Kore ve Tayvan'ın (ve Singapur ve Hong Kong'un) karşılaştığı olumlu konjonktüre özellikli dünya ticaretinde liberalleşme bağlamında sahip olamadığıdır. Ancak bu olumsuzluğa karşın 1982'de başlayan petrol fiyatlarındaki düşüş hadisesi ve ortaya çıkan İran-Irak savaşı bu olumsuzluğu kaldıran önemli etkenler olmuşlardır. Çünkü bir yanda dünya petrol fiyatlarında yaşanan düşüş Türkiye'nin ithalat giderleri üzerinde ciddi bir rahatlamaya neden olurken, diğer yanda ortaya çıkan İran-Irak savaşı bu ülkelere ihracat imkanlarını arttırmıştır.

Ihracata dönük sanayileşmeden beklenen başlıca yararlar arasında, ihracat artışının milli gelirde hızlı artışa neden olması, artan gelirlerin de reel pozitif faiz politikasına bağlı olarak tasarrufları arttırması bulunur. Strateji mantığı içerisinde artan tasarruflar, ihracat nedeniyle genişleyen (dış) pazarların ve ekonomik canlılığın olduğu bir ortamda yatırımların artmasını doğuracak; bu ise gerek üretim kapasitesi ve gerekse gelirler yoluyla ekonominin gelişmesini doğuracaktır. Örneklerini G.Kore ve Tayvan'da gördüğümüz bu gelişmeye, 1980 sonrası ihracata dönük ekonomi politikalarını uygulamaya koyan Türkiye açısından baktığımızda, benzer bir gelişmenin yaşanmadığı görülür. GSMH artışı yönüyle yaşanan bu olumsuzluk ihracatın GSMH gelişme hızı üzerindeki etkisinin 1980-1988 döneminde, 1969-1979 dönemindeki etkisinden daha düşük olmasıyla ilgilidir. Öyle ki, 1969-1979 döneminde ihracatta %10'luk bir artış GSMH üzerinde %3.7'lik bir etkiye sahip olurken, 1980-1984 yılları arasında bu etki %1.9 olmuştur(28).

Gelişme hızı ile ihracat arasındaki bu ilişkinin yanı sıra genel olarak GSMH gelişme hızının performansına bakıldığında, ilk dikkati çeken nokta 1980 sonrasında GSMH gelişme hızında görülen keskin dalgalanmalardır. Daha da ilginç olan nokta, dış talepte artışın (iç talepte daralmanın) yaşandığı 1980-1984 döneminde GSMH gelişme hızının

(ortalama yıllık %3.4) düşük düzeylere sahip olmasına karşın, dış talebin yanı sıra iç talebin canlanmaya başladığı 1985-1988 döneminde (ortalama yıllık %6) GSMH gelişme hızında önemli artışların yaşanmasıdır(29). GSMH'de yaşanan bu gelişme 1978-1979 yıllarıyla karşılaştırıldığında aslında önemli bir gelişmedir. Ancak 1980 sonrasında GSMH'nin gösterdiği performansı değerlendirebilmek için krizin yaşandığı bu yılları değil de, ithal ikamesinin uygulandığı 1963-1977 dönemini karşılaştırmak gerekir. Öyle ki ithal ikamesinin ön planda yer aldığı 1963-1967, ihracatın ağırlık kazandığı 1968 sonrasında GSMH'nin sahip olduğu değerler, 1980 sonrasında oldukça üzerinde seyretmiştir. Bu ise 1980 sonrasında GSMH gelişme hızında önemli bir artışın yaşanmadığının göstergesi olmak durumundadır.

KAYNAKÇA

- (1) Kuyucuklu, Nazif., 'İktisadi Olaylar Tarihi', (İstanbul, 1985), ss.51-88, özellikle 87-88; Oyan, O., 'Dış Ticarette Liberalleşmenin Tarihsel Öğretileri', 'Yapıt Dergisi', Sayı 6, (1984), ss.45-49
- (2) Hirschman, A.O., 'The Political Economy of Import Substituting Industrialization in Latin America', 'Quarterly Journal of Economics', Vol.82, No.1, (1968), s.3-5
- (3) Hirschman, op.cit., s.17; Pamuk, Ş., 'İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye 1947-1979', 'Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu', (İçinde), Kaynak Yay. (İstanbul, 1987), ss.44-46
- (4) Robertson, D.H., 'The Future of International Trade', 'Economic Journal', Vol.48, (1938), ss.1-14
- (5) Kindleberger, C.P., 'Uluslararası İktisat', Doğan Yay. Ankara, 1970, C-1 s. s.79
- (6) Myint, Hila., 'Economic Theory and the Underdeveloped Countries', Oxford University Press, (New York, 1971), s.178
- (7) Bu konuda yapılan araştırmaya göre, ihracat ile iktisadi gelişme arasında olumlu bir ilişkinin varolabilmesinin ön şartı ülkenin belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmış olmasıdır. Bilgi için bkz., Michaely, M., 'Exports and Growth: An Empirical Investigation', 'Portfolio-International Economic Perspectives', Vo.5, No.5, ss.49-53
- (8) Kurdoğlu, Ç., 'Dış Ticaret ve Teknik Seçimi', A.Ü.S.B.F. Yay. (Ankara, 1975), ss.78-79
- (9) Farley, Noel J., 'Outward-Looking Policies and Industrialization in A Small Economy: Some Notes On The Irish Case', 'Economic Development and Cultural Change', Vol.21, No.4, July, 1973, s.625; Chereny, Hollis B., 'Comparative Advantage And Development Policy', 'American Economic Review', Vol.51, No.1, 1961, s.21
- (10) Mumcu, Necati., 'Kaynakların Tahsisi ile İlgili Prensipler ve Azgelişmiş Ülkeler', 'Refii Şükrü Suvla'ya Armağan', İ.Ü. İktisat Fakültesi Yay. (İstanbul, 1971), ss.468-469
- (11) Zikreden, Meier, G.M. ve Baldwin, R.T., 'Economic Development', John Wiley and Sons Inc., (New

York, 1957), ss.224-228

(12) Glezakos, G., 'Export Instability and Economic Growth', *Economic Development and Cultural Change*, Vol.21, (1973), ss.674-675

(13) Haberler, G., 'International Trade and Economic Growth', *Readings in Economic Development*, Ed. T. Morgan, et. al, California 1963, s.249

(14) Love, J., 'External Market Condition, Competitiveness, Divercification and LDC's Exports', *Journal of Development Economics*, Vol.16, (1984), ss.282-283

(15) Ahn, C.Y., 'Economic Development of South Korea 1945-1985', *Korea and World Affairs*, Vol.10 No.1 (Spring, 1986), ss.99-106; S.W.J. ve Fei, J.C.H., 'Causes and Roles of Export Expansion in the Republic of China', *Economic Development in the Newly Industrializing A..... Countries*, Ed.W. Galenson, The University of Wisconsin Press, (Wisconsin, 1985), ss.48-50; Koo, H., 'The Political Economy of Industrialization in South Korea and Taiwan', *Korea and World Affairs*, Vol.10, (1986), s.161

(16) Burada 1928 yılına kadar Türkiye'nin gümrüklerle ilişkin düzenleme yetkisinin Lozan anlaşması gereği kısıtlandığını belirtmek gerekir. Bu dönemde uygulandığını söylediğimiz lasez faire içerikli poliikaları da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alpar, C., 'Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Koruyucu Dış Ticaret Politikası', (Ankara, 1974), s.6; Çiller, T., 'Türk Sanayiinde İthal İkamesi ve Koruma Politikası', C.1, (İstanbul, 1977), I.K.V. Yay., ss.11-12

(17) Kepenek, Y., 'Türk Sanayiinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme', *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme Sorunları*, (Ankara, 1974), ss.24-25; Güllalp, H., 'Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri', *Yurt Yayınları*, (Ankara, 1987), s.27

(18) Çiller, op. cit., s.30

(19) Alpar, C., op. cit., ss.64-65; Keyder, Ç., 'Türkiye'de Devlet ve Sınıflar', İletişim Yay. (İstanbul, 1989), ss.110-111

(20) DPT, II.BYKP, (Ankara, 1967), s.67

(21) Öyle ki, 1963-1967 döneminde %3.2 olan bu oran, 1968-1972 döneminde %3.8, 1973-1977 döneminde de %3.5 olmuştur. Bkz. DİE, İstatistik Yıllıkları, (Çeşitli Yıllar)

(22) World Bank, 'Turkey: Policies And Prospects For Growth', (1980, March), ss.8;255

(23) Bu alanda yapılan belli başlı üç çalışmadan da çıkan sonuç yaklaşık olarak bunu göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Çiller, ibid., Alpar, ibid.; H. Seyidoğlu, 'Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası', (Ankara, 1982), Ayrıca bkz. Tablo 2-3

(24) DPT, 'Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Yıl', (Ankara, 1973), s.294, (Tablo 190); 'IV.BYKP', s.237, (Tablo 142)

(25) DPT, I. BYKP, ss.42-42; 'II. BYKP', ss.122;370

(+) Burada irrasyonel ve sistemsiz korumacılık deyimi siyasal iktidar ve sermayedarlar-girişimciler arasında, sermayeden sınıfın bir baskı grubu olduğu çerçevede, korumayı çıkarlarının olduğu (her) alanlara yayması ve sürekli kılması başarmaları ile ilgilidir.

(26) Veriler için, DPT, 'V.BYKP', ss.69-71; idem, '1989 Yılı Programı', ss.148-150

(27) TÜSİAD, 'İstikrarlı Kalkınma ve Yeniden Sanayileşme İçin Çözümler', (İstanbul, 1989), ss.30-33

(28) Baykal, O., ve Gülmez, I., '24 Ocak Kararlarından Sonra İhracatımızdaki Gelişmelerin Çeşitli Açılardan Analizi', M.P.M. yay., ss.98-99

(29) Bu gelişmede yabancı sermaye hareketlerine özellikle dış borçlanmaya bir etken olarak dikkat çekmek gerekir.

Dünü ve Bugünüyle

TOPLUM VE EKONOMİ

Editör
Yavuz CEZAR

Yayın Kurulu

M. Şükrü HANİOĞLU - Merih İPEK - Oğuz NOYAN - Faruk SÖNMEZOĞLU - Burhan ŞENATALAR
Sayı: 2, Eylül 1991

Ahmed Güner SAYAR : Türk Bilim Kafasının Doğuşunda Batı Tesiri

Sahir KARAKAYA : Produktivite Yatırımları ile Kapasite Yatırımları Arasındaki
Tercihi incelemek Üzere Bir Clay - Clay Modeli Kurma Denemesi

İlter TURAN : Stability Versus Democracy : The Dilemma of Turkish Politics

Şevket PAMUK : 17. Yüzyılda Avrupa'da Basılan Kalp Paralar Osmanlı
Piyasalarında Niçin Kabul Görüyordu?

Pertev BİLGEN : Osmanlı İmparatorluğu'nda Hukuk Devleti Fikri ve 3 Mayıs 1840
Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu

N. TUNCER, H. KIRMANOĞLU : 18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii

Turgut TARHANLI : Uluslararası Uzaktan Algılama Faaliyetleri : Bir Hukuk ve
Teknoloji İkilemi

M. Şükrü HANİOĞLU : Karl Süsseim-ibrahim Temo Mektuplaşması Ve Jön Türk
Hareketi

Abone Ve İstekleriniz İçin: BAĞLAM Yayıncılık
Ankara Caddesi No: 13/1 Çağaloğlu 34410 İstanbul, Tel: 513 59 68

TÜRKİYE VE AVRUPA TOPLULUĞU: TAM ÜYELİĞİN GELECEĞİ

Nuri ŞENEMEK

Ekonomist (Belçika)

Kuşkusuz, 1989 yılından bu yana, uluslararası alandaki bazı gelişmeler Türkiye'nin AT'ye tam üyeliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu gelişmeleri üç grupta toplayabiliriz:

1) AT'nin, Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna karşı alınacak tavrın bir karara bağlanmasını 1992 (iç ekonomik sınırların kaldırılması) den sonraki döneme bırakması;

2) Avusturya'nın Topluluk'a tam üyelik için başvurusu;

3) Doğu Avrupa'daki gelişmeler.

Komisyonun Tavrı

14 Nisan 1987 tarihini taşıyan Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna AT Komisyonunun ekonomik açıdan yaklaşımı iki noktada odaklanmaktadır: a) En erken 1992'ye değin AT'nin, 1 Temmuz 1987'de yürürlüğe giren Tek Senet (Acte Unique)'in de öngördüğü üzere olağan üstü bir durum olmaması halinde, bütünleşmeyi öncelikli hedef olarak benimsemesinin gerekliliği, dolayısıyla bu zaman sürecinde herhangi bir üçüncü devlet ile tam üyelik görüşmesine gidilmemesi; b) Bugünkü koşullarda Türkiye ile tam üyeliğe gidilmesinin Türk ekonomisine çıkarabileceği uyuşum sorunları. (1)

Komisyon, Türkiye'nin başvurusu karşısında AT'nin bütünleşme hedeflerini ön plana almakla birlikte Türk ekonomisi açısından kaygılarını da açıkça belirtmek gereğini duymuştur. Bu konuda Komisyon raporunda aynen şöyle demektedir: " (...) Ne ekonomik ne de politik alanda, Türkiye, uyuşum sorunlarının orta vadede üstesinden gelebileceği kanısını uyandırmamaktadır." Komisyon raporunda her ne kadar Türkiye'nin 80'li yıllarda gösterdiği bazı ekonomik performansların (büyüme hızı, dışsatım artışı) altını çizse de, aşağıda belirtilen yapısal sorunların aşılmasını kaçınılmaz olarak görmektedir:

- Sanayi ve tarım alanında gözlemlenen (AT'ye göreli olarak) önemli aykırılıklar;
- Makroekonomik dengesizlikler;
- Sanayi sektöründe uygulanan aşırı korumacılık;
- Sosyal güvenlik sisteminin yetersizliği.

AT, Yunanistan (1980), İspanya ve Portekiz (1986) gibi gelişmekte olan ülkeleri bünyesine katmakla ağır yükümlülükler almıştır. Bu üç ülke ekonomisi AT geneline göre önemli geçikmeler arz etmektedir. Bu durumun giderilmesine katkıda bulunmak için AT önemli ölçüde yardımlarda bulunmaktadır. Bu deneyimin ışığında, Komisyon raporunda Türkiye'nin tam üyeliğinin AT sosyal fonlarına getireceği yükün bu son üç ülkeninkinden ö-

nemli olacağını vurgulamaktadır. (2) Bu bağlamda, olanakların 1992'ye değin ekonomik ve mali bütünleşmenin gerçekleştirilmesine seferber edildiği bir dönemde Türkiye'nin tam üyeliği Topluluk'un orta vadeli hedefleri ile çelişkili bir görünüm arz etmektedir.

Geçmişin Işığında 1992 Sonrası

AT, Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna henüz bir yanıt vermemiş olsa da genel eğilimin Komisyonun görüşü doğrultusunda olduğu gün geçtikçe açıklık kazanmaktadır. Bu durum Türkiye'nin orta vadede her türlü tam üyelik olasılığını ortadan kaldırmıştır. Yukarıda saydığımız nedenler dolayısıyla, ayrıca Türkiye'nin, ekonomik bütünleşmenin önemli bir aşaması olan gümrük birliğine gidilmede biriktirdiği önemli gecikmeler de (3) göz önüne alındığında, AT'nin bu tutumunun hiç de sürpriz olmadığı açıktır. Ancak, tam üyeliğin 1992'den sonraki döneme kalması bunun gerçekleşebilme koşullarındaki belirsizliği önemli bir ölçüde artırmıştır. Ortaya yeni bir durum çıkmıştır: Söz konusu olan, Türkiye'nin, bundan böyle oluşmakta olan değil, en azından ekonomik ve mali, hatta belli derecede sosyal alanda gerçekleşmiş bir topluluğa tam üyeliğidir. Bu durumun Türkiye'nin tam üyelik koşullarını her bakımdan daha da güçleştireceği kesindir. Bir yandan Türkiye daha geniş kapsamlı düzenlemelere gitmek zorunda kalacak diğer yandan ise Topluluk'un bütünleşme çevresindeki talepleri artacaktır. 1992, sermaye mal ve hizmet serbest dolaşımının önündeki hukuki ve yönetsel engellerin tamamen yok edildiği bir dönüm noktasıdır. Ancak, Topluluk'u oluşturan ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ve ekonomik yapılarındaki farklılıklar göz önüne alınırsa ekonomik bütünleşmenin bir türdeşleşmeye (homogénéisation) dönüşmesi daha da uzun zaman isteyecektir. Bu bağlamda AT'nin Türkiye'nin tam üyeliğine bugünkü yaklaşımının 1992'den sonra da uzun süre geçerliliğini koruması kuvvetle olası görünmektedir.

Türk ekonomisinin uzun zamandır içinde bulunduğu ve giderilmesi uzun vadeli ve ulusal uzlaşımli politikalarla olası olan ekonomik sorunları da bu beklentiyi güçlendirmektedir. 1970'li yılların başlarında belirginlik kazanan birtakım yapısal sorunlar çözümlenememiş, aksine genel politik istikrarsızlığın da yol açtığı kısa vadeli yaklaşımlarla daha da vahimleşmiştir. Dış ticaret dengesinde gözlemlenen açıklar giderek büyüyen boyutlar kazanmıştır. İran-Irak savaşının yarattığı olumlu konjonktür de, dışalım eğiliminin yapısal nedenlerden yüksekliği nedeniyle, dış ticaret dengesinin sağlanmasında kalıcı bir gelişme elde edilmesine yetmemiştir. Bu durum, dış borç yükünün katlanmasında da belirleyici bir rol oynamıştır. Kişi başına milli gelirden artış sağlanamaması ve gelir dağılımındaki şiddetli bozulma refah seviyesindeki AT'ye görece farkı önemli ölçüde artırmıştır. Nitekim, kişi başına GSYİH Türkiye de 1.000 dolardan

(1976) 1.296 dolara (1989) geçerken, aynı dönemde bu rakamlar Yunanistan da 2.400 dolardan 4.720 dolara, İspanya da 2.890 dolardan 7.449 dolara, Portekiz'de 1.630 dolardan 3.760 dolara, Benelüks ülkelerinde yaklaşık 6.500 dolardan 15.000 dolara, Fransa ve Almanya da ise yaklaşık 7.000 dolardan 18.200 dolara yükselmiştir (4) (Tablo 1.). Bu arada, yüksek enflasyon oranı ve 1980'li yıllarda izlenen gelir politikası gelir dağılımını sabit gelirlielerin aleyhine önemli ölçülerde bozmuştur. Böylece ücret gelirlerinin milli gelirdeki payı % 15'lere kadar gerilemiştir. Bu oran Benelüks, Almanya, Fransa gibi ülkelerde gözlemlenenin dörtte birinden daha azdır; İspanya, Portekiz ve Yunanistan da gözlemlenen oranların ise yaklaşık üçte birine eşittir. Başlıca kaynağının parasal olduğu çeşitli çalışmalarca kanıtlanmış olan enflasyonun yapısal karakteri de giderek ağır basmış ve devletin ekonomik rolünün yeniden ve gerçek temellerde belirlenmesinin kaçınılmazlığını ortaya çıkarmıştır. Yüksek enflasyon, gelir dağılımının yanında, özel sektör yatırımları ve dış sermaye girdisi üzerinde de olumsuz rol oynamış, dolayısıyla, ekonomik gelişmede önemli oranda frenleyici bir unsur oluşturmıştır. Türkiye, Ortaklık Anlaşmasının öngördüğü gümrük indirimlerini gerçekleştirememiş ve tam üyeliğin ilk önemli etabı olan gümrük birliğini gerçekleştirmediği yükümlülüklerini yerine getirmede önemli gecikmeler göstermiştir. Bu durum, AT nezdinde de, Türkiye'nin uyum kapasitesi konusunda güvensizlik telkin etmiştir. AT'yi endişelendiren bir diğer önemli konu da Türkiye'nin % 2.5'lük yıllık nüfus artış oranıdır. Bu oran, % 0.3 olan AT ortalamasının (Almanya da negatif, Benelüks ülkeleri, Fransa, Danimarka ve İngiltere'de yaklaşık olarak sıfır) çok üstünde olup büyüme hızının kişi başına gelir ve istihdam üstündeki olumlu etkilerini de iptal etmektedir. Bu bağlamda, sanayi sektöründeki önemli büyüme hızı ve yüksek orandaki kamu sektörü yatırımlarına rağmen işsizlik sorunu giderek ağırlaşmaktadır. Diğer yandan ise istihdamın sektörel dağılımı AT'ye görece aykırı bir görünüm arz etmektedir. Tarım sektörü günümüzde istihdam konusundaki birincil önemini hâlâ korumaktadır. Bu sektörün genel istihdamdaki payı % 55 olup bu oran % 8 olan AT ortalamasının oldukça üstündedir. Aynı oran Yunanistan için % 28, Portekiz için % 21.9, İspanya için ise % 16.1'dir. Bakınız (Tablo 1.)

Somut olarak, geçmişteki gelişmelere bakıldığında, Türkiye'nin AT ile arasındaki, çoğunluğu yapısal nedenlere dayalı farklılıkları gidermesi, diğer bir deyişle, AT'ye görece daha hızlı gelişmesinin güçlüğü anlaşılmaktadır. 1987 sonrası gelişmeler Türkiye'nin AT ekonomisi ile türdeşleşmesini güçleştirici dışsal faktör sayısını da artırmıştır. Bunlardan en önemlisi, hiç şüphesiz AT'nin 1992'den sonra tek bir ekonomik yapı olarak gelişmesini sürdürecektir. Bu durum gerek rekabeti artırması, gerekse piyasa boyutlarını büyüt-

İstihdamın Sektörel Dağılımı
(1989)

Kişi Başına GSYİH
(Dolar)

Ülke	% Tarım	% Sanayi	% Hizmet	1976	1980	1989
Almanya	5.2	40.5	54.3	7250	13310	18280
Belçika	2.9	29.7	67.4	6710	11820	14071
Danimarka	5.9	28.2	65.9	7590	12950	19750
Fransa	7.1	30.8	62.1	6550	12140	18151
Hollanda	4.9	25.5	69.6	6500	11850	14530
İngiltere	2.4	29.8	67.8	3910	9340	11765
İrlanda	5.7	28.7	55.5	2510	5190	8295
İspanya	16.1	32.0	51.8	2890	5650	7449
İtalya	10.5	32.6	56.8	3040	6910	13224
Lüksemburg	3.7	32.9	63.4	6280	12570	16138
Portekiz	21.9	35.8	42.3	1630	2430	3761
Yunanistan	28.5	28.1	43.4	2400	4210	4719
AT (12)	8.10	32.77	59.10			
Türkiye	55.7	18.1	26.2	1000	1170	1296

O.E.C.D. Economic Survey

mesi ve kaynak kullanımındaki etkinliği artırması açısından AT'nin ekonomik gelişmesinde hızlandırıcı rol oynayacaktır. Dolayısıyla, olağanüstü (dolayısıyla beklenmedik) ve elverişli konjonktürel gelişmelerin dışında Türkiye ile AT arasındaki gelişme farklılıklarını oluşturan faktörlerin daha da belirginlik ve güç kazanması kaçınılmaz görünmektedir. Bu bağlamda, tam üyeliğin 1992'den sonraki döneme sarkması Türkiye açısından bütünleşmeyi daha ağır koşullara bağlayacaktır.

Avusturya'nın Üyelik Başvurusu

Bütünleşme sürecinin öncelik ve hız kazandığı AT'de genişlemeye olan eğilim giderek azalırken Topluluk'a dışarıdan duyulan ilgi giderek artmaktadır. Macaristan birçok kere AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmayı amaçladığını bildirmiştir. Norveç'de ise AT'ye tam üyelik lehinde yeni bir kamuoyu oluşmaktadır. Ancak bu konuda en somut örnek Avusturya'nın 17 Temmuz 1989'da AT'ye yaptığı tam üyelik başvurusudur. Her ne kadar bu ülkenin "Bağlantısızlar" üyesi olması (dolayısıyla NATO üyesi olmaması) bazı üye ülke yetkililerinde çekimserlik uyandırmış olsa da, bu durum, adaylığının Almanya tarafından desteklenmesi ve Avusturya'nın Avrupa'nın tarihi kültürel yapısındaki yeri, politik ve stratejik konumunun önemi ve AT ortalamasının üstünde bir gelişmişlik seviyesiyle fazlasıyla dengelenmektedir. Avusturya, birinci petrol bunalımı ile patlak veren genel ekonomik bunalımdan en az etkilenen Batı Avrupa ülkeleri arasındadır. Yakın geçmişte AT geneline göre önemli bir işsizlik sorunu tanımamış olan bu ülkede son on yıllık işsizlik oranı % 3.5 civarında seyretilmektedir (AT: % 12). Avusturya ayrıca istihdamın sektörler arası dağılımı açısından da AT ile önemli benzerlikler arz etmektedir (tarım: % 8.6, sanayi: % 37.7, servis: % 53.7) (5). Dış ticaretinin de % 70'ini AT ile gerçekleştiren ve EFTA (European

Free Trade Association: Avrupa Serbest Ticaret Birliği) üyesi olan Avusturya'da kişi başına yıllık gelir de günümüzde 16.000 dolar civarındadır. Genel ekonomik seviyesiyle AT genelinin üzerinde olan Avusturya AT için, (Türkiye'nin aksine) bir potansiyel "net kaynak sağlayan" (contributeur net) ülke görünümü arz etmektedir. Bu itibarla da gelecekte AT nezninde Türkiye için ciddi bir rakip oluşturmaya aday görünmektedir.

Doğu Avrupa'daki Gelişmeler Ve AT

Türkiye-AT ilişkilerine tam üyelik perspektifinde yeni boyutlar kazandıracak bir diğer gelişme de Varşova Paketi'ndeki hızlı çözülme ve bunun paralelinde Doğu Avrupa ülkelerinin hızlı bir liberalleşme süreci içine girmeleridir. Bu durum doğal olarak AT'nin Doğu Avrupa ile ilgili izlediği ekonomik politikalarda köklü değişikliklere yol açmıştır. AT'nin Doğu Avrupa ülkelerine yaptığı yardımlar çeşitlenerek artmaktadır. Genel olarak Macaristan ve Polonya gibi liberalleşme sürecinde başı çeken ülkelere yönelik olan bu yardımlar çeşitli şekiller almaktadır: Daha çok Polonya ve son zamanlarda Sovyetler Birliği'nin yararlandığı gıda yardımları. Büyük bir oranda Polonya ve Macaristan'a yönelik mali yardımlar. AT'nin bu son iki ülke yararına programladığı mali yardımların toplam tutarı 2.5 milyar doları bulmaktadır (6). Ayrıca bu iki ülke Avrupa Kalkınma Bankası'nın kredilerinden de yararlandırılmaktadır (7). Ancak AT'nin Doğu Avrupa ülkeleri yararına mali alanda en önemli girişimi (Türkiye'nin de % 1.5 sermaye payı ile donör ülke olarak kurucusu olduğu) Avrupa Kalkınma ve Yeniden Yapılanma Bankası'nı kurmak olmuştur. Fransa Cumhurbaşkanı F.Mitterand'ın girişimi ile kurulan ve tüm AT ülkelerinin ortağı olduğu bu bankanın başlıca kuruluş amacı Doğu Avrupa'nın kalkınma ve yeniden yapılanma çabalarına finansman yoluyla ve doğrudan katkıda bulunmaktır. AT'nin

Doğu Avrupa ile ilişkileri bununla da kalmayıp geniş kapsamlı bir kalkınma için iş birliği temeline oturtulmak istenmektedir. Nitekim, AT Komisyonu Başkanı Jack Delors, 17 Ocak 1990 tarihinde Avrupa Parlamentosu önünde yaptığı konuşmada Doğu Avrupa ülkeleri ile işbirliğinin teknik, bilimsel, çevresel, kültürel ve ticari alanlara da yayılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur (8). Tümüyle Doğu Avrupa ülkeleri yararına kurulan ve teknik alanda işbirliğini amaçlayan Avrupa Meslek Edindirme Vakfı (Fondation Européenne pour la Formation Professionnelle) bu alanda en somut örneği oluşturmaktadır. AT'nin Doğu Avrupa ülkeleri lehine oynadığı bu etkin rol çeşitli kaygılardan kaynaklanmaktadır. Bunların başında şüphesiz, doğuda kalıcı, çoğulcu demokratik ve istikrarlı rejimlerin yerleşmesi kaygısı gelmektedir. Ekonomik açıdan ise, bu ülkelerdeki ekonomik kalkınma süreçlerini hızlandırarak bir yandan AT mamulleri için yeni pazarların gelişmesine katkıda bulunmak diğer yandan ise az gelişmişliğin AT üzerindeki olumsuz etkilerinin (işçi göçü gibi) önüne geçmektir. Ancak temelinde yatan neden ne olursa olsun, AT'nin Doğu Avrupa'nın kalkınmasında aldığı bu etkin rol Türkiye'nin AT'ye tam üyeliği açısından frenleyici bir unsur oluşturabilir. Zira, AT'nin dış ekonomik ilişkilerindeki bu beklenmedik gelişme, bu ülkeleri, gelişmesi, dolayısıyla AT'ye tam üyeliği belli oranlarda AT yardım ve kalkınma fon kredilerine bağlı olan Türkiye ile dolaylı ve defacto bir rekabet içine sokmuştur.

Sonuç

Türkiye-AT ilişkileri, tam üyelik perspektifinde yeni bir döneme girmiştir. Tam üyelik görüşmelerinin 1992'den sonraki döneme kalması bu konudaki dışsal faktör sayısını, dolayısıyla belirsizliği önemli oranda arttırmıştır. Türdeşleşmenin birincil hedef olarak benimsendiği AT'de coğrafi genişleme için eğilim ve ekonomik argüman da giderek azalmaktadır. Buna karşılık Topluluk'a dıştan duyan ilgi giderek artmaktadır. Bu bağlamda Türki-

ye'nin AT'ye tam üyelik projesi gelecekte Avusturya gibi güçlü bir ekonominin rekabetiyle karşılaşacaktır. Türkiye özelinde ise, son yirmi yıldır tanıyan ve kısa vadeli yaklaşımlarla giderek vahimleşen, ve büyük çoğunluyla yapısal bir özellik taşıyan ekonomik sorunlar, diğer yandan da gümrük birliği çerçevesinde biriktirilen önemli gecikmeler AT'nin Türk ekonomisinin uyum kapasitesine olan güvenini sarsmıştır. Bu bağlamda ve AT'nin, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in tam üyelik deneyimlerinin de etkisiyle, Türkiye gibi AT geneline göre önemli gecikmeler arzeden ve kalkınması önemli oranlarda dış yardım ve anamal girdisine bağlı bir ülkeyi bünyesine katmaktaki çekimserliği artmaktadır. Bu duruma Doğu Avrupa'daki gelişmelerin de katkısı yadsınamaz.

DİPNOTLAR

(1) - Bkz. Avis de la Commission sur la Demande d'Adhésion de la Turquie; Commission des Communautés Européennes; Bruxelles, 18 décembre 1989.

(2) - Avis de la Commission... op.cit.

(3) - Bkz a) Mustafa Altıntaş; Tek Pazara Giderken AT-Türkiye Ekonomik İlişkilerine Yeniden Bakış; İktisat Dergisi, no. 293, Nisan Mayıs 1989 b) Avis de la Commission.. op. cit.

(4) - O.E.C.D. Economic Surveys.

(5) - O.E.C.D. Economic Surveys.

(6) - Bunun 1.5 milyar doları Macaristan'a gidecektir. Üç etapta yapılması planlanan bu yardımın tamamı için AT uluslararası borsalardan borçlanmayı planlamaktadır. Böylece AT tarihinde ilk kez üçüncü bir ülkeye yardım için dış borçlanmaya gidecektir.

(7) - Detaylı bilgi için bkz. Dr.Reville Sarat: L'Assistance de la Communauté à la Pologne et à la Hongrie; in Revue du Marché Commun, no:333, Janvier 1990.

(8) - Le Monde Diplomatique (Fevrier 1990): Trouver de nouvelles formes d'association à la Communauté; par Pierre Rocquort.

SAY YASASI VE TERMODİNAMİĞİN İKİNCİ YASASI: BİR NOT

Erol ORTABAĞ

Hacettepe Ü. Maliye Bölümü

I- Say Yasası

Jean Baptiste Say, A.Smith'den beri gelen klasik iktisadî Fransa'da ve dolayısıyla Kara Avrupa'sında tanınan ilk Fransız klasik iktisatçısıdır. İşadamları, asker, politikacı olarak hayatı boyunca değişik işler yapmıştır. Uzun süre İngiltere'de yaşamıştır. Klasik iktisada bazı kişisel katkıları da içeren eserini 1803 yılında yayınlamıştır. Bunun kendi sağlığında, sonuncusu 1826'da olmak üzere, beş baskısı yapılmıştır. Say, Fransa'da belki ilk kez olmak üzere, 1816 yılında iktisat dersleri vermiştir, 1830 yılında Fransız Koleji'ne iktisat profesörü olarak atanmıştır.

Say'ın kendi adıyla Say kanunu diye anılan malların üretim veya sürümüne ilişkin doktrin veya teorisine göre kapitalist ekonomide genel bir aşırı üretim olması imkansızdır. Belirli bir mal bir süre aşırı miktarda üretilebilir ama bütün mallar için aşırı-üretim söz konusu olamaz. Aşırı miktarda üretilmiş malın üretimi, belirli bir süre içinde, piyasanın normal işleyişiyle kısılmak zorunda kalır ve tekrar talebe uygun bir düzeye düşer.

Say, görüşünü paranın iddihar edilmek veya gömülmek için elde edilmek istenmesinde halinde bile geçerli sayıyordu. Çünkü, para nihayet para-dır ve mutlaka mal satın almakta kullanılacaktır. Gömen tarafından bu fonksiyonunu görmekten alıkonan para, ona miras sıfatıyla kalan, sahip olan ya da herhangi bir şekilde eline geçen talihli kimse tarafından satınalmalar için kullanılacaktır. Görüşünün sağlamlığına olan sarsılmaz inancı, Say'ın bu görüşü, Sismondi ve Marx tarafından yanlışlığı gösterilip reddedilmekle beraber, 1930'lara yani Keynes'e gelinceye kadar çok uzun bir dönem boyunca doğru olarak kabul edildi. Ve kapitalist sistemin gerçek mahiyet ve işleyiş mekanizmasının anlaşılmasına yönelik araştırmaların yapılmasını engelleyen nedenlerden birini teşkil etti.

Keynes, öteki iktisatçıların Say Kanunu'nu düşünmeksizin kabullenerek sonra da, gerçekte olup biten şeyleri reddettiklerini gösterebilmişti. Kitabının aslında imkansız şeyler olmayan depresyon ve işsizliğin, bu ekonominin yöneldiği ve ondokuzuncu yüzyıl liberalizminin temel direği olan özel çıkarlarla kamu çıkarlarının uyumluluğu masalının son bir kez daha çürüdüğünü gösteren normlar olduğunu belirterek kapitalist iktisadın güçlü bir analizini yapmaya koyulmuştu. Ancak, Keynes işin burasında o toplumun eleştirisini yapmayı bırakmıştır.

Say, iktisadi faaliyeti üretim-dolaşım-dağılım-tüketim şeklinde dört safhaya ayırmıştır. Say'ın bu dörtlü tasnifi kendisinden sonra gelen kuşaklarca

Denize ulaşmayı başarmış küpün önünde

irmaklar bile diz çöker.

Mevlânâ

da benimsenmiştir.

Say Kanunu'na göre, esas olan malların mallarla mübadele edilmesidir. Para sadece bir araçtır. Şu halde gerçek satınalma gücü, para değil mallar tarafından temsil edilir. Bir mal üretildiği zaman yalnız arz yapılmış olmaz aynı anda ve aynı miktarda bir talepte yaratılmış olur. Örneğin bir çift ayakkabı üretmiş olan bir kimse, yalnız bunu satmak (arz etmek) istemeyecek, fakat aynı zamanda ayakkabıya eş değerde diğer bir mal ya da mallar satın almak (talep etmek) isteyecektir. Bütün diğer mallar için de durum aynıdır. Demek oluyor ki piyasaya mal arzeden herkes, bir taraftan malını satmaya çalışırken diğer taraftan da eş değerde başka mallar almaya uğraşacaktır. Ve böylece piyasadaki arz ve talep birbirine daima eşit olacaktır.

Say Kanunu, genel talep yetersizliğinin (genel üretim bunalımının) olanaksız olduğunu iddia etmekle beraber, özel talep yetersizliğinin (özel üretim bunalımının) mümkün olabileceğini kabul eder. Çünkü tek tek bazı malların talepten fazla üretilmeleri elbette ki olanaklıdır. Ancak, Say'a göre böyle bir durum uzun süre devam edemez. Talepten fazla üretilen malların fiatları derhal düşeceğinden, üreticileri zarar etmeye başlar ve üretimlerini mevcut talebe göre ayarlar. Demek oluyor ki, fiyat mekanizması özel talep yetersizliklerinin uzun süre devam etmesini önler.

Paranın bulunmadığı, malların mallarla değiştirildiği bir takas ekonomisinde belli bir mal için arz fazlasından, ya da aynı anlama gelmek üzere talep azlığından bahsedilebilir, fakat malların tümü için genel bir arz fazlası ya da talep eksikliği söz konusu olamaz. Çünkü böyle bir ekonomide bir malın üretimi diğer malları talep edebilmek için yapılmaktadır. Bir başka deyişle, malların üretimi, bu üretimin yarattığı satın alma gücüne eşit miktarda toplam talep yaratmaktadır. Herhangi bir mala karşı talep, arza kıyasla düşükse, diğer malların veya malın talebi arza göre fazla demektir. Bu nedenle belli bir malın alıcısı olmamasından bahsedilebilir, fakat aynı anda da başka malların alıcısı olduğu halde satıcısının bulunmaması, genel bir talep fazlasından bahsetme olanağını ortadan kaldırır.

Paranın hiç kullanılmadığı takas ekonomilerinde toplam taleple toplam arz, değiştirilen malların nisbi fiyatları (değişim oranları) ne olursa olsun daima birbirine eşit olacaktır. Bir başka deyişle, toplam arz ve toplam talep eşitliğinin nisbi fiyat yapısıyla ilişkisi yoktur.

Say Kanunu aşağıda sıralanan varsayımlara dayanır:

- Fiyatlar maliyetlerine eşittir.
- Maliyetler gelirlere eşittir.
- Bütün gelirler derhal harcanmaktadır.

Bu varsayımlara göre üretilen malların maliyeti

üretim katılan faktörlerin gelirini teşkil etmektedir. Bireyler elde ettikleri bu gelirleri diğer malları satın almak için kullanırlar. Gelirlerinin hepsi harcandığından bütün mallar satılmakta, kısaca her arz kendi talebini yaratmaktadır. Bu durumda arz ve talep eşitliği gerçekleşen, toplam üretim arza dolaşısıyla toplam tüketime eşit olmaktadır.

Say Kanunu'nundan elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Pazarın çokluğu ve genişliği ülkedeki üreticilerin ve üretimin çokluğuna bağlıdır.

- Üretici elde ettiği geliri, paranın elde tutmaktan doğacak maliyeti yüksek olacağından bunu hemen harcama yoluna gitmelidir.

- Kesimlerden birinin başarılı olması diğer kesimlerin gelişmesine, dolayısıyla bir üretim kesiminin refahı diğer kesimlerin refahına bağlıdır.

- Ekonomideki dengesizliklerin nedeni üretim kısıtlılığıdır.

- Ülkeleri tarım, sanayi ve ticaret ülkeleri diye ayırmak gereksizdir. Çünkü bir ülke tarımda ileri ise bunun nedeni ticaret ve sanayinin gelişmiş olmasıdır. İktisadi kalkınmayı hızlı sanayileşme sağlayabilir.

- Sanayiye geliştirmek için ise ihtiyaç ve zevklerin uyarılması gereklidir.

- Ticaret malların mübadelesidir ve para bu mübadele karşılığı para ile ödenen malların mallarla mübadelesidir. Bu nedenle dış ticaret bilançosu açık veren bir ülke ihracat yoluyla borcunu her zaman ödeyebilir.

- Gömüleme irrasyonel bir davranıştır.

- Toplam arz ve toplam talep birbirlerine bağımlıdır (interdependent).

II- Termodinamiğin İkinci Yasası

Termodinamiğin ikinci yasası kısaca entropi olarak bilinir. Entropi, bir denge durumundan başlayıp bir denge durumunda son bulan olayda, sistemin ve çevrenin toplam entropisi artar, biçiminde tanımlanan ikinci yasa anlamını bulur. İkinci yasa deney sonuçlarının bir genellemesidir.

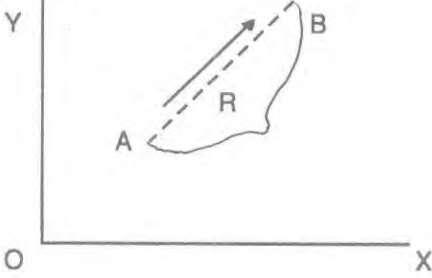
Yasanın açık olarak anlaşılabilmesi tersinir ve tersinmez olayların tanımlarının bilinmesine bağlıdır.

a. Tersinmez Olaylar

Hacmi V olan bir silindir-piston sistemi içinde, basıncı p sıcaklığı T olan bir gaz gözönüne alalım. Sistem denge durumunda bulunduğunda basınç ve sıcaklık gibi termodinamik değişkenler zaman içinde sabit olan değerlerini korurlar. Silindirin tabanı hariç duvarlarının ısıyı hiç geçirmediğini varsayalım. Sistem, T sıcaklığını sabit tutup hacmini yarıya indirerek başka bir denge durumuna getirelim.

Pistonu çok hızlı bir şekilde bastırdıktan sonra sistemin depo ile termodinamik dengeye gelmesini bekleyelim. Piston hareketi sonucu silindirin içindeki gaz karıştığından, basıncı ve sıcaklığı bilinemez. Olay olmadığından hiç bir V değerine karşılık gelen basınç değeri de belli değildir. Bu nedenle sistemin basınç-hacim grafiği çizilemez. Böyle bir olay, tersinmez olay olarak adlandırılır.

Bir sistem dengede iken dengesizlik durumu ortaya çıkarsa ya da durağanlık değişirse ne olur? Bunun için A ve B gibi iki nokta seçelim. Grafikte gösterirsek:

R yolu A ve B noktaları için dönüşlü bir yoldur, bununla beraber ABRA yolu ise dönüşsüzdür. Dönüşsüz (tersinmez) bir olay için Clausius teoremi;

$$\oint \frac{dQ}{T} \leq 0 \text{ dir.}$$

Buradan dönüşsüz olaylar için entropi tanımı çıkarılabilir.

$$\int_{A \text{ dönüşsüz}}^B \frac{dQ}{T} + \int_{B \text{ dönüşlü}}^A \frac{dQ}{T} \leq 0$$

$$\text{i.e.} \quad \int_{A \text{ dönüşsüz}}^B \frac{dQ}{T} \leq \int_{A \text{ dönüşlü}}^B \frac{dQ}{T}$$

Ama,

$$\int_{A \text{ dönüşlü}}^B \frac{dQ}{T} = S_B - S_A \quad ? \text{ Buradan}$$

$$\int_{A \text{ dönüşsüz}}^B \frac{dQ}{T} \leq S_B - S_A \quad \text{veya} \quad dS \geq \frac{dQ}{T}$$

Bu denklem $dS \geq \frac{dQ}{T}$ entropi artış kanunu

olarak bilinir ve şu şekilde ifade edilir:

İzole edilmiş sistemin entropisi azalmaz.

b. Tersinir Olaylar

Tersinir veya dönüşlü olaylara gelince. Bunun için tersinmez olayları açıklamakta kullandığımız örneği kullanabiliriz.

Pistona çok yavaş bir biçimde bastıralım. (Piston ve duvarları arasında sürtünme yok). Örneğin pistonun üstüne teker teker kum taneleri koyarak hareketini sağlayalım. Pistonun hareketi süresince gazın basıncı, hacmi ve sıcaklığı bilinen büyüklüklerdir. Pistonun üstüne ilk önce birkaç tane kum tanesi koyalım. Bu hacmin bir miktarı küçülmesini sıcaklığın ise biraz artmasına yol açar. Sistem denge durumundan yalnızca çok küçük bir miktarda sapmış olsun. Çok kısa bir zaman içinde, bir miktar ısı depoya aktarılır. Sistem ve depo aynı sıcaklığa sahip olunca, ısı iletimi durur ve sistem yine denge durumuna döner. Pistonun üstüne birkaç tane daha kum tanesi bırakalım, hacim yine bir miktar küçülür. Sistem yine belli bir süre sonra denge durumuna döner. Bu işlemi, sürekli tekrarlayarak, başlangıçtaki amacımız olan şeyi, yani hacmi ilk hacminin yarısına düşürmek mümkündür. Bu işlem süresince sistem hiçbir zaman denge durumundan büyük miktarda sapma göstermemiştir. Aynı işlemi, basınca çok daha küçük artmalar, ard arda vermek suretiyle tekrarlandığında, denge durumundan olan sapmalar daha da küçük olur. Şayet sisteme dışarıdan uygulanan değişimlerin sayısı sonsuz olarak artırılıp değişimin büyüklüğü sonsuz olarak küçültülürse sistem ardı ardına gelen denge durumlarından geçerek sürekli bir şekilde değişir.

Gerçek hayattaki birçok olay dönüşsüzdür. Örneğin buzun erimesi, bardağın yere düşüp kırılması vb. İdeal durum tersinir olan durumdur. Tüm çaba tersinmez bir durumdan mümkün olduğunca tersinir bir duruma geçmek için gösterilir. Bunun nedeni, tersinir olaylarda sistemin entropisi artmasıdır, ancak çevrenin entropisi sürekli olarak artar. Kayıp bu nedenle yoktur veya çok azdır. Newton mekaniği ve bu mekanik görüş çerçevesinde oluşturulan paradigma (zaman oku problemi dışlanarak) dönüşlü olaylar üzerine kurulmuştur.

Soğuk bir günde suyun donması olayında olduğu gibi, sistemin bir kısmında entropi azalırken toplam entropinin arttığını görmek her zaman kolay

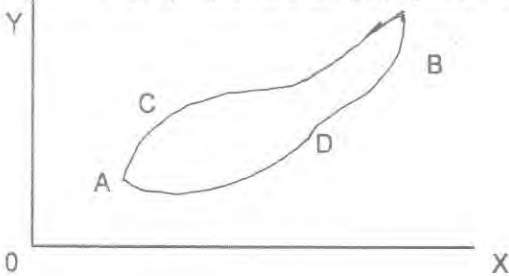
bir iş değildir. Bir elektrik soğutucusunu düşünelim. Soğutucu çalışırken içerdeki düşük sıcaklık daha da azalırken, dışardaki yüksek sıcaklık daha da artar; yani soğutucunun ve odanın entropisi azalır. Ancak soğutucu kendiliğinden çalışmaz. Soğutucunun elektrik motoru elektrik şebekesine bağlıdır ve şebekenin bir ucunda da bir güç üretici vardır. Güç üretici bir kimyasal reaksiyon sonucu yanan bir yakıtla çalışır ve bu da türbinleri döndürür. Toplam entropi değişimini izleyebilmemiz için, kimyasal reaksiyonlar sonucu entropi değişiminin nasıl hesaplanacağını öğrenmemiz gerekir. Bunu yaptığımızda, sistemin tümünün entropisinin arttığını görürüz.

Isı iletimle değil de, ışıma ile aktarıldığı olayları da dikkate almak istersek, entropi kavramını geliştirmemiz gerekir. Işığın yayınlandığı veya soğurulduğu olaylarda, yalnızca madde parçacıklarının momentumunu hesaba kattığımızda, momentumun korunumu ilkesi çiğnenmiş görünür. Bu olaylara ışığın momentumu da eklenince, momentumun korunumu ilkesi tekrar geçerli olur. Buna benzer sonuçlara diğer konularda da varılabilir. Yıldızlar büyük miktarlarda enerji verirler. Sonunda günün birinde soğumaları gerektiğinden entropileri azalır. Bu durum termodinamiğin ikinci yasası ile çelişmekte midir?

Yıldızlar soğurken, uzaya yayılan ışıma da artar. Işımanın entropi artışı dikkate alındığında toplam entropinin, ikinci kanuna uygun olarak, arttığı sonucuna varılır.

Yeryüzünde yaşayan organizmaların büyümesi, ikinci kanunu çiğniyormuş gibi görünür. Topraktaki su ve mineraller ile karbondioksit bir bitkinin yapısına girdiklerinde, entropileri azalır. Çünkü bitki, toprak ve havada var olan hammaddelerden çok daha düzenli ve dolayısıyla da daha az olasılıklı bir makroskopik durumdadır. Bir yandan, organizmanın büyümesi ancak güneşin ışıması ile olur, öte yandan yeryüzü sıcaklığında bir artış olmadan güneşin ışımasını soğurur, çünkü soğuk uzaya ısı taşır. Hem dünyaca soğurulan ve salınan ışımanın entropisini ve hem de büyüyen bitkinin ve çevresinin entropisini hesaba katarsak, toplam entropinin arttığı sonucuna varırız.

Tersinir olay için grafiksel bir şekil çizebiliriz.

Tersinmez olayları anlatırken kullandığımız

simgeleri kullanabiliriz. S entropiyi gösterdiğini biliyoruz. $dS = \frac{dQ}{T}$ idi. Buradan yararlanarak;

$$dS = \frac{dQ_{\text{dönüşlü}}}{T}$$

veya daha açık olarak

$$S_2 - S_1 = \int_1^2 \frac{dQ_{\text{dönüşlü}}}{T}$$

Denklemden görüleceği üzere entropi, duranlığın (state) bir fonksiyonudur. Yine Clausius teoremine göre;

$$\oint \frac{dQ_{\text{dönüşlü}}}{T} = \oint dS = 0 \text{ Buradan};$$

$$\int_{ACB} dS = \int_{BDA} dS = S_B - S_A$$

D yolunun sabit 0 yolunun değişken olması durumunda;

$$\int_{ABC} dS = S_B - S_A$$

Aynı mantıksal yol izlenerek bu sürecin tersi de yazılabilir, ama sonuç değişmez. Entropi her durağan sistem için artmaktadır.

III- Say Kanunu ve Termodinamiğin İkinci Yasası

Say ekonomik süreci üretim-dolaşım-dağıtım-tüketim biçiminde düşünmüştü. Daha sonraki bu şema kolaylık sağlamak üzere, hane halkları ve firmalar arasındaki ve birbirlerine dayalı arz ve talep diagramı biçimine dönüştürüldü. Elbette ki iki sektörlü model çok sektörlü duruma getirilebilirdi. Say, kendisinin kurduğu sistemde sızıntının olmadığını düşünüyordu. Eğer piyasa mekanizması aksak olarak işlemiyorsa o zaman genel bir üretim bunalımından tabii ki bahsedilemezdi. Peki Say'ın görüşlerinin termodinamiğin ikinci yasası ile olan ilişkisi nedir?

Clausius teorimine göre ısı kendiliğinden bir yerden başka bir yere akamaz. Bir sistemde iki cisimden diğerine ısı akışının olabilmesi bu cisimlerin bir biçimde ilişki içinde olmalarına bağlıdır. İşte arz ve talep kavramlarının altında yatan şeyde yukarıda anlatıldığı gibidir. İnsanların ihtiyaçları (burada sınırsız olup olmadığı sorunu önemsizdir.)

birbirlerinden farklıdır. Bu farklılık iletişimin kurulmasının temelini oluşturur. Ekonomik sistemde para kullanılmamaktadır. Dolayısıyla her birey daha önce **bir şekilde** değeri belirlenmiş (kullanılmamaktadır) malları, kendi ürettiği mallarla değişime gidecektir. Görüldüğü gibi tasarlanan sistem, tersinir olay kavramı üzerine kurulmuştur. Tersinir olaylarda, çevrenin ve sistemin entropisinde bir artım olmaz. Bunun nedeni açıktır. Sistem içinde yer alan iki cisimden birisi dQ/T kadarlık ısı kaybederken diğeri dQ/T kadarlık bir ısı kazanır. Burada olsa olsa sistemin entropisi ile çevrenin entropisi arasında dQ kadarlık bir ısı farkından sözedilebilir.

Hanehalkları ve firmalar bazı şeyleri hem arz hem de talep ederler. Burada gerekli nokta, sistemin bütünü düşünülüğünde, hanehalklarının arzı firmaların talebine, firmaların arzı ise hanehalklarının talebine **aynı anda** birbirine eşitlenmediğidir. Ancak bunun sırasının da bir önemi yoktur.

Kısaca Say Yasası, tersinir olayların yaşandığı bir sistem geçerli olabilir. Daha öncede söylendiği gibi tersinir olaylar gerçek hayatta gözlenemezler. Tersinir olayların yaşandığı bir sistem ideal bir sistemdir.

Bu yazı çerçevesinde yaptığımız şey sadece sorular sormak olmuştur. Soruların sorulmasının önemi ise ortadadır. Ortaya çok iyi şeyler konulmamışsa da bu ileride konulmayacak demek değildir. Konu hakkında bilgiler arttığı zaman daha aydınlatıcı sonuçlar elde edileceği açıktır. Yazımızı herhangi bir görüş belirtmeden iki ünlü kişinin görüşleriyle bitirelim.

"Geleneksel kültür ölçütleriyle yüksek öğrenim görmüş sayılan, bilim adamlarının bilgisizliğine inanmadıklarını belirten kişilerin topluluklarında birkaç kez bulundum. Bir iki kez de kışkırtılarak, karşımdakilere kaçının Termodinamik'in İkinci Yasası'nı betimleyebileceğini sordum. Cevap soğuktu, hem de olumsuz. Oysa, 'Shakespeare'in bir yapıtını okudunuz mu?' sorusuna bilimde eş düşen bir soruyu soruyordum." (C.P.Snow)

"Termodinamiğin yasaları yanlışlanana dek outputlarla inputlar arasında ilişki kurmaya-yani, üretim fonksiyonuna inanmaya devam edeceğim. Faktörler gelirlerini, az çok rekabetin egemen olduğu piyasalarda, rekabete dayanan fiyatlandırma yolu ile elde ettikleri sürece... neoklasik yaklaşıma bağlı kalacağım... faktör ikamesinin sınırlı olduğu, çok-kesimli, heterojen mallı bir neoklasik model, idealleştirilmiş J.P.Clark neoklasik modellerinin basit özelliklerini göstermeyebilir. Bu sorunları kabul etmek, nihilizme veya kısa-dönem mikroekonomik fiyatlandırmayı bir yana atan teorilere yönelmeyi haklı çıkarmaz." (P.A.Samuelson)

(yazıdaki vurgular bana aittir.)

YARARLANILAN KAYNAKLAR

SAY YASASI

- Everett J.Burt, Jr., Social Perspectives in the History of Economic History, 1972
 - Robert V.Eagly, The Structure of Classical Economic Theory, Oxford Üni.Press 1974
 - A.Leijonhufuud, Information and Coordination, 1981.
 - Mehmet Selik, İktisadi Doktrinler Tarihi, Gerçek Yayınevi, 1973
 - Barry N.Siegel, Money, Banking and Thee Economy., Academic Press, 1982., (A monetarist view)
 - Thomas Sowell, Say's Law, Princeton University Press, 1972
 - Özhan Uluatam, Makroiktisat, Savaş Yay., 1984
 - Milliyet Genel Ekonomi Ansiklopedisi.
 - Paul M.Sweezy, J.N.Keynes, (iktisat Çevirileri için), Ank.Üni.Yay., 1964.
 - J.Lindauer, Macroeconomics, 1971
 - G.Ackley, Macroeconomic Theory, Macmillan, 1961
 - Tezer Öçal-Ö.Faruk Çolak, Para-Banka, İmge Kitabevi, 1988
 - Sadun Aren, İstihdam Para ve İktisadi Politika, Savaş Yay., 1987
 - Martin Gerhard Giesbrecht, The Evolution of Economic Society, 1972
 - J.Oser, The Evolution of Economic Thought, 1970
 - Richard T.Gill, Evolution of Modern Economics, Prentice-Hall Inc., 1967
 - T.W.Hutchison, The Politics and Philosophy of Economics, Basil Blackwell Oxford, 1981
 - Paymaş Genel Ekonomi Ansiklopedisi.
- ### TERMODİNAMİĞİN İKİNCİ YASASI
- D.Holiday, R.Resnick, Fiziğin Temelleri, Savaş Teori Yay., 1985
 - Milli Eğitim Basımevi, Üniversite Fiziği, 1975
 - S.R.Montgomery, Second Law Of Thermodynamics, Pergamon Press Ltd., 1966
 - Leon Brillouin, Scientific, Uncertainty and Information, AP, 1964
 - C.J.Adkins, Equilibrium Thermodynamics, McGraw Hill, 1968
 - C.P.Snow, İki Kültür, Varlık Yay., 1973
 - P.A.Samuelson, Sermaye-Bölüşüm-Büyüme (Yılmaz Akyüz), 1976
 - G.N.Rogen, Entropy Law and Economic Process, Harvard.
 - Phsics Today, September 1990

Birikim / 29'da:

GEÇEN AYIN BİRİKİMİ

ÖMER LAÇİNER Erken seçimin düşündürdükleri

AHMET INSEL Sovyetler'de bir tarihin sona eriş
GÜNDÜZ VASSAF Ah, minel aşk!

DEMOKRATİK KİTLE ÖRGÜTLERİ

AKIN ATAÜZ Bir sivil toplum örgütü olarak TMMOB

BÜLENT TANIK Sorumluluk, üretkenlik, etkililik,
demokratiklik vb. ve TMMOB

ARIF KÜNARER TMMOB VE "mühendisler"ın oturma "odalar"ı

YÜCEL ÇAĞLAR Mühendislik ve çevre sorunları

ATA SOYER Barışçı hekim hareketlerine şirketlerin artan ilgisi

CHANTAL MOUFFE Liberal sosyalizm - Hangi perspektifler geçerli?

KEVIN ROBINS Çöl Fırtınası'ndan "Kuzuların Sessizliği"ne

FRANCO MORETTI Korkunun diyalektiği

SOSYALİZM TARİHİNDEN BELGELER

METE TUNÇAY Atatürk'ün sadık muhbiri kimdi?

KİTAP ELEŞTİRİSİ

TAYFUN ÜSTÜN Faşizm ve çağımızın toplum tasarımı

ALİ AKAY Simülasyon toplumlarının terör gücü

DEĞİNMELER

FERDA ERDİNÇ Biz bu ellerden gidelim aman

CRETEIL-VAL DE MARNE KADIN YÖNETMENLER FİLM ŞENLİĞİ

Fethiye ÖZVER
Paris-X. Üniversite

Creteil kadın filmleri şenliği 13 yıl önce Paris'in banliyösü Sceaux sanat evinde başladı. Burada görevli iki kadın, Jackie Buet ve Elisabeth Trehard, oldukça sınırlı bir bütçeyle giriştiler şenlik hazırlıklarına. Birinci yıldan itibaren seyircilerin ilgisi sonsuzdu. Bu ilgi sonucu iki düzenleyici Sceaux'daki sanat evinin yetersizliğini görerek yeni yer araştırmaya başladılar. Yıllar geçti böylelikle. Ancak 80'li yılların ortasında Creteil belediyesi iki kadın görevliye çağrıda bulunarak son derece modern, büyük olanaklara sahip, geniş bir park içinde yer alan Creteil Sanatevi'nin kapılarını kendilerine açtıklarını bildirdiler. Creteil'e taşındıkları ilk yılda (1985) seyirci sayısı 20 bine, gazeteci sayısı ise 200'e ulaştı.

Yıllarca şenliği görmezlikten gelen Fransız radyo ve televizyonu ile öndegelen basın organlarına rağmen, Creteil Şenliği 1991'de 35 bin devamlı seyircisiyle ve de dünyanın her yanından gelen 400 gazetecisiyle eski günlerin acısını çıkardı. Şenliğe bu güne kadar birçok feminist ve lezbiyen gruplar sahip çıkmaya çalıştırlarsa da Jackie Buet ve Elisabeth Trehard şenliğin, bir grubun hegemonyası altına girmesini engellediler.

Sonuçta şenlik her yıl kadınlar tarafından yönetilen filmlerin yarıştığı bir yer oldu.

Şenliğin bu yılki konusu Uzakdoğu sinemasıydı. Çin, Taiwan, Japonya, Hong-Kong ve Vietnam'dan gelen kadın yönetmenler için özel törenler yapıldı. Çin Halk Cumhuriyeti'nden gelen bir grup müzisyen konserler verdi ve havai fişekler atıldı.

Şenliğin onur konuğu Geraldine Chaplin, seyircilerin sorularını cevaplandırdı.

25 yıldır İspanya'da yaşayan Chaplin, "Yönetmen olmayı düşünüyor musunuz?" sorusuna; "Eğer hiçbir film teklifi gelmezse o zaman düşünebilirim" yanıtını verdi. Yakında "Cry Freedom" filminin yönetmeni Richard Attenborough'nun yöneteceği ve Geraldine'in babası Charlot'yu anlatan filmde babaannesini canlandıracak.

Doktor Jivago filmine rastlantılar sonucu seçildiğini söyleyen Chaplin, "Davut Lean uçaktayken içinde benim fotoğrafım olan bir dergi bulmuş, filmde aradığı kişiliğe çok benziyordum, ayrıca soyadımın da dünya çapında tanınmış olması bana teklifte bulunmasına neden olmuş."

Uzun yıllar uluslararası şöhretleri olan yönetmenler ile çalışan Chaplin, alçak gönüllülüğünden bir şey yitirmemiş. Özellikle Alan Rudolph ile çalışmalarını çok severek yaptığını söyleyen Geraldine, "yönetildiğimi hiç hissetmediğim gibi kendimle çok gurur duyuyordum, kendimi çok önemli bir yıldız

gibi görüyordum" diyor.

İspanyol yönetmen Carlos Saura ile uzun yıllar evli kalan ve onun birçok filminde rol alan sanatçı, Franko İspanya'sında neden film yaptınız sorusunu "neden olmasın? Bence olumlu bir olaydı, varolan rejime karşı bir meydan okumaydı" diye yanıtlıyordu. Çok güzel konuştuğu Fransızcanın yanında beş yaşındaki kızı ile de İspanyolca konuşuyordu.

Son oynadığı, Alman yönetmen Rebeca Horn'un filmi Creteil'de yarıştı fakat dereceye giremedi.

YARIŞMA BÖLÜMÜ

Creteil'in yarışmalı bölümünde Hollandalı genç yönetmen Frouke Fokkema'nın ilk filmi olan "Kracht" (Güç) jüri büyük ödülü aldı. Hollanda'nın kırsal kesimini çarpıcı bir biçimde ekrana getiren yönetmen, daha önce tarım konusunda uzun yıllar eğitim görmüş. Film doğanın hırçın koşulları içinde yaşayan, geleneklerine bağlı bir çiftçi ailesini anlatıyor. Gri gökyüzü altında, ağır çalışma koşullarının eşliğinde, devam eden yaşama dayanamayan narin yapılı çiftçi Berth'in karısı ölür. Yaşam koşulları kişileri kendisi gibi acımasız ve somurtkan yapmıştır. Çiftçi Berth aylarca yas tutar. Günün birinde Amsterdam'da bir tarım fuarını ziyaret etmeğe karar verir. Orada fotoğraf çeken bir genç kız kendisiyle ilgilenir. Birlikte bir gece geçirirler. Berth'in saflığından hoşlanan genç kız boğucu bulduğu kent yaşamını terk etmeğe karar verir. Günün birinde çorak bir çiftlik avlusuna elinde valizle ulaşır. Berth, Rose'u heyecanla karşılar. Köylülerin kuşuklu bakışları altında genç kız günlerini şehirdeki yaşamına uygun bir şekilde düzenler. Özellikle tüm komşuları bir araya toplayıp onların resimlerini çizer. Alis harikalar diyarındadır bir anlık. Fakat günün birinde hamile olduğunu Berth'e söylediğinde "evde doyurulacak yeni bir boğaz istemiyorum" cevabını alır. Sonuç Rose için korkunç bir dram olur.

Jürinin özel ödül verdiği ve seyirci büyük ödülünü alan "The Company of Strangers" Kanada'lı yönetmen Cynthia Scott'un ilk kurgu filmi oluyor.

Seyirciler tarafından çok beğenilen filmde, Quebec'te bir ormanda arabaları bozulan yaşlı kadınların bir tamirci bulunana kadar kendi aralarındaki yakınlaşmasını anlatıyor.

Yine bu bölümde yer alan hint filmi 'Sati', 19.yy.da erkek egemen hint toplumunda koruyuculuk maskesi altında, bir mal gözüyle bakılıp ezilen kadını anlatıyor. Hintli seçkin bir sinema eleştirmenin kızı olan Aparna Sen'in üçüncü filmidir 'Sati'. Doğuştan dilsiz olan yetim bir kız dayısının yanında yaşamaktadır. 20 yaşlarına geldiğinde hâlâ kendisiyle evlenmek isteyen bir erkek çıkmadığından, brahman rahipler tarafından gelenek gereği bir ağaçla evlendirilir.

Asırlık ağacın üstünde geceleri uyuyan genç kız, yardım amacıyla gittiği köy öğretmeninin evinde onun saldırısına uğrar ve hamile kalır. Evdeki kadınlar telaşla çocuğu düşürsün diyerek üfürükçü bir kadının yardımına başvururlar.

Lanetli ilan edilen genç kızı, kadınlar eve almaz. Kasırgalı bir gecede de eve alınmayan genç kız, ağacına uyumaya gider ve yıldırım düşmesi sonucu ölür.

Hong-Kong sinemasından Mabel Cheung "Eight Tales of Gold" filminde Amerika'da taxi şoförü olarak çalışan, otuz yaşlarında, bekar, şişman bir Çinli'nin ülkesine geri dönüşünü anlatır. Yoksul ülkesini, batıda uzun yıllar yaşamış bir göçmen işçinin gözüyle değerlendirir.

Amerika'yı hiç görmemiş köylülerin, ona yönelik milyonerlik varsayımlarını boşa çıkarmamak için tüm dolarlarını onlara armağan olarak verir. Köylülerin teşekkür için getirdiği örnek ve kazlar her tarafı doldurur. Diğer taraftan onlara Amerika'nın hiç de onların düşündükleri gibi olmadığı, kendisinin yıllardır hâlâ İngilizceyi öğrenemediğini söyler ve oradaki yoksulluğu dili döndüğünce anlatır...

Konusu terörizm üzerine olan ve Tuncel Kurtiz'in yarı deli bir bahçıvanı canlandığı İsveç filmi "Muhafız"ın yönetmeni iki yıl önce Creteil büyük ödülünün sahibi Suzan Östen'di.

"Muhafız" filmi şenliğin açılış filmi oldu.

BELGESEL YARIŞMA BÖLÜMÜ

Yarışmalı bölümde yer alan filmler genellikle genç yönetmenlerin ilk filmleriydi.

Belgesel filmlerde halk ödülü İngiliz yönetmenler Claire Hunt ve Kim Rozema'nın gerçekleştirdiği "Hidden Faces" filmine verildi.

Mısır'da İslam ve kadını anlatan film başka yarışmalarda da ödüller almış.

AFJ (Gazeteci Kadınlar Birliği)'nin belgesel film ödülü Doğu Almanyalı Sibylle Schönneman'in "Verriegelte Zeit" (Hapis Zamanları) filmine verildi. Eşi de yönetmen olan Sibylle, 1985 yılında film yapması engellendiğinden Batı Almanya'ya göç başvurusunda bulunur. Başvuru tarihinden itibaren Doğu Alman gizli polisi STASI yaşamı onlara zehir eder. (Özellikle eski Doğu Blokunda son yıllarda yaşanan olayların sonucu olarak yönetmenler de ortak bir yaklaşım var eski rejim üzerine. Aynı olayı Polonyalı ya da Macaristanlı bir yönetmen, aynı bakış açısından değerlendiriyor.)

STASI komşular arası sorgulama, telefon dinlemeleri, çalıştıkları stüdyolarda takipleri sürdürür. Sürgün ve hapis cezasından sonra, Berlin duvarı nihayet yıkılır. Şu anda Hamburg film stüdyolarında çalışan yönetmen filminde hapiste kaldığı sıralarda tanıştığı sorumlular ile röportaj yapmak ister. Bir çoğu çeşitli nedenler bularak onun isteğini geri

çevirir. Filminin ilginç bir sahnesi de hapisteyken dışarıdan tek görebildiği yeşillik olan kiraz ağacını bulup kiraz yemesidir.

DİĞER BÖLÜMLER

Uzakdoğu sineması genellikle melodramatik örnekleriyle yer aldı. Avrupalı yönetmenlere saygı bölümünde ise Vera Belmont ve Agnieszka Holland vardı. Polonyalı yönetmen Agnieszka Holland sinemaya Zanussi'nin asistanı olarak başladı. Andrzej Wajda'nın senaristi olarak devam etti. Şimdiye değin ona yakın filmin yönetmenliğini yapan A.Holland'ın seçtiği konuların başında İkinci Dünya Savaşında Musevilere yapılan haksızlıklar yer alıyor.

Vera Belmont'un son filminin adı Milena ve başrol oyuncusu da Valeri Kaprisky. 90-91 sinema sezonunun en başarılı Fransız filmleri arasında yer alan Milena'ya şans yardım etmedi.

Sinema programları çarşamba günleri değişen Paris'te 16 Ocak'ta vizyona giren filmi, 17 Ocak'ta başlayan Körfez savaşı adeta yerle bir etti. Sine-

ma salonlarının bombalı saldırı olabilecek gerekçesiyle bomboş kaldığı günlerde yani. Eleştirmenlerden çok olumlu izlenimler geldiği halde Kafka hayranı Milena, Paris sinema afişlerinden ayrılmak zorunda kaldı. Kendine özgü bir feminist olan Milena, önce bir müzik eleştirmeni Musevi ile ondan ayrıldığında da bir komünistle evlenir. Babası gibi hekim olmayı reddedip gazetecilik yapar. İkinci Dünya savaşında yazıları hem Musevileri hem de komünistleri savunduğu için gazeteler tarafından geri çevrilir. Yaşamda iki yüzlülüğü, bağınazlık çıkmazında çakılıp kalan komünistleri, kısaca toplumda yamuk olan her nesneyi eleştirir Milena. Kafka'nın da kitaplarını tercüme eder bu arada, ona hayrandır çünkü. Burjuva geleneklerinde rahatça bir yaşam sürebilecekken, Milena'nın tüm yaşamı en iyinin savaşını vererek çileler içinde geçer.

Creteil kültür evinin geniş ve modern salonlarında ödül alan filmlerin gösterimiyle sona eren şenliğin 13 yıldır devamlı izleyicileri 14. de buluşmak üzere vedalaştılar.

ozan optik

(FENNİ GÖZLÜKÇÜNÜZ)

**Emekli Sandığı - PTT - Ordu - SSK
Bankaların ve şirketlerin gözlük reçeteleri
(20) yıllık bilgi birikimimizle
bilgisayarlı makinalarda yapılır.**

İFMC üyelerine

**Numaralılarda %15
Güneş Gözlüğünde %10 indirim**

Yasa Caddesi No. 3 Kadıköy - İstanbul
(Yapı Kredi arkası-çarşı içi)

Tel: 337 40 15

İFMC

ETKİNLİKLERİ

EKİM PROGRAMI

5 Ekim 1991

“Alevilik Kültürü”

Cemal Şener

12 Ekim 1991

“Kadın Kurtuluş Hareketinin Önündeki Zorluklar”

Stella Ovaedia

19 Ekim 1991

“Tarihe Nasıl Bakmalı”

Orhan Silier

26 Ekim 1991

“Yeni Düzendeki Türkiye'nin Politik Gündemi”

Doç. Dr. Sungur Savran

SAAT: 15.00 YER: CEMİYET LOKALI

Etkinlikler ücretsizdir.

İÜ İKTİSAT MEZUNLARI CEMİYETİ

Cumhuriyet Cad. 27/6 Taksim Tel: 150 50 34, 150 16 42

İFMC

ETKİNLİKLERİ

KASIM PROGRAMI

2 Kasım 1991

“Jethro Tull”

K. Orhan Kahyaoğlu

9 Kasım

“Sosyal Demokrasinin Gündemi”

Prof. Dr. Asaf Savaş Akat

16 Kasım

“Yeni Sağ ve Türkiye”

Doç. Dr. Murat Belge

23 Kasım

“Türkiye'de Müzik”

Dr. Kamil Şekerkerem

30 Kasım

“Türkiye'de Tek Parti Dönemi”

Doç. Dr. Mete Tunçay

SAAT: 15.00 YER: CEMİYET LOKALI

Etkinlikler ücretsizdir.

İÜ İKTİSAT MEZUNLARI CEMİYETİ

Cumhuriyet Cad. 27/6 Taksim Tel: 150 50 34, 150 16 42

Sürmeli Otellerinde, Kenti Kalbinde Yaşayın.

Türkiye'nin önemli üç merkezi,
Ankara, İstanbul ve Adana'da dört Sürmeli kongre turizminden
tatilinize kadar her tür talebinizi en iyi biçimde karşılayacaktır.

İSTANBUL BÜYÜK SÜRMELİ OTEL

ADANA BÜYÜK SÜRMELİ OTEL

ANKARA BÜYÜK SÜRMELİ OTEL

ADANA SÜRMELİ OTEL

İSTANBUL BÜYÜK SÜRMELİ ★★★★★

İstanbul'un ticaret ve eğlence merkezinde, havaalanına 20 dakika uzaklıkta bulunan İstanbul Büyük Sürmeli Otel, her mevsim klimalı 210 oda, 10 süit ve 4 apartman dairesinden oluşan odaları, otomatik telefonu, 3 kanallı uydu 5 kanal TV yayını, radyo yayınları, mini barı, 24 saat oda servisiyle hizmetinizdedir. Toplantı, seminer, resepsiyon, kokteyl ve ziyafetler için 40 kişilik Kız Kulesi Salonu, 100 kişilik Marmara Salonu ve 350 kişilik Balo Salonu, 500 kişilik gece kulübüyle her türlü ihtiyacı karşılamaktadır. Akvaryum Restaurant, Bistro ve Lobby Bar'da dilediğiniz yemek ve içkiyi bulacaksınız. Türk hamamı, jimnastik salonu, solaryumu ve masaj salonuyla sauna ayrıca açık ve kapalı yüzme havuzları, disko ve kapalı garaj siz seçkin konuklarımızın hizmetindedir.

ADANA BÜYÜK SÜRMELİ OTEL ★★★★★

Adana Sürmeli Otel, zevkle döşenmiş, gömme banyolu, telefonlu, 2 kanallı radyolu, uydu yayınlı, her türlü konforu haiz 155 oda ve 11 süitiyle, Adana'nın iş merkezi Kuruköprü meydanında yer alır.

Adana Sürmeli Otel, casinusu, barları, yüzme havuzu, 700 kişilik ziyafet ve toplantı salonu, 100 kişilik seminer salonuyla her türlü etkinlik için hizmet vermeye hazırdır.

ANKARA BÜYÜK SÜRMELİ ★★★★★

Ankara'nın iş ve ulaşım bakımından en merkezi yerinde bulunur. 112 lüks odası ve 6 süitinde otomatik telefon, 3 kanallı radyo-müzik yayını, 2 kanallı renkli uydu ve 2 kanallı TV yayını, mini bar, 24 saat oda servisi, her tür ihtiyaca cevap verebilecek niteliktedir. Ankara Büyük Sürmeli Otel, kapalı garajı, kongre turizmine yönelik 40 kişilik toplantı salonu, 500 kişilik toplantı ve balo salonu, 400 kişilik uluslararası mutfak ve programıyla gece kulübü, restorantı, barı, yüzme havuzu ile hizmetinizde.

ADANA SÜRMELİ OTEL ★★★★★

Havalimanı'na 5 dakikalık uzaklıkta olan Adana Sürmeli Otel, telefonlu, mini barlı, 2 kanallı radyo müzik yayını, 2 kanallı renkli uydu, 2 kanallı renkli TV yayınlı, videolu, gömme banyolu ve klimalı 101 oda, 11 süit, ve 4 apartman dairesiyle Adana'nın şehir ve alışveriş merkezindedir. 160 kişilik restorantı, 350 kişilik balo salonu, 220 kişilik yazlık teras restorantı, 200 kişilik seminer salonu, 24 saat hizmet veren oda servisi kuaför, hediyeleşme eşya berber salonları ve özel otoparkıyla hizmetinizdedir.

B Ü Y Ü K S Ü R M E L İ O T E L L E R İ

İSTANBUL BÜYÜK SÜRMELİ: GAYRETTEPE - İSTANBUL TLF: (1) 172 11 60 (10 HAT) - 172 05 15 (6 HAT) TELEX: 26656 SUOT TR FAX: 9 1 166 36 69 TELETEKS: 2860-38032 İST SUR TR
ADANA BÜYÜK SÜRMELİ OTEL: KURUKÖPRÜ - ADANA TLF: (71) 12 36 00 (9 HAT) TELEKS: 62282 BSOT TR - 62601 BYSO TR FAX: 9 71 12 19 45 ANKARA BÜYÜK SÜRMELİ: SİHİYYE - ANKARA
TLF: (4) 231 76 60 (15 HAT) TELEX: 44110 SBO TR FAX: 9 4 229 51 76 ADANA SÜRMELİ OTEL: ADANA TLF: (71) 11 73 21 (7 HAT) TELEX: 62 330 SUTU TR FAX: 9 71 11 89 73

Garanti, "Garanti"yi seçenlere 24 saat açık...

GARANTİ 24

GARANTİ

068 025 3550

Son kullanma tarihi: 10/92

FERİDE SAYGI

Modern bankacılık hizmetlerinden dilediğiniz her an yararlanma olanağı: Garanti 24!.. 'Bir banka'ya ihtiyacınız olduğu her an; gece, gündüz, tatil, bayram... Yılın 365 günü, 24 saat Garanti 24 hizmetinizde! Garanti 24'ten 14 yaşını bitirmiş tüm gençler de yararlanabilir.

Ayrıntılı bilgi için şubelerimize uğrayın, broşür alın.

Garanti 24'ün size sunduğu olanaklardan mutlaka yararlanın.

BANKACILIKTA
GARANTİ